

ORTUTAY MÁRIA

MÚLTUNK ÉS JELENÜNK „LÁMPÁS EMBEREI”

(Interjúk, visszaemlékezések, önéletrajzi írások)

Kárpátaljai Magyar Könyvek
299.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó:
Dupka György

Megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

© **Ortutay Mária, 2022**

© **Intermix Kiadó, 2022**

Felelős szerkesztő: **Szemere Judit**
Fedélterv, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**

A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)
Készült a Shark magánvállalkozásban

ISBN 978-615-5757-28-0

ISSN 1022-0283

Ortutay Mária

Múltunk és jelenünk „lámpás emberei”

(Interjúk, visszaemlékezések, önéletrajzi írások)

Intermix Kiadó,
Ungvár–Budapest,
2022

BUDAPEST OSTROMA. A VÉGSŐKIG KITARTANI

*Beszélgetés a már hosszú ideje Londonban élő
vitéz Gorka Pál építésszel, íróval, a magyar ellenállási
mozgalom egyik kiemelkedő alakjával¹*

*Az eljövendő események előrevetítik árnyékukat.
(Goethe)*

Úgy hozta a sorsom, a jó szerencsém, hogy sokat beszélgethettem vitéz Gorka Pállal. Jól emlékszem, hogy első beszélgetésünk főként Budapest ostromáról folyt. Hogy miért? Miért is kellett pont ezzel a sorsdöntő eseménnyel kezdeni egy interjúsorozatot? Sokféleképpen lehetne erre válaszolni. De azt hiszem, talán akkor leszek többé-kevésbé pontos és hiteles, ha azt mondom, azért, mert az ilyen embert próbáló időszakok azok, amikor az emberi lét intenzitása felfokozódik, tetteje meghatványozódik. Nem hónapokra, vagy évekre van szükség ahhoz, hanem csupán egy-két hétre, hogy az életre való készülődés, az emberi lélek érettsége egy sokkal magasabb fokra hágjon.

Tizenöt éves volt, amikor rájött, hogy a lét „a küzdés maga”. Polgári családban nőtt fel, amelyben nem volt gyűlölet, irigység, torzsal-

¹ Az interjú 1996-ban készült.

kodás. De aztán jött a háború, és sok minden átértékelődött, mert bizony sok mindent látott, tapasztalt ez a fiatal fiú. S igazi, felnőtt férfivá a Budapest ostroma alatt átélt események tették. Elveszítette a polgári kényelmet és biztonságot, majd az ettől is szörnyűbb következett: hazájának, függetlenségének és személyes szabadságának az elvesztése. Hogy életét mentse, menekülnie kellett.

Ez a korszak, amelyről most beszélgetünk, életének egyik legnehezebb időszaka, de mégsem tűnik tragikusnak, hiszen a megújulás lehetőségét sejtette. Nehéz élethelyzetekben az ember olyan erős lesz, hogy el sem tudja képzelni, és nem tudja, honnan ez az erő, amikor az egyik csapás jön a másik után. Vízhordó szolgál, saját szemével látja rokonainak, ismerőseinek, barátainak a halálát, hallja a német és magyar katonák halálhörgését, sírokat ás és temet, biztosítja családjá életben maradását, amikor még ő is szinte gyerek azokban a vészterhes „lángoló” napokban...

Budapest romokban hevert, fizikailag semmisítette meg egy hatalmas sátáni erő, de nem hajolt meg, s nem adta fel a jövőbe vetett hitét. Élt és élni akart. Hogyan? Mint mindenki, ha ki van szolgáltatva, és életét állandó veszély fenyegeti. Küzd az életben maradásért.

De most inkább átadom a szót neki, az én riportalanyomnak. Előjáróban még csak annyit, hogy már annak alapján is, amit életének kezdeti szakaszában, egészen fiatal, ifjú emberként átélt s megtapasztalt, üzeni: az erőszak a gyengék ereje. Ezért mindig és mindenkor, mindenkinek kivétel nélkül AZ ERŐSZAK TILOS! De álljanak itt lentebb a neki feltett kérdéseim, és az ő válaszai!

– Londonban is kiadott Az elárult Budapest című nagysikerű könyvéből tudom, hogy már tizenöt éves korában a polgári kényelmet – persze nem önszántából – a lét küzdelmére cserélte. Bekerült az élet sűrűjébe. Megismerte a nemzet függetlenségéért küzdő emberek legkiválóbbjait, majd hatásukra ön is tudatosan magára vállalta a nemzet sorsát. Budapest 1945. évi ostroma azonban kitörhetetlenül mély nyomokat hagyott

emlékezetében. Kamasz fiúként elkerülhette volna az ostrom legnehezebb pillanatait, mégis vállalta. Miért tette?

– Mondhatnám azt is, hogy muszáj volt, de mégsem csak azért. Valóban, orosz parancsra halottakat is temetnünk kellett, de önszántamból is kerestem a cselekvés lehetőségét. Hogyan láttam Budapestet e sorsdöntő napokban, hetekben? Elmondom. De előbb térjünk vissza kissé a múltba, 1944 decemberébe. Az elkerülhetetlen vég rohamosan közeledett. A pesti oldalon – karácsonyi bevásárlás közben – távoli ágyúzás zaját hallottuk. Azt már tudtuk, hogy nagy létszámú orosz csapatok állnak Soroksár határában. A szenteste előtti napokban az élet a megszokott mederben folyt. Az üzletek tele voltak áruval, a belvárosban nyüzsgöttek a vásárlók. Rend és fegyelem mindenütt, szinte hihetetlen nyugalom. A Budapestre vezető keleti és déli főutak kereszteződésénél jól felfegyverezett német és magyar katonák ellenőrizték a barikádokat. Karácsonyeste sötétség borult a hóval borított városra. Az angol és amerikai bombázók elleni védelem miatt megszűnt az utcai világítás. Az emberek még a szürkületben siettek hazamenni, hogy otthon legyenek még mielőtt mély sötétség borul a városra. Mindössze néhány orosz könnyű felderítőgép repült a város felett. Nem tudom miért, de az oroszok valamiért kerülték a súlyos légibombázást és a nehéz lövegek használatát.

– *De a külső nyugalom felszíne alatt biztos érlelődött már a vihar...*

– Még csak nem is érlelődött, hanem ránk tört, mint egy hurrikán – méghozzá 1944 karácsonyán! Ablakainkban meg-megremegtek a még épségben maradt üvegtáblák. Két nap múlva a távoli ágyúzás hangját követte az épületekbe csapódó lövedékek robaja is. Ajánlatos volt a déli, délkeleti oldal járdáit használni, a lövedékek robaja ugyanis ebből az irányból az északi, északnyugati oldalt érték. A helyzet rohamosan romlott. Az orosz tüzéség és gyalogság gyorsan közeledett Budapest végleges bekerítéséhez. Aknavetőkkel is lőtték a várost. Megszűnt a víz-, gáz- és villanyszolgáltatás.

- *Hogyan alkalmazkodtak e kényszerű életfeltételekhez?*
- A szomszéd ház udvarán kutat ástunk, havat olvasztottunk. Élelem volt még a kamrákban.
- *A házuk nem kapott találatot?*
- Szilveszter éjjel belelőttek a bérház felső sarkába, így a házunk találatot kapott. Szép, nagy lakásunk helyén hatalmas lyuk tátongott. Mintegy húsz percen belül a ház összes lakója a borospincéből átalakított óvóhelyen gyűlt össze. Óriási boroshordókkal váltakozva sorakoztak az emeletes priccsek. A szomszéd házak lakói is hozzánk menekültek. Január közepétől súlyosbodott az helyzet. Egyre több időt töltöttünk a pincében. Az ágyúzás egész nap tartott, csak éjjel szünetelt, csak akkor tudtunk kimenni. A pincében is mind nehezebbé vált levegő, fogyott az oxigén. Ehhez az is hozzájárult, hogy a hordók tartalmát elkezdtuk lefolyatni a csatornába, félve attól, hogy ha ezt nem tesszük, ez is alkalmat ad a ránk törő orosz katonák lerészegedésére. A részeg katonák állatias viselkedésének híre már hozzánk is eljutott.
- *Nem reménykedtek abban, hogy ez nem tart sokáig?*
- Nem. Habár halvány reményt éreztünk az orosz gépekről ledobott röpcédulákat olvasva.
- *Hittek annak, amit a röpcédulákon olvastak?*
- Igen. Mert Vörös János, a hozzájuk átváltt volt vezérkari főnök biztosította a lakosságot arról, hogy a megszálló orosz alakulatokat a parancsnoksága alatt álló magyar egységek is kísérni fogják. Vörös János szavahihetőségében már azért is bízunk, mert jól ismertük őt személyesen is, édesapám iskolai jó barátja volt. A kis elemes rádión hallott hír is vigasztalt, mely szerint a magyar kormány egy osztrák határ menti városban utasítást adott új magyar hadosztályok felállítására. A hír szerint a Szent László páncélos hadosztály és a Hunyadi páncélgáránatos tüzerhadosztály – levente egységekkel megerősítve – is segített volna a német Viking és Totenkopf SS hadosztályoknak Budapest visszafoglalásában.

– *Nem volt ez csupán „idegcsillapító” propaganda az ostromtól szenvedő lakosságnak?*

– Nem. A hír többnek bizonyult a propagandánál. Még január végén kétszázezer katona volt Budapest körül, felmentő műveletek kezdődtek a Balaton északi partján, egészen Székesfehérvárig. Az első magyar és német páncélos ékek Budapest felé nyomultak. Az oroszok hírszolgálatja „fekete ördögöknek” nevezte őket, az SS-osztagok fekete egyenruhája, halálfejes sisakja és halálmegvető bátorsága miatt. A német egységeket a legújabb tervezésű Tigris és Királytigris tankokkal látták el. Küldetésük mégsem járt sikerrel!

– *Mi volt a hiba?*

– Az ostrom után tudtuk csak meg a teljes valóságot. A helyzetismeretet az egyik unokatestvérem is segítette, mivel ő ott volt az események sűrűjében. Válaszommal tehát nemcsak az általam látott tényekre támaszkodom, hanem unokatestvérem beszámolójára is. A német egységek a legújabb tervezésű harckocsikkal közeledtek Budapest felé, de történt egy ki nem védhető, de előre sejthető esemény. A parancsnokok tudták, hogy alig félig töltött tartályokkal indulnak útnak. A cél azonban az volt, hogy „harapófogóba” fogják az orosz tüzérseget és gyalogságot, és megsemmisítik. A támadás csak ekkor lehetett volna sikeres. E feladathoz a tankoknak csupán a felét tudták bevetni. Az utánuk haladó válogatott gyalogsági osztagokkal szándékoztak „folyosót” vágni egész Budapestig. A tankok üzemanyaga azonban rohamosan fogyott. Ez adott lehetőséget és alkalmat az oroszoknak a „harapófogó” előli visszavonulásra Buda irányába. Ez pecsételte meg Budapest sorsát. Az orosz gyűrű megerősödött. Tolbuchin tábornok és Malinovszkij marsall vezetése alatt majdnem további 200 ezer orosz katona csatlakozott az ostromló hadsereghez. A legújabb tervezésű Tigris és Királytigris tankok tartályai kiürültek. Üzemeltetésükre nem volt lehetőség, mert nem volt utánpótlás. Még évekkel később is láthattuk a budai hegyek és dombok előtt veszteglő hibátlan tan-

kok tömegét, amint ágyúcsöveiket a fővárosra irányítva, megakadtak üzemanyag hiányában.

– *Hogyan alakult további sorsuk a szétlőtt fővárosban?*

– Az élelmiszerellátás megszűnt, a kamrák kiürültek. Az „akna érte” vagy a húshiány pótlását fedező levágott lovak voltak a megmentőink. A főváros éhezett. Ezzel kapcsolatosan is van egy fájó emlékem. Gyönyörű póniló állt naphosszat az udvarunkban, amikor egy német gyalogos egység beszállásolta magát bérházunk földszintjére. A német Junkers ötvenkettesek minden éjjel szórták a lószert a városra, miközben élelmet is osztogattak. De amikor az utolsó falat kenyér is elfogyott, nem maradt más, csak a póni. Az egyik katona belelőtt kétszer füle alatt, és vége... Erősen megkönnyeztük. A németek az udvaron nyílt tűzön megsütötték, fasírozottat készítettek belőle, majd megosztották a ház lakóival.

– *A ház körül még lövöldöztek?*

– Lövedékek híján csakhamar elcsendesedett a házunk előtt álló nehéz Boforz légelhárító ágyú. Csak egy kisebb gépágyú tartotta sikeresen távol a könnyű orosz vadászgépeket, amelyeket a hangjuk miatt „ratáknak” nevezünk. Aztán az oroszok elérték a mi budai kerületünket is. A szomszéd sarkon szóltak már a kézi fegyverek. A légkör ugyan feszült volt, de semmiképpen sem pánikserű. 1945. február 7-én bekövetkezett az elkerülhetetlen. A történelem törvényszerűségének egy újabb formájával és tartalmával találkoztam, de maradjunk a tényeknél.

Kora reggel utoljára indultunk el a kerület még el nem foglalt részébe, a szomszéd ház kútjából vizet meríteni. Hatan mentünk, kezünkben üres vödrökkel, de csak négyen tértünk vissza. Közülünk az elsőt és a mögöttem lépkedő lányt golyó érte, azonnal meghaltak. A nehezen szerzett vizet is hátrahagyva fedezék mögé rohantunk. Egy óra telt el, amíg visszakúsztunk a házunkig. Lerohantunk a pincébe. A súlyos acélajtó bezárult mögöttünk, biztonságban voltunk. Valami-

vel éjfél után erőteljes dörömbölés hallatszott. Mindannyian biztosra vettük, ki áll az ajtó mögött. Kinyitottuk, két mosolygó katona lépett a pincébe. Fehér kezeslábast viseltek a katonaruha fölött. Egyik kezüket szorosan a géppuskájukon („davajgitáron”) tartva, erős dinamólámpájukkal körbevilágították a pincehelyiséget. Még köszöntek is, s megkérdezték, van-e fegyver vagy német katona a pincében. Természetesen oroszul.

– *Értették?*

– Igen, mert a ház egyik lakója az első világháború után öt évet töltött orosz hadifogságban, folyékonyan beszélt oroszul. Ő volt a tolmács, és biztosította az orosz katonákat arról, hogy nincs fegyverünk, és németeket sem rejtegetünk.

– *Megnyugodtak, hogy nem kell tartaniuk az ellenségtől?*

– Számunkra is váratlan módon viselkedtek, felülmúlták minden elképzelésünket. A gyerekeknek cukrot osztottak, majd eltávoztak. Nem bántottak senkit. Fellelegeztünk. Ám nem kellett sokat várunk az ellenkezőjére. Korra reggel hangos dörömbölésre ébredtünk. A nehéz vasajtó nyílásán részeg, piszkos és büzlő kozákok, mongolok és egyéb csöcselék csoportja tört be a pincébe. Italt, órákat és nőket követeltek. Ezzel egyidőben a szomszéd ház udvarán is oroszok nyüzsgöltek, 54 német katonát terelve. Nem sokáig kísérgettek őket. Tüzet nyitottak rájuk az első és a második emeleti körfolyóson. Pillanatokig tartott. Halálkiáltásuk: „Meine familie” (családom) még ma is a fülemben cseng. A házunk folyosóján kivégzett katonák Wehrmacht-katonák voltak, nem SS vagy Gestapo.

Délben kimerészkedtünk az utcára, szörnyű látvány fogadott. Mindenhol, bárhová néztünk, lovak hullái, civil emberek és katonák holttestei (néhányukat a tankok laposra gázolták). A felrobbant hadfelszerelések szanaszét heverték. Részeg orosz katonák lovagoltak fel és alá, egyikük fején fehér zománcos éjjeliedény, egyik kezében vodkásüveg, a másikkban – harmonika. Kozák lévén, így is jól megülte a lovát.

– *Az események ily borzalmas mélységében mihez kezdtek, hová menekültek?*

– Semmit sem tehattünk. Késő délután már elkezdődött a munkára való toborzás. Mint mondták: „kis munkára, málenkij robotra”. Elvittek mindenkit, a civileket is, többen közülük Szibériába kerültek. A fogolytáborokban szökött hadifoglyokat helyettesítettek civilekkel. A mennyiség, a meghatározott létszám volt a fontos, olyan „apró részletekkel”, hogy ki volt civil és ki katona, nem foglalkoztak. Sokan oda veszttek.

– *Voltak, akik túléltek és hazatértek?*

– Igen, 7–10 évvel később. Adenauer tárgyalásai a német hadifoglyok kiadását illetően a magyar hadifoglyokat is érintették. A német hadifoglyokkal egyidőben jöttek haza az életben maradt magyarok is.

– *Ön abban az időben még kamaszgyerek volt. Nem vitték el?*

– Akkor még nem. Helyi munkára osztottak be. Négy barátommal együtt a szomszéd ház udvarába, egy mélyebben fekvő üres telekre vittek sírt ásni. A fagyott föld miatt igen sekély gödröket tudtunk csak ásni. Hosszú, vértől ázott deszkán csúsztattuk a német katonák holttestét a földbe. A telken hat civil halottat is találtunk. Emlékszem, az egyik egy szép, vörös hajú nő volt, drága bundában, deréktől lefelé meztelenül. Oroszok erőszakolták meg? Esetleg németek elől menekülő zsidó lány volt? Talán mindkettő. Sohasem tudom meg...

Késő este tértünk vissza a pincébe. Alighogy leroskadtunk, újabb orosz csoport jött, hogy munkára vigyen bennünket. A déli vasút töltéseinek lőszeres ládákat cipeltünk, a síneken keresztül, kiégett, felfordult vasúti kocsik között.

– *Többszörös hosszú műszak, szinte gyerekfejjel? Lehetett ezt bírni?*

– Akkor tapasztaltam meg először, hogy az ember munkabírásának, fizikai kitartásának szinte nincs határa, ha az életéről van szó. Az ember többet bír ki, mint az állat, ha muszáj... Fáradtan, kimerülten kezdtünk hozzá a munkához. A ládáiban több tonnányi robbanó-

anyagot cipeltünk. Egész éjszakákon át, gyakran hajnalig dolgoztunk. A Testnevelési Főiskola közeli épületéből hozott mázókötelek segítettek munkánkat. Édesapám is velünk volt, de gyakran szem elől tévesztettem. Aggódtam miatta, féltettem az egész éjjel tartó tüzelésben.

– *Nemcsak dolgoztattak, lőttek is?*

– Nemcsak ők, a várból a németek is. Az égő királyi vár bevilágította a töltést, mi voltunk a mozgó céltáblák. Azokban a napokban senki sem lehetett biztonságban. Emlékszem, az egyik hajnalon az örünk kísért hazafelé a sínek mentén. Egy másik orosz katona jött velünk szembe. Ordította, hadonászott, azt akarta, folytassuk a munkát. Hevesen vitáztak. A „mi” oroszunk és az új katona összeveszett, de a vita nem sokáig tartott. Kísérőnk pisztolyt rántott, és lelőtte a másikat, majd hulláját a vasúti kocsik alá rúgta. Ennyi volt egy emberélet. Fél óra múlva az orosz parancsnokságon voltunk, egy közeli bérház pincéjében.

– *Honnan ismerték fel, hol vannak?*

– Minden jel ezt bizonyította. A helyiségben nyüzsgöttek a tiszték. Egyikük a tábori telefon felé hajolva ismételte a jelszavakat: „Bajkál, Bajkál...”, „Tajga, Tajga...”. A sarokban egy tisztiszolga hatalmas mosóüstben sűrű levest kavart. Nagy szalonnadarabok úsztak benne.

– *Csak nem vendégelték meg a magyar munkabrigádot is?*

– De! Az első meleg ételünk volt, hetek óta. Az éjjeli „robot-csoport” tagjai mind kaptak belőle egy tányérnyit. Reggelre értünk haza, fáradtan és szutykosan, de a gyomrunk tele volt.

– *Kényszerű „ráhangolásuk” a robot-munkára meddig tartott?*

– A sors más feladatokkal látott el. Egy nap egy Ivánka nevű fiatal ukrán főhadnagy állított be a pincénkbe, szállást kért. Első világháborús veteránunk beszélt vele. A főhadnagy minden reggel elment, hogy részt vegyen a várból folyó harcokban, este visszajött. Kenyeret, amerikai csokoládét, konzerveket hozott magával. A szállásért így fizetett.

– *Különleges személy lehetett! Szokatlanul viselkedett. Nem volt furcsa?*

– Biztonságot, védelmet jelentett számunkra. Ahányszor csak orosz katonák törtek ránk, és italt, órát, nőket követeltek, mi ébresztettük Ivánkát. Ő azonnal felkapta a pisztolyát, és elkergette őket.

– *Az orosz katonák viselkedése, tombolása is csendesedett?*

– Érdekes volt tapasztalnom, hogy az első vad fosztogatás és tombolás után fegyelmezettebbek lettek. Pozitív dolgokról is be tudok számolni. Házunk egyik idősebb lakója alkut kötött az egyik oroszral. Odaadta neki az aranyóráját, de egy zsák búzát kért cserébe. Senki sem hitt az üzlet tisztességes jövőjében, de óriási meglepetésünkre néhány óra múlva visszajött az orosz, hatalmas zsák búzát cipelve. Bizonyára lopott áru volt, de a szavát betartotta.

– *Az ukrán főhadnagyon kívül nem voltak újabb lakótársak?*

– Voltak. A lakásunkat lefoglalta a helyi orosz parancsnokság. Így költöztünk át a nagyszüleim villájába. A házunktól az alig két kilométeres útszakaszon alig volt sértetlen ház. A legtöbb összeomlott. Az utcakép teljesen megváltozott. A főúton kisiklott, kiegészített villamosok, égbe meredő sínek, tankok, felfordult autók, elszórt fegyverek... A legszomorúbb látványt az elhagyatott holttestek nyújtották. A később parkká átalakított régi temető minden fáját derékmagasságban lekaszálták a lövedékek.

– *A nagyszülők háza merre volt?*

– A Kis-Gellért-hegy szélén. Védettebb helyen volt, mint a miénk. De ez a ház is három oldalról volt kitéve a lövéseknek. A szomszéd ház pincéjében találtunk rájuk. Hála Istennek, mindannyian egészségesek voltak.

– *A szomszédok is velük laktak egy pincében?*

– Igen. Csupán a ház tulajdonosát különítették el a szenespincébe, mert egy fertőző betegségben haldokolt. Orvos létére tudta, mi a betegség kimenetele.

– *Saját otthonukba már sohasem tértek vissza?*

– Egy hetet töltöttünk a nagyszüleinkkel. Remélve, hogy az orosz parancsnokság sűrűn váltogatja szálláshelyét, megpróbáltunk hazatér-

ni. Szerencsénk volt, a vezérkar valóban eltűnt, csak a kiszolgáló személyzet maradt még ott.

– *A tisztiszolgák?*

– Ruszinszkói civil kommunisták voltak, akik az oroszokat segítették az országban mint csatlósok, követték őket. Aljas munkát végeztek nemcsak a harcokban, a „kerítő” szerepét is felvállalták: elrabolt magyar lányokat, asszonyokat cipeltek az orosz katonáknak.

– *Szép, polgári otthonukat hogyan látták viszont?*

– Ellentmondásos élményben volt részünk. Lakásunk látványa híuen tükrözte az oroszok kiismerhetetlen természetét.

– *Kiismerhetetlennek mondja, nem barbárnak?*

– Beszéljenek a tények... Minden szoba viszonylag tiszta volt, sőt, előrelátásból egy szép, törekeny holmikkal telerakott vitrint a fal felé fordítottak. Óvták a sérüléstől. Ugyanakkor a WC-csészét használták krumplimosására, míg a kamra melletti világítóudvar volt a toalett.

– *Vállalva a kényelmetlenséget, lejárta az udvarra?*

– Nem. A kamra ablakpárkánya volt a WC-ülökének a karimája.

– *Az utcai lövöldözések elhalkulása után hogyan élték meg a hétköznapokat?*

– Állandó félelemben, mert bármikor elhurcolhatták az embert. A magyar nép leleményes, segítettünk magunkon. Túlélési trükkjeink közül a leggyakoribbak: a férfiak szakállt növesztettek, lassan és bicegve jártak, hogy öregeknek, rokkantaknak tűnjenek. Nem egy férfi menekült meg így attól, hogy elvigyék a „málenkij robotra”, amely gyakran Szibériában végződött. Előfordult, hogy ásót vagy csákányt vittek magukkal, hogy azt a látszatot keltsék, már útban vannak. A nők kormot kentek az arcukra púder helyett, öregek, sötét kendőkbe burkolóztak. Csak a gyerekek viselkedtek felszabadultan a pincékből kikerülve. Föl-le száguldozva gyűjtötték az utcán az üres hüvelyeket, elektromos és minden egyéb alkatrészeket, elemeket. A gyerekekre az oroszok nem jelentettek veszélyt, annál inkább a fel nem robbant töl-

tények. Szerencsére a mi környékünkön ilyen jellegű baleset nem történt.

– *Hullaszállító és sírásó munkára nem hívták többé?*

– Az oroszok a későbbiekben is felkeresték házunkat. Munkára hívtak. Egy ilyen alkalommal László és Miklós barátommal elmentem. A közeli tiszti kórházba vezényeltek bennünket. A teniszpálya fagyott felületét kellett feltörnünk, új sírhelyeket ásunk. Kb. 120 halottat még nem temettek el ezen a környéken, ez a munka várt ránk. A hullák szanaszét heverték a kertben és a kórház kápolnájában. Miután a sír elkészült, a hullákat hordágyon kellett behordanunk. Még ma is élesen emlékszem egy nehéznek tűnő feladatra, amely megoldásra várt. Egyik halottunk, egy hungarista légiós, olyan hosszú volt, hogy a feje lelógott a hordágyról, és a térdemet verte. A haja vörös volt, sohasem felejttem el... Látva a sok temetetlen halottat, tudtuk, hogy a sír kicsi lesz. Egy magyar katonaoorvos adta ki a parancsot, hogy valamelyikünk ugorjon be a gödörbe, elrendezni a hullákat. Ha ezt nem vállalja senki, akkor minden hullát ki kell szedni, és a gödröt mélyebbre ásni. Nem volt sok választási lehetőségünk. Miklós barátommal együtt vállaltuk a feladatot. Ma is az orromban van a bomlásnak induló hullák szaga...

Munkánk jutalmaként sűrű bablevessel kínáltak, még ott... a sír szélén. Oly éhesek voltunk, hogy jó étvágygal elfogyasztottuk. Egy magyarul jól beszélő tiszt jött mindig mellénk, és biztatott: „Végezzék el a munkát, hisz saját érdekükben dolgoznak. Mi, oroszok nemsokára elmegyünk a fenébe...” (sokáig kellett erre várni).

A sírásó munka után egy kórház felső emeletére kísérték. Itt tartották a német sebesülteket, bűdös, véráztatta, gennyel átitatott szalmán. Orosz és magyar ápolónők segítettek a sebesültek forgatásában, hogy megvizsgálják a sebeiket. Néhány nap után vettem észre, hogy lovas szekereken tovább vitték őket. Sorsukról többé nem hallottam.

Kamasz fiúként a sok megpróbáltatás között nemcsak a tragédiát, hanem humorosabb életképeket is felfedeztünk. Szórakoztató volt lát-

ni, ahogy az orosz katonalányok elhelyezték a póznákra és a házak falára a telefonhuzalokat. Ezt a munkát mindig katonalányok végezték. Ez lehetőséget nyújtott számunkra az ismeretszerzésre: megtudhatuk, hogy Oroszországban nem mindenki ismeri a bugyinak nevezett nyugati luxuscikket, de a harisnyát sem. Meztelen lábukra csizmát húztak, feljebb semmi...

– *A főváros lakossága, mikor jöhetett elő az óvóhelyekről?*

– Amikor a Vörös Hadsereg elérte a magyar–osztrák határt, Budapest lakossága már kibújt a föld alól, házaik óvóhelyeiről. A pusztítás látványa elkészerítő volt. Hetven napja nem volt közszolgáltatás, temetetlen hullák heverték mindenfelé: az utcákon, kertekben, tereken, udvarokban... Rengeteg hadianyag, páncélosok, harckocsik, terepjárók, csapatszállítók, rohamlővegek, kézfegyverek, robbanóanyagok, rádiók, elektromos műszerek és addig soha nem látott újdonságok. Utcánkban egyetlen ház sem maradt épen. A szomszédságunkban egy aránylag új, betonból épült lakóház úgy csuklott össze, mint egy harmonika, amikor a ház előtt álló löszeres teherautó telitalálatot kapott. Egyetlen ember sem maradt életben, holttesteik hetekig ott heverték a romok alatt. Az áldozatok között feküdt egy neves magyar író is – Gulácsy Irén. Távolabb egész utcák tűntek el a föld színéről. Felborult villamosok, égbe meredő sínek, leszakadt felsővezetékek, kiégett járművek, törmelékek, katonák, civilek, nők, férfiak és gyermekek, lovak hullái heverték szanaszét. Furcsa szag terjengett a város felett: lőpor, törmelék és rothadó anyagok vegyülete. Így nézett ki Budapest 1945 telén és tavaszán. Szerencsére a langyos, kora tavaszi idő nem köszöntött be korán, így elkerülhető volt a nagyobb baj, mielőtt megkezdődött volna a halottak összeszedése és elföldelése. A „nívósabb” temetések szétlőtt bútordarabokból készült koporsókban történtek, a többiek csak ponyvában. A főváros minden szabad tere – üres telkek, sporttelepek, parkok – temetővé vált. A holttestek java része felismerhetetlen volt. Feloszló állapotban, sokszor nehéz járművek, tankok által teljesen szétlapítva, darabokra szaggatva.

- *Hogyan lehetett elviselne ezt a szörnyű látványt?*
- Annyi veszély, pusztulás, elmúlás láttán a legtöbb túlélő hozzászokott ehhez a látványhoz. Egy-két hónappal korábban valószínűleg elájultak volna vagy megbetegedtek volna a valósággal való szembesüléstől. Én is így voltam ezzel.
- *Mikor jelentek meg az első újságok?*
- Nemsokára. Az egyik a Vörös Hadsereg kiadványa volt, a másik az újonnan alakuló pártoké.
- *Depressziós hangulatot árasztott a főváros a héthetes ostrom után? Ön hogy emlékszik erre?*
- Ó, dehogya! Csodálatos módon, nem. Szó se volt depresszióról. A megkönnyebbülés érzete, az élni akarás és a tenni akarás vágya kerekedett felül a háború végeztével. Érezhető volt egy hatalmas vágy a demokratikus kezdeményezések iránt. Mi tizenöt éves fiatalok egy hosszú téli szünet után, amely Budapest ostromának ideje volt, nagy érdeklődéssel és lelkesedéssel néztünk a jövőbe. Éreztük, hogy a magyar történelem sorsdöntő eseményei játszódnak le a szemünk előtt. Alakul, formálódik minden... világméretben is. De ez már egy másik történet, maradjunk ennyiben. A beszélgetést szívesen folytatom.

CSAK A REMÉNY

Interjú Menczer Gusztávval, a SZORAKÉSZ elnökével²

1949-ben, nemzetiségre és állampolgárságra való tekintet nélkül (Sztálin nemcsak saját népét irtotta), már több millióan voltak a politikai foglyok a Gulágon. Nagy volt a bűnük: a „nép ellenségei” voltak. A „népek bölcs vezérért, a hatalmas Sztálint” nem az áldozatok száma, hanem a végeredmény érdekelte: rabokkal felépíttetni a szép jövőt, a kommunista társadalmat. Az, hogy „a kommunizmus ezen építői” mind odavesznek, a vezért nem érdekelte. Így nem csoda, hogy a több mint 600 ezer magyar elítélt közül alig háromezren tudtak csak hazatérni. S ők is sokáig hallgattak. Mert hallgatniuk kellett: minden titkosítva volt, beszélni nem volt szabad, a magyar amúgy is „bűnös” nép volt. Meg aztán a „legyőzöttek” (vae victis – jaj nekik) nehogy már akadályozzák a nagy és egyre nagyobb szovjet birodalom terjeszkedési és stratégiai terveit, amelyeknek végső célja a kommunista világhatalom megteremtése volt. Ezért természetes, hogy a korlátlan hatalommal rendelkező vezér nagy figyelmet szentelt a „rebellis” nemzetek irtására, végső soron a pusztulására.

² Ezt az interjút Menczer Gusztávval, a SZORAKÉSZ elnökével 1999-ben Budapesten készítettem, hogy sohase feledjük, mit éltek át szüleink, nagyszüleink.

– *De mégis csak elmúlt ez a korszak, és reméljük, örökre. Most már nyíltan beszélhetünk róla? Van már hézagpótló irodalmunk, amelyet kézbe adhatunk mindenkinek igazságunk bizonyítására, védelmére?* – tettem fel az első kérdést beszélgetőpartneremnek, Menczer Gusztávnak, aki a Szovjetunióban volt magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének (SZORAKÉSZ) elnöke.

– Arról a deportálási akcióról, amit 1944–45 fordulóján, majd a későbbi években a „felszabadító” Vörös Hadsereg hajtott végre, a hazai történetírás eddig még nem sokat beszélt. Olyan egészséges és munkaképes magyar (és más nemzetiségű, főként német) férfiak és nők jutottak erre a sorsra, akiknek kora tizenhattól ötven évig terjedt. Nem volt ritka, hogy egész családokat hurcoltak el otthonról. Magyarország történetének e tragikus fejezete (az elfoglalt magyar területek, községek civil lakosainak „megrablása”, tízezer számra való összegyűjtése és munkatáborokba kényszerítése) azonban nem 1944-ben és 1945-ben kezdődött. Mindez sokkal messzebbre nyúlik vissza.

1945-ben kétszer találkoztak a szövetségesek vezetői („a nagyok”) Teheránban, illetve Jaltában. Az egyik legjobb könyv e témában Churchill fiának a visszaemlékezései. Magyarország befolyásolásának kérdését két szempontból kell vizsgálnunk: a győztesek és a legyőzöttek szemszögéből. Hazánk sorsát, a keleti és nyugati érdekszférák figyelembevételével, 1945 februárjában Jaltában, a három győztes nagyhatalom csúcskonferenciáján döntötték el. Vörös vonalat húztak Szczecintől Triesztig. Kettéosztották Európát. Magyarország ettől a vonaltól keletre esett. Sorsunk itt dőlt el, s nem a későbbi béketárgyalásokon. „Bűneink” jegyzékét hatásosan terjesztették elő, ezzel szították ellenünk a hangulatot. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy 1943-ban Molotov és Beneš megállapodtak bizonyos dolgokban. Az ötlet – többek között az is, hogy a magyarokat bűnös nemzetnek nyilvánítsák – Benešről származik. Innen indul a kollektív felelősségre vonás kérdése is. A második világháborút követő évtizedekben bekövetkező

szovjet terjeszkedést pedig tisztán láttatja, hogy a nyugati szövetségesek a második világhétség utáni békekötéssel rádupláztak a katasztrofális Versailles-i szerződések tévedéseire.

– *Hogyan kerül több százezer magyar a szovjet táborokba?*

– A doni áttörést követően 1944-ben a magyar hadifoglyok száma 15 ezerre nőtt (de már 20 ezerről is hallottam). Az ezt követő időben 1945-ig egész falvakat vittek el egy bizonyos parancs alapján. Ezt a parancsot 1945. január 5-én a hírhedt Erdei-féle belügyminisztériumi rendelet erősítette meg... Kutató munkám során többek között én is felfigyeltem egy bizonyos jelenségre. Kezembe került egy jogsértő ügy, amely arról szólt, hogy magyar gyerekeket vittek kényszermunkára egy olyan parancs alapján, amely csak később született.

– *Ez hogyan történhetett?*

– Két nagy csoportban, a hadifoglyok és kényszermunkások, valamint a fasiszta pártok vezetőinek csoportjával hurcoltak el többszáz-ezer fiataalt. A lényeg az volt, hogy a harcoló szovjet csapatok kaptak egy kvótát, azt kellett teljesíteni. Ha nem sikerült maradéktalanul teljesíteni a létszámot, akkor bárkit leszedhettek a bakról, berakták katonának és a lovak közé csaptak! Ilyen egyszerű volt! A mi (saját példámra utalok) sorstragédiánk is ilyen „egyszerűen” indult, ezt nem bonyolították. Egyszerű, de nagyon furcsa ügy volt. 1944 decemberében kezdték az embereket összeszedni. Teljesen mindegy volt, hogy az ember csinált-e valamit vagy sem.

– *Ön fiatalon szereplője volt ennek a tragikus időszaknak. Beszélne nekünk erről? Hogyan élte meg ifjúságának legnagyobb tragédiáját?*

– 1949-ben érzékeltük először, hogy valahol valakik már tudnak rólunk, így minket el kell tüntetni. Ugyanis addig a táborokban együtt voltunk a köztörvényes bűnözőkkel. Politikai börtöntáborokat alakítottak. Sztálin halála után rögtön, szinte egy-két hónapon belül, több tízezer táborból kezdték hazaengedni a külföldieket. 1953 végén mintegy 1500 magyar fogoly jött haza. Több tízezer elhurcolt politi-

kai fogolyból így jött haza néhány ezer magyar, akiket a szovjet hadbíróság ítél el a hírhedt 58. paragrafus alapján.

– *Kárpátaljáról is ez időben hurcolták el a magyar és német származású férfiakat ugyanilyen kreált vádakkal. Jól tudom?*

– Kárpátalján még ettől is ravaszabb dolgokat találtak ki, hiszen a területet stratégiai szempontból is meg kellett tisztítani a magyaroktól, németektől. Leggyakrabban a következő vádak hangzottak el: az ellenséggel való kollaborálás, kémkedés, terrorcselekmény, diverzió, szovjetellenes propaganda. A kárpátaljai esetek egy kicsit másként alakultak. Ott már szabadon garázdálkodtak az oroszok, hiszen már teljesen az ő területük lett. Civil családokat, egyházakat vertek szét, semmisítettek meg. Erre semmiféle jogalapjuk nem volt.

– *A kommunisták birodalmát csakis a félelem tudta összetartani, s ahogy Hitler az ősvágyat, Sztálin az ösfélelmet idézte fel társadalmában. Környezetét félelemben tartotta, s ő maga is rettegve halt meg. Ön is áldozatul esett ennek a félelemnek, a tárgyalási komédiáknak, majd az emberi lét legsötétebb poklának. Hogyan lehetett ezt elviselni, súlyos lelki, fizikai traumák után talpra állni, tovább küzdeni az igazságért?*

– Nem szeretnék cinikus lenni, de a lényeg az, hogy az ember a legjobb állat, aki a legtöbbet kibír. Teherbíró képességeinket elsősorban a fizikai és lelkierőnk határozta meg.

– *A fizikai és lelkierő ilyen hosszú időre is érvényes? Hiszen ön is több mint 9 évig élte ezt a drámai életet. Mindig élt a remény?*

– Az elején mindenki reménykedik. Én is ezt tettem. Bár, amikor láttam társaim pusztulását, gyakran elveszítettem ezt a reményt, és már nem hittem a jövőben. Azonban a jó Isten mindig megsegített. A halandóság közöttünk 90–95 százalékos volt. Ez óriási szám! Az első időszakban az éhség, a fehérjehiány, a leépülés gyötörte meg és pusztította leginkább az embereket. Majd a szervezet leépülésével kapcsolatos betegségek: tbc, dizentéria, malária, tífusz. Ezeket a betegségeket ott nem lehetett kezelni. Az első időszakban tömeges pusztulás volt. A

végzetes betegségeken kívül a börtönök szabályzata volt az, amely még kegyetlenebbül gyilkolt.

– *Említette, hogy a kezdeti időszakban köztörvényesekkel voltak összezárva. Ezt hogyan élték meg?*

– Verekedtek, gyilkoltak, megaláztak... A Szovjetunióban már régóta működött, méghozzá nagyon jól, a szervezett bűnözés. Most már Magyarországon is tudják, mit jelent és mit jelenthet a szervezettségük. Az olasz maffiózók csupán tanítványaik lehetnek. Kiépitett hírszolgálatuk volt. Ha a társaságból valakinek valamilyen baja történt, rögtön székürtölték saját csatornájukon keresztül.

– *Hogyan lehetett ilyen körülmények között életben maradni?*

– Nehezen. Különösen addig voltunk vészhelyzetben, amíg meg nem tanultuk a nyelvet. Az életben maradás esélye erős ösztönző volt a nyelvtanuláshoz. Aki nem tanult meg nagyon gyorsan oroszul, az meghalt. Ezt sokan nem hiszik el. Tízszemélyes cellákba harminc embert, meggyötört roncsot tuszkoltak be. Volt benne egy „kigli” és semmi más. Aki nem tudott oroszul, azt rúgták, vágták, taposták, helye a kigli mellett volt. A halandóság annak mértékében csökkent, mennyire tanultunk meg velük beszélni. Aki megtanult, kissé fellélegezhetett.

– *Mi volt a következő trauma?*

– A '40-es évek végén az a tudat, hogy innen sohasem fogunk hazakerülni. Ez volt a legborzalmasabb. Túljutva a létfenntartás első fázisán, az elsődleges problémák enyhültek, a nyelvet is megtanultuk. A mindennapok valóságából jött a következő felismerés: innen sohasem kerülhetünk haza! Különösen, amikor láttuk, hogy mindenféle tárgyalások nélkül, csak úgy egyszerűen kimondják a börtönének meghosszabbítást. Például, ha valamelyik orosz sorstársunknak a különleges bíróság által öt évre kiszabott büntetése volt (mert úgymond a „kizsákmányoló” osztályhoz tartozott), az öt év lejártával újból kézbesítették a „meghívót” a további börtönévekre. Ezt mindig időben

kézbesítették, senki sem számíthatott arra, hogy szabadul. Az állandó hosszabbításokat tapasztalva nagyon sokan közülünk lelki betegek lettek. Személy szerint engem a legnagyobb döbbenet akkor ért, amikor megtudtam, hogy Nürnbergben a nemzetközi bíróság Dönitz tengernagyot, Hitler utódját, 10 évre ítélték – s én is 10 évet kaptam...

– *Idegileg roppantak össze az emberek?*

– Idegileg is. És mivel az idegrendszer nagyon nagy szerepet játszik az ellenálló képesség fenntartásában, ha bármelyikünk feladta, akkor fizikailag is vége volt. Éppen ezért figyeltünk egymásra. Aki jobb állapotban volt, odament a másikhoz, megpróbálta vigasztalni, feladatot adott neki, segítettünk...

– *Egyáltalán lehetett reménykedni a félelem és a kilátástalanság e világában?*

– Sztálin halála előtt semmi reményünk nem volt a szabadulásra. Egyetlen pontot sem láttunk magunk előtt, ahová a szuronyai nem értek volna el. Mindenki számára világos volt: amíg Sztálin él, a rendszere működni fog, addig semmiféle pozitív változást nem várhatunk. Minden marad úgy, ahogy van. Mindenkinek ajánlom, aki szeretné e témát, azaz honfitársaink külhoni rabszolgaéletét közelebbről is megismerni, olvassa el volt rabtársunk, Kassay Kázmér *A Vörös Pók* hálójában című könyvét. Kolimát, a jégbefagyott poklot, az akkor 15 éves kamasz szemével láttatja, ábrázolja. Ennyi időse volt, amikor elhurcolták, szinte gyerek, tele hazafias, vallásos érzelmekkel, életvágygal, miközben sorsa váratlan tragédiába fordult. *„Amit eddig láttam, tapasztaltam, hallottam, mind hazugság volt? Csak a túlélés törvénye az igazi törvény? Hagyjunk mindent elveszeni? Nem! Próbáljuk megmenteni! Ez volt mindannyiunk jelszava. Ez adott megnyugvást és hajszálnyi reményt”* – idézem egyik szép gondolatát a könyvből.

– *Ön hogyan került e tragikus sorsú emberek közé? Ebben az időben ön egyetlen hallgató volt.*

– Személyes történetem is hiteles korrajz. Beszélgetésünk során már említettem, hogy a háború vége felé, 1944 novemberében, decemberében elkezdődött egy hajszá a védtelen magyar állampolgárok ellen. A szovjet elhárítás több tízezer magyar állampolgárt tartóztatott le. Még itt, Magyarországon hirdették ki az ítéletet: börtönbüntetés vagy halál. Az én sorsom bizonyos mértékben eltér a többiekétől, de lényegében hasonló. Az 1944–1945-ös tanévben a második szigorlatra készülő orvostanhallgató voltam. Egyben a magyar Atlétikai Club tagja is. Ezért mentesítettek a katonai szolgálat alól. 1944 október 15. után a felmentő minősítések megszűntek. Először a IV. kerületi kiegészítő karhatalmi alakulatnál Mikó Zoltán segített. Később szereztem egy paksaméta nyílt parancsot, és a barátommal együtt el-elvezé nyelgettem magunkat – a lehetőségek határán belül – az ország egyik részéről a másikra. Közben egy súlyos traumát is átéltem. 1945-ben, a húsvét előtti napokban, Sopronban egy harci repülőgépről a barátomnak szétlőtték a fejét. Egyedül maradtam. Arra vártam, hogy a front átvonuljon. Nagy nehezen jutottam haza. A lakásunkat szétbombázták, de a családom megmaradt. Egyik nap, hazajövetelem után, édesanyám azzal fogadott, hogy „keresett téged egy ember, majd visszajön”. Akkor még nem gondoltam semmi rosszra. Bár anyám megemlítette, hogy nem valami jól beszélt magyarul, de én még akkor sem gyanakodtam. El kellett mennem valahová, de hamar visszajöttem. Már messziről láttam, hogy vendégünk van. Rideg arcú, díjbirkózó természetű ember állt a házunk előtt. Ahogy közelebb értem hozzá, rám ordított: „le van tartóztatva”. Elvitt a Damjanich utca egyik pincéjébe, és a barátom után érdeklődött. Elmeséltem nekik a soproni tragédiát, de nem hitték el. Egy hét után levittek Balatonfüredre. Ott kezdődött csak az igazi vallatás. Rossz volt a tolmács, magyarul – de oroszul is – alig tudott. Amikor a vallatásnál mondtam egy mondatot, ő hosszasan beszélt, akkor még nem tudtam, miről. Folytak a kihallgatások. A cirill betűket nem ismertem. Amikor a jegyzőkönyvet elém tették

és nem írtam alá, jól megverték. Ha elájultam és vérzett a fejem, job-bik esetben átvittek a szemben lévő rendelőbe. De leggyakrabban csak úgy otthagytak egy örrel, térjek magamhoz egyedül. A hangulatuktól is függött. 10–15–20 éveket szabtak ki ránk. Én 10 évet kaptam, eny-nyre ítélték. Az akkori szovjet törvények szerint ez „megrovásnak” számított. Elvittek Sopronkőhidára, 1948-ig ott volt a szovjet börtön.

– *Hosszabb ideig volt börtönben Magyarországon?*

– Nem. Hamarosan bevagóniroztak, és több hetes utazás után megérkeztünk Harkovba. Nagyon sokan meghaltak út közben. Fialat voltam, az egyik állomáson leugrottam a vagonból – vágytam a mozgásra. Azt hittem mozoghatok egy kicsit, de amikor leugrottam, nem tudtam lábra állni a gyengeségtől. A gyűjtő börtön volt talán a legbor-zalmasabb. Három-négy hét alatt a raboknak több mint a fele elpusztult. Nem adtak enni szinte semmit. Később fagyott káposztalevest adtak, s ezt ismételtették naponta. Hastífusz pusztított. Én is rabkórházba kerültem. Amikor visszavittek, úgy néztem ki, mint a koncentrációs táborok lakói, lesoványodva, harminc kiló voltam összesen. Kissé feltápláltak, de nem voltam jól, tüdőgyulladást kaptam. Elvittek egy másik rabkórházba, Herszonba. Nem sokáig maradhattam ott.

– *Miért? Meggyógyult?*

– Dehogy. 1946-ban ebben a kórházban nagyon sok magyar volt. Medikus voltam, s ezt folyamatosan hangoztattam. Így lehetőséget kaptam a segédápolói munkára. A gyógyszerek elosztásánál is mindig ott sündörögtem. Megtanultam kissé oroszul és ukránul.

– *Az első kellemes érzés, amit megtapasztalt, ez volt?*

– Sajnos nem sokáig tartott, éspedig egy ötletem miatt. Az osztályvezető főorvosnak egyszer megemlítettem, hogy nálunk milyen szép ün-nep a karácsony. Ez a szent, de akkor tiltott szó lett a vesztem. Büntető zárkába kerültem, s egy pár nap múlva már egy csoporttal együtt utaztam a Bajkál–Amur-vasútvonal építésére. Az a hír járta, hogy ez volt az évszázad építkezése. Valóban az volt! Több nációból (japánok, néme-

tek, magyarok, oroszok stb.) összeverbuvált rabok építették. A propaganda azt harsogta, hogy az önként jelentkező komszomolisták vették magukra az építkezés terhét. Mi voltunk ezek az „önkéntesek”? Tajset és Bratszk között mintegy 300 km-es vonalat kellett lefektetnünk.

– *A Bajkál–Amur lett további raboskodásának a színhelye?*

– Nem sokáig. Márciusban, egy újabb bevagonírozás után egy nagyon furcsa helyen, Vlagyivosztoktól északra találtam magam. Többesres gyűjtő-closztó táborba kerültem, annak is a központjába. Vanyina volt a neve. 50–60 ezer ember várt ott a további sorsára.

– *Gyakran változtatták a fogva tartás helyszínét, s ez még inkább fokozta a bizonytalanság érzését, azt hiszem.*

– Arra nagyon ügyeltek, hogy az ember ne tudja előre látni, mi lesz vele. Kit miért hová visznek és mennyi időre, nem lehetett tudni. Vándoroltatásom gyakoriságához valószínűleg az is hozzájárult, hogy valakinek nem tetszett a „pofám”. Minden elképzelhető.

1948 végén kerültem a Kolimára. Hajóval vittek. Nehéz, de természeti szépségét tekintve emlékezetes út volt. A vidék szépsége szerencsétlenségünk közepette is lenyűgözött. Szahalin és Japán között egy viszonylag kis szoroson a La Pérouse-szoroson³ át hajóztunk. Japán partjait is láthattuk. Több mint egy hétig hajóztunk Magadanig. 1949-től pedig már egy úgynevezett koncentrációs börtöntábor rabja voltam. Nem volt nevünk. Hátunkon, sapkánkon, combunkon mindössze számok voltak, a smasszerek száma.

– *A kétségbeesés itt tovább fokozódott?*

– Nem igazán. Talán mert ez az időszak már egy kicsit konszolidáltabb volt. Egyrészt azért, mert tudtam, egy ideig most egy helyen maradok. Másrészt, itt nem voltunk köztörvényes bűnözőkkel együtt. Megszabadultunk a szovjet „maffia” bűvkörétől.

³ A La Pérouse-szoros (japánul 宗谷海峡, *szójakaikjó*, Szója-szoros) a japán sziget, Hokkaidó északi és az Oroszországhoz tartozó Szahalin déli partját elválasztó szoros.

– *Ez ott a Kolimán, elitebb társaságnak számított?*

– A szó tágabb értelmében igen. Ez a társaság azt jelentette, hogy volt köztünk egy angol katonai attasé, spanyol, olasz, koreai, kínai, román, cseh, német stb. állampolgárok és nagyon sok orosz. Értékes, érdekes értelmiségiek, több nyelven beszélő sorstársak. Szót tudtunk váltani velük, sokat beszélgettünk. Viszont ez egyáltalán nem azt jelentette, hogy nem úgy bántak velünk, mint bűnözőkkel.

– *A volt orosz politikai foglyok is gyakran emlegették és emlegetik a Kolimát mint egy gazdag, rejtélyes vidéket. Mesélne nekünk erről valamit?*

– Aranyban, nemesfémekben, vizekben gazdag, sötét és hideg földrész Kolima. Az ott rejlő kincsek mind hadifontosságú nyersanyagok. A többi vegyes lágerhez képest „elit” helyzetnek köszönhetően viszonylag elviselhető volt ott a munka. Több helyen dolgoztam: kórházban, rendelőben, bányában... Rabtartóink mindig gondoskodtak arról, hogy ne legyenek illúzióink. Mindent kitaláltak, csak hogy elvegyék tőlünk még a reményt is. Változatos módszereket használtak. Elmesélek egy esetet. Volt a táborunkban egy zsidó származású orvos, dr. Zádor György orr-fül-gégész szakorvos. Nagyon jól operált. Különböző lágeretekbe vitték operálni, nálunk is gyakran megfordult. Nekem is sok tanácsot adott, bevezetett a szakmába. Később, amikor ő távol volt, én rendeltem, és készítettem elő a betegeket. Ha szükséges volt, együtt műtöttünk. Egyszer hívattak engem a rabtartóim azzal a céllal, hogy kivigyenek egy sürgős esethez a börtön falain kívülre. Kiderült, hogy az állambiztonsági tiszt gyermekével van baj, rajta kell segítenem. A tiszt századosi rangban volt, élet- halál ura. Lágerünk parancsnoka alezredesi rangfokozatot viselt, de úgy állt vigyázban a százados előtt, mint a cövek. Elvittek a lakásukra, ahol együtt volt a család: a százados, a felesége, egy csecsemő és egy ötéves gyerek. Mivel én egy „közveszélyes fasiszta gazember” voltam (szerintük), ezért három katona kísért, kettő pedig a folyósón vigyázott rám. Amikor a gyermeket kezeltem, az egyik szorosán ott állt mellettem, és minden mozdulatomat figyelte.

– *Elképzelni is rossz, mi történhetett volna egy téves mozdulat esetén!*

– A csecsemőnek begyulladt a füle. Nem egy bonyolult eset volt, kezeltem, szépen gyógyult. Eltelt egy pár hónap, és újból hívtak, menjek azonnal az ambulanciára. Ott várt rám az említett állambiztonsági tiszt. Őt is megvizsgáltam. A panasa az volt, hogy nem jól hall, spontán megsüketült az egyik fülére, csináljak valamit. Megnéztem és rögtön felfedeztem, hogy csupán egy mechanikus elzáródásról, fülzsírról van szó. Mondtam neki, rögtön meggyógyítom. Rám szólt, vigyázzak, mert ha vele bármi történik, akkor nekem végem, egy rohadt fasisztával kevesebb lesz. Szó nélkül kimostam a fülét. Kezelés után megszólaltam, megkérdeztem tőle: ha én olyan gazember vagyok, mint ahogyan ők ezt állandóan állítják, akkor miért cipelnek engem annyi helyre gyógyítani, miért nem lőnek agyon? Kérdésemre kajánul felröhögött, és a következőket mondta: „Maga örült! Ne vicceljen már! Egy golyó harminchét rubel... Képzelve el, ha magukat mind agyonlőnének, mi pénzbe kerülne ez nekünk! Így viszont dolgoznak, amíg bírnak, aztán megdöglenek! Az utánpótlás biztosított.”. Ez egy hiteles, átélt szituáció volt, jellemző börtöneset. Senkit nem vettek emberszámba. Sztálin mindenkit leírt.

– *A legolcsóbb munkaerőre vigyázók mindennel szemben süketek és vakok voltak? Semmiféle emberség, részvét nem mutatkozott bennük? Egy pillanatra sem merült fel bennük, hogy a bolsevizmus számukra is fenytés?*

– A tisztesség, emberség belőlük teljesen kiveszett. Elveszett emberek, tulajdonképpen rabok voltak a rabtartóink is. Egyszer-kétszer talán felvillant a szemükben valami hálaféleség vagy emberiség, amikor meggyógyítottam valamelyiket. Az emlékezetem mélyen őriz még egy rendkívüli esetet. Egyszer levetítettek nekünk egy magyar filmet Erkel Ferencről. A számunkra felejthetetlenül szép film egy részletében megszólalt a magyar *Himnusz*. Mondanom sem kell, sírtunk, örjögünk. Az egyik besúgó rögtön elment, és jelentette, hogy nagyon

vigyázzanak, mert a magyarok megőrültek. Nem szabad ezt a filmet még egyszer bemutatni, túlságosan mély érzelmeket vált ki. Mi, rabok is úgy éreztük, nem voltunk elővigyázatosak. Így nem láthatjuk többé ezt a filmet, amely akkor számunkra az utolsó kapaszkodót jelentette, a reményt, a biztatást arra, hogy ne add fel soha!

– *És valóban nem mutatták be többet ezt a filmet?*

– Ellenkezőleg. Valami váratlan dolog történt. Egy napon, legnagyobb meglepetésünkre, megjelentek magyar honfitársaink a környező táborokból is. Betereltek bennünket az étterembe, és csak nekünk, magyaroknak levetítették újra az Erkel Ferenc-filmet. Ez volt számunkra az első reményt adó jel: valami csoda történhetett, és talán még haza is kerülünk. 1952-t írtunk.

– *E reményt jelző villanáson kívül komolyan nem gondoltak arra, hogy ennek a gonoszságnak egyszer csak mégis vége lesz?*

– Az elején még reménykedtünk, de aztán a tények mást bizonyítottak. Az emberek sorra haltak meg körülöttünk. A nehéz, idegen éghajlat, a fizikai legyengültség, a munka, a rabság, a mind erősebben kízó honvágy... mind-mind bizonyította kilátástalan helyzetünket. A szökésre még álmában sem gondolhatott senki Kolimáról, az életben maradásra sem sokan.

– *Kolima a világ egyik leghidegebb pontja. Jól tudom?*

– Úgy van. Télen mínusz 55–68 fokot is mértek időnként. Ölt a hideg és az éhség. A földben viszont bőven van arany, volfrám, ólom, molibdén, antracit... Népi mondás szerint (mindig azok a legigazabbak) Kolima csodálatos vidék: 12 hónap tél, a többi nyár! Szeptember közepén van a születésnapom, ezért jól emlékszem: addigra mindig magas hó volt és fagy. Június után kezdődött a hajózás. Addigra olvadt el bizonyos mértékben az öbölben a jég. A hajókat mindig jégtörők kísérték. Október végéig, november elejéig lehetett hajózni. E pár hónap alatt kellett az Európa nagyságú vidéket ellátni étellel, műszaki dolgokkal, hogy életképes legyen. Óriási távolságok választottak el bennünket

a világtól. Gyakran uralkodott el rajtunk a depresszió, amikor erősödött bennünk a felismerés, hogy többé soha nem térhetünk vissza hazánkba, nem láthatjuk szeretteinket. Ez volt a legborzalmasabb... Még az a lehetőség sem volt számunkra biztosítva, hogy levelezzünk az otthoniakkal. Nem tudtunk róluk semmit, hírek sem érkezhettek hazulról. Néha egy-egy újság a kezünkbe került, szinte kábultan olvastuk el minden betűjét. Aztán egy-egy film, ez volt minden kapcsolatunk a külvilággal.

– *Édesanyja később sem értesült hollétéről?*

– Nem. Sohasem tudta meg, hol vagyok. 1948-ban halt meg.

– *Mire számítottak? Gondoltak-e arra, hogy ha esetleg szabadulnak egyszer, akkor hazamehetnek?*

– Ezen a vidéken az volt a szokás – valamint a rendeletek szerint –, hogy ha valaki hosszú idő után és jó munkateljesítmény esetén esetleg előbb szabadul, akkor kijelölhetnek neki egy helyet valahol Közép-Ázsiában, ahová száműzik, kitelepítik. A továbbiakban is rendőri felügyelet alatt áll majd, s onnan nem költözhet el. Gondoskodnia kell magáról, munkalehetőségeiről. Segítséget nem várhat senkitől. No, ez várható ránk is, ha élve maradunk, s szabadulunk. Ez a hajszálnyi remény nem lelkesített, csupán életben tartott.

– *Irracionálisnak vélték azt a gondolatot, hogy lesz onnan visszatér?*

– Bizonyos idő után már nem mertük magunkat áztatni. Több mint kilenc éve voltam már ott. Kibírhatatlan lett volna az újabb csalódás. De csoda történt. 1953 márciusában Sztálin meghalt. Ábrándjaink csak így válhattak valóra. Rövidesen indították az első külföldi csapatot haza, a hazájukba. A jó Isten gondviselése bennünket is kivezetett ebből a pokolból. Az élet által megedzett, sokat tapasztalt, becsületes emberek maradtunk. A hazugságra és az emberek megfélemlítésére épített birodalom önmagától összedőlt. De azért sok minden tovább élt.

– *Mire figyelmeztet bennünket a történelem? Mire kell vigyáznunk?*

– A pánszlávizmus eszméje újjáéled. Arra kell vigyázni, hogy a sötét erők, amelyek évtizedeken keresztül pusztítottak, többé sohase je-

lenjenek meg életünkben és hazánkban. Szabadságunk, teremtő erőnk őrzésével azoknak is tartozunk, akik sohasem jöhettek haza. Értük is fel kell emelni szavunkat! A meggyilkoltakért, a holtakért! E téren sok a pótolni valónk.

– *Meddig volt érvényben az a parancs, hogy ha túlélted, hallgass?*

– A rendszerváltás időszakáig a hazai történetírás a Szovjetunióba való deportálásokról nem tett említést. Ezekről a dolgokról nem volt szabad beszélni vagy írni. Kínos volt, mert sok társunkat a mauthauseni és auschwitz-i koncentrációs lágeremből szállították a Szovjetunióba. 1989 elején egy közlemény jelent meg egy minisztertanácsi ülésről: a volt szovjet elítélteket, internáltakat, kitelepítetteket, hadifoglyokat Magyarországon rehabilitálni kell és bizonyos kárpótlásban részesíteni. Ez az írás volt az első, amire felfigyeltünk. Sokat jelentett számunkra. Többen összejöttünk, s úgy döntöttünk, egy szervezeten belül megalakítjuk a Szovjetunióban volt politikai rabok tagozatát. Meghirdettük alakuló ülésünk időpontját. Béreltünk egy termet a budai Vigadóban. Úgy gondoltam, bőven elférünk egy 200 fős teremben. Több mint négyszázan jöttünk össze.

– *Néhány túlélő még ma is félve emlékezik. A megtapasztalt lélek nehezen gyógyul. Ön mit tapasztalt ezen a téren?*

– Be kell vallanom, társaim között akadt olyan is, aki azt mondta: „Eljöttem, de azért a feleségemmel becsomagoltattam három napi ételmet és fehérneműt, mert én nem bízom bennük”. 1989-ben mondták ezt, amikor sorstársaim többsége már rendelkezett a rehabilitációjukról szóló igazolvánnyal.

– *Munkájukat tovább folytatták?*

– Igen. 1990-ben egy teljesen önálló szövetséget alapítottunk. Csatlakozott hozzánk a Szovjetunióba hurcolt kényszermunkások nagyobb része. Szervezetünk taglétszáma több mint 3500 fő. Ebből 1000 fő a Gulágon volt. Még mindig élünk... Mindannyian a szovjet deportálási folyamatból merítjük a közös múlt és sors emléke-

it. A letartóztatási hullám, mint említettem, 1944 végén kezdődött, 1945-ben, sőt még '47–48-ban is folytatódott. Kovács Bélát 1947-ben tartóztatta le a GPU, és 1949 márciusában ítélték csak el. Ma már dokumentumok bizonyítják, hogy egyikünk sem volt bűnös, s ezért rehabilitáltak.

– *Összességében több mint 600 ezer magyart vittek ki a szovjet munkatáborokba. Közülük hányan jöttek haza?*

– Nagyon kevesen. Igencsak sokan nem jöhettek haza. A hadifoglyok esetében a halandóság 30 százalék körül mozgott, a kényszermunkások között szintén ez az arány érvényes. A politikai elítéltek, az ellenállók, a Gulág rabjai között, akik a legkegyetlenebb poklot is megjárták, 90 százalékot is meghaladta a halandóság.

– *Pusztulásra ítélt nép voltunk?*

– Tekintsünk a történelmünkre, de maradjunk csak az általunk tárgyalt évszámoknál. 1943 elején Beneš Molotovval tárgyal, és felveti az „ötletet”, mi lenne, ha a magyarokat, akik a németek oldalán harcoltak, kollektív bűnösnek nyilvánítanák. Mint már utaltam rá, akkor született meg a kollektív felelősség gondolata, amikor a „bűnös” ország még hadszíntéri terület volt. A front állt. Egy adott községben német és magyar csapatok állomásoztak. Amikor bejöttek a szovjet csapatok, mindig akadt egy-két „tisztességes, megbízható” magyar ember, aki elmondta például azt, hogy Juliska és Mariska néni a német konyhán dolgozik. Ők főzték a katonák ebédjét. Ez pedig elég volt, hogy 25 évet kapjanak! Egy másik példát is hadd említsek: 1944–45-ben működött egy antifasiszta mozgalom. Nagyon sokan utálták a németeket, majdnem annyian, mint az oroszokat. Egyiket sem akarták az emberek, egyetlen megszállót sem, sem a németeket, sem pedig az oroszokat. Ezek a fiatalok is sorra kapták meg az ítéleteket. Azokról a tisztességes magyar katonákról is keveset hallottunk, akik alakulatokat szerveztek a magyar fiatalokból (16–18 évesekből), hogy megmentsek őket a német „kiküldetéstől”. Magyarországon képezték ki őket, így

mentve fiatal életüket. Később rájuk is szomorú sors várt, kitaláltak valamiféle ítéletet.

Saját példámat említve, a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága 1960-ban többek között nekem is kiállított egy rehabilitációs okmányt, amelyben a következő áll: „... bűncselekmény hiányában...”. 1990-ben jártam a Szovjetunióban a magyar kormány megbízásából, tárgyalásokat folytattam a Legfelsőbb Bíróságon. Rehabilitációs ügyek voltak napirenden. Én olyan tábornokokat, tiszteket kerestem fel, akik már felülvizsgálták a magyar ügyeket. Megkérdeztem, találtak-e olyan bűncselekményt, amely érdemessé tette volna az illetőt a büntetésre? Nem találtak! Ez vonatkozott az 1944–48 közötti évek elítélteire. Az említett utazásom során – e fontos és hiteles válasszal együtt – magammal hoztam a kint meghalt hadifoglyok és internáltak névsorának fellelhető részét. E szomorú tájékoztatót az Új Magyarország napilap hasábjain jelentettük meg.

Bizonyos esetekben a pereket gondosan „megkoreografálták”. Kitaláltak valamit, és azt aztán úgy adták elő, mint súlyos bűnesetet. Ilyen volt például a gyöngyösi ferences atya, Kiss Szaléz ügye, vagy a bakonyi csoporté, amely egy bencés atya, Olofsson Placid vezetésével cserkésztábort szervezett. Hogy hitelesebb legyen a dolog, találtak valahol egy halottat, és annak meg kellett találni a gyilkosait. Így ítétek el és vittek koncentrációs táborokba sok papot és 14–15-éves gyereket. A papok egy részét kivégezték, a fiatalok többsége pedig a táborokban lelte halálát. A kommunista propaganda pedig azt harsogta, hogy lám, a klerikális világ mire képes! Milyen gazemberek is a cserkészek! S ez így ment sokáig, nagyon sokáig. Nem volt se eleje, se vége. Az 1944-45-ös évekre jellemző volt, hogy a szovjetek közvetlenül koreografálták meg a koncepciós pereket, még magyar segédletre sem volt szükségük, vagy csak egy igen kevésre. A magyaroktól tudták meg a címeiket, de már ők tartóztatták le az embereket. Ők vezették a jegyzőkönyveket, ítélték el a „bűnösöket” Magyarországon. Látszat tárgyalásokon,

tolmácsok nélkül, sokszor alá nem írt jegyzőkönyvek alapján. 1946-tól már a magyar katonapolitikai osztály segédletével. Nemzetközileg megalázva és megerőszakolva ítélték el a szovjetek sok magyart, és vittek el távoli börtönökbe. Hihetetlen dolgok történtek! Az itt élő emberek összegyűjtésére és elhurcolására teljesen jogtalanul került sor. Magyarország sokat szenvedett népe felett így kezdődött emelkedni a „vörös csillag”. Nem volt, mire építeni élni akarásunkat, optimizmusunkat. Talán csak arra, hogy egymást biztatva azt mondogattuk: egyszer vége lesz, nem tarthat örökké.

„A nyugati hatalmak a németek és a japánok elleni győzelem mámorában új világbékéről és a népek szabadságáról szónokoltak. Miközben addig a keleti szövetséges börtöneiben, koncentrációs táborai-ban milliók pusztultak” – olvashatjuk egyes kordokumentumokban. A néma hallgatásnak talán már örökre vége. Kötelességünknek tartjuk a kiállást mindazokért, akiket örökre elnémítottak. Azért is, hogy többé ne forduljon elő ilyen földi pokol!

– Köszönöm a beszélgetést. Sokat tanultam – és remélem mások is – abból, ami most itt elhangzott. És nemcsak az agyamra, hanem a szívemre is hatott.

ABBAN REMÉNYKEDEM, HOGY IDE MÉG EGYSZER NEM JÖHET BE SENKI: SEM NÉMET, SEM OROSZ, SEM PEDIG MÁS...

Interjú Tóth Bálint költővel⁴

A költő a tapasztalatairól számol be, azokról, amelyek formálják az embert. Meg kell hallanunk azt, amit a költő mond, az érdekünk is ezt kívánja. Szavai, versei, gondolatai mind gyakrabban kerülnek előtérbe, mintha csak hívásunkra jelennének meg. Szükségünk van rájuk, ezért fogadjuk üzenetét.

Pomogáts Béla írja: „Ifjúságát, midőn más költők könyvtárban tanulnak, vagy az őszben bolyonganak, Tóth Bálint a váci börtönben töltötte: huszonkét évesen tartoztatták le államellenes szervezkedés vádjával. Négy esztendő raboskodott, azután újra hónapokat az '56-os forradalom után. Hangja abban a titkos kórusban szólalt meg, amelyet az ötvenes évek mindmáig felfedezetlen „börtönköltészete” alkotott. Határ Győző, Faludy György, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Gérecz Attila társaságában...”

Tóth Bálint élete regényes és egyben költői. Művészete nemcsak alkotásaiban nyilatkozik meg, hanem az életében is. Szerencséjére és akaratára hivatkozik, amikor túlélési helyzeteiről kérdezem. Hiteles

⁴ Az interjú 1995-ben Budapesten készült.

ember és hiteles történelem. Költészete maga a valóság. A valóság költészetté emelése pedig nehéz és magasrendű feladat. Ezért szereti a csendet és a vidéki magányt.

A nemrég kapott kitüntetés, a Literatura-életmű díj átadása után találkoztam vele csendes otthonában. Az előző évtizedekről, a máról és költészetéről beszélgettünk.

– *Illyés Gyula közbenjárása után 1955-ben szabadult a börtönből. Onnan kikerülve milyen lehetőségei voltak? Hová „juthatott be”?*

– A börtönből kikerülve „bekerültem” Gyöngyössy Imre társaságába. 1958-ban fel is vettek a Filmművészeti Főiskolára, de az ÁVO beleszólt. Fél évig még fenntartották a helyemet, aztán látták, reménytelen... Így nem lettem filmrendező.

– *Nagyon fájlalja elvesztett hivatását?*

– Nem. A filmrendezőnek sok mindenre szüksége van, hogy dolgozhasson. Még az utolsó statisztát sem nélkülözheti, ha a darab úgy kívánja. Egy költő pedig, még ha fejjel lefelé lógatják, amíg feje van, addig tud verset írni. A legönállóbb mesterség a költészet. Nem kell semmi más, csak egy papír és egy ceruza. A filmrendezői baráti és osztálytársi köröm nagy egyéniségekből állt össze: Huszárik Zoltán, Gaál István, Szabó István, Rózsa János, Elek Jutka, Sára Sándor és még sorolhatnám... A világ legnagyobb rendezői, operatőrei és nagyszerű emberei egyben! Pannonalma és a költő-cella után ez volt a harmadik csodálatos iskolám. Sajnos nem sokáig. Aztán egy kicsit magamra maradtam.

– *1956 őszén reménykedett az újjászületés lehetőségében?*

– Az „újjászületésben” reménytelenül reménykedtem. Akkor Csepelen dolgoztam, közelebb kerültem a munkásokhoz. Nagyon rendesek voltak, még a munkás párttitkár is normálisan viselkedett velem szemben. A régi lakásom visszaszerzésében is ő segédkezett. Azt mondta: „Te velünk dolgozol, becsületesen végzed a munkád. Engem nem érdekel, mi voltál...”. Így kaptam meg a nagy vörös csillagos pe-

csétet és a lakás jogosultságomat igazoló papírokat. Olyan értelemben tartottak csak tőlem, hogy tudták, én nem szeretem a pártot. Visszatérve az '56-os eseményekre, Csepelről jöttem be háromkor a gyorsvasúttal és a kettes villamossal, majd a Múzeum körút felé tartó villamossal, amikor észrevettem a tömeget az utcán. Ez október 23-án volt. Amikor meghallottam a követelések között, hogy „az orosz csapatok vonuljanak ki Magyarországról...”, akkor már tudtam, balhé lesz. Megtaláltam Gyöngyössi Imrét, aki akkor már „szabályos” hallgatója volt a főiskolának, mert 1956-nyarán őt már rehabilitálták az előző politikai vádak alól. Ha akkor én is beadom a kérvényemet, lehet, hogy nekem is másként alakul a sorsom.

Együtt vonultunk az iskolásokkal, ott volt az egész társaság. Hegedüs Géza bácsi és Keszi Imre is velünk tartott (baloldaliak voltak, de rendes magyar emberek). A Bem térre mentünk, majd vissza, aztán meghallgattuk Sinkovits Imre szavát. A feleségem is velem volt (Gyöngyössi Imre húga). Megpróbáltam őt hazaküldeni a demonstrációról, hiszen három hónapos áldott állapotban volt, de nem mozdult mellőlem. Álltunk ott mindannyian, és vártuk Nagy Imrét, de ő csak nem jött... Beesteledett, meggyújtottuk az újságot, ami a kezünkben volt. Közben odasúgtam a feleségemnek: tíz perc múlva eldől, hogy Nagy Imre jön vagy az ÁVO. Szerencsénkre Nagy Imre jött. Elkezdte: „Elvtársak!” „Nem vagyunk elvtársak” – zúgott a tömeg. „Barátaim, magyar testvéreim!” – hangzott el újra, de nem sokat mondott. Rosszkedvűen jöttünk el. Egyetlen szép emlékünknél volt, amikor Sinkovits Imrével együtt mondhattuk a refrént: „A magyarok istenére esküszünk, esküszünk...” Nagyon szép és megrendítő volt így együtt a *Nemzeti dal*. Rengetegen voltunk.

– *Az újjászületésért, a magyar forradalomért tollal vagy fegyverrel harcolt?*

– Nem vettem kezembe fegyvert. Egyrészt, mert a feleségem, aki másállapotban volt, rögtön elkezdett sikítózni. Mondjuk, teljes jog-

gal, mert olyankor egy nő mindig idegesebb. Másrészt, azért nem fogtam fegyvert, mert a srácok azt mondták, majd ők harcolnak. Inkább azok fogjanak fegyvert, akik kint voltak, mert máskülönben ráfognak a „reakciós börtöntöltelékekre” az egész kezdeményezést. Így jutottam egy kevésbé sem hatástalanabb fegyvernemhez.

A fegyvered csupán a szó,
hát vigyázz, hogy élesre lelj,
mondd ki, mi ki nem mondható,
ha nem is lesz számodra hely.

Ha mindenki álnok, hazug,
megcsavarodik minden út,
minden igaz kötélre jut,
igazad ott is tudva tudd.

...

S ha kell, holtan vádolsz tanú,
magad helyett vádol szavad,
és nem lesz mentség, sem tabu
ha itt az óra és a nap.

Mert mindenek elmúlanak,
lerontatnak tornyok, falak,
por elszáll, elvonul a had,
de az írás, az megmarad.

De az írás, az megmarad.

(Részletek a *Felelek kérdezetlen* című versből)

– *1957-ben újra letartóztatják. Miért? Mert beválasztották a Politikai Foglyok Szövetségének Forradalmi bizottságába? Vagy a verseiért, amelyek a halottakért és az elesettekért szóltak, és amelyeket bevitt a Parlamentben ideiglenesen kialakított stúdióba? Mi volt a vád?*

– Ismerték a verseimet, azért is... Ha az ember egyedül marad, elég ez az egyetlen sor: „Most tél van és csend és hó és halál!”. Nem télenlégre szólított Keresztury Dezső, amikor a forradalom alatt feljött hozzánk, és azt mondta: „Nektek nem fegyverrel, hanem versekkel kell harcolnotok!”.

– *Hogyan tartóztatták le? Ez már másodszor történt. Fiatal házaspár volt... Egyáltalán, elviselhető ez? Miért nem menekült el?*

– Nem féltém. Nem volt rá okom. Áprilisban feljött hozzám egy barátom (a Wesselényi utcában laktunk, a zsidó templom mellett), akit még a börtönből ismertem. Arra kért, küldjem ki a verseket Nyugatra. Aztán júniusban már az ÁVO jött. A fiam hathetes volt. Engem kémkedéssel gyanúsítottak.

– *Ezért tartóztatták le?*

– Igen. Elvittek Szombathelyre. Mert állítólag az az ember, aki Nyugatról jött, Szombathelyen vagy Sopronon keresztül érkezett. Végül elejtették a kémkedés vádját, mert nem volt bizonyítékuk. Fél év múlva kiengedtek, nem bántottak. Bent elterjedt, hogy én egy nagy kém vagyok, velük pedig csínján bántak.

– *Kémkedés azért, mert verseket akart küldeni Nyugatra?*

– Igen. Ezért voltam én az ő szemükben kém, s az aljanép között ez gyorsan terjedt. A verseket máskülönben elrejtettem megbízható helyre, és azt vallottam, elégettem, így szabadultam meg tőlük. Dörzsölt, börtönjáró ember voltam, tudtam, hogy csak az segít, ha azt mondom, elégettem. Ha azt válaszoltam volna, hogy ennek vagy annak átadtam, akkor tovább folyt volna a nyomozás. Tehát azt mondtam, elégettem, és ezt elfogadták. Csak 1990-ben mertem előhozni a verseket rejtett helyükről. A fiam hozta fel vidékről, ahol rejtgették.

– *Az irodalomtudomány felfigyelt már a Füves kert versgyűjtemény kincseire?*

– Talán még megérem díszkiadásának méltatását...

– *Térjünk vissza a kronológiai sorrendre. 1957-ben másodszor szabadult. Itt maradt Magyarországon, a barátai elmenekültek. Hogyan alakult a sorsa? Kapott munkát?*

– Az első házasságomban éltem át azt a problémát, hogy egyáltalán nem juthattam polgári foglalkozáshoz. A rendszerhez, az adott körülményekhez nem alkalmazkodtam. Soha nem is akartam! Magamat többre becsültem, mint az egész rendszert. Engem Kádár ne szervezzen be sehová! Silány embernek tartottam. Én, aki annyira jól értesült voltam, tudtam és láttam, hogy Kádárék hány embert, hány fiatal srácot végeztek ki, mint azt a szerencsétlen Mansfeld Pétert is! Először ezt nem hittem el. Nem fért a fejembe. Ezek után nevezzen ki engem senki!

– *Hosszú ideig nem hallhattunk a verseiről. Pont azokat hallgattatták el, akik a legtöbbet tették a Hazáért. Nem volt borzalmas?*

– Borzalmas volt! Egy költőnek nagyon fontos a visszhang, a nyilvánosság, az olvasók reagálása. Akkor nem olyan éveket éltünk. Nem csupán én írtam az íróasztalnak. A közvélemény hangjának hiányától én is szenvedtem, de dolgoztam, és nem hiába. Akkor jelent meg az első könyvem, amikor rehabilitáltak, 1968. február 29-én. 1972-ben lettem az Írószövetség tagja. Sohasem felejttem el a rehabilitációm napját. Aki átadta nekem a végzést, azt mondta: „Ne próbálja a világot megváltani, mert az úgysem hagyja magát!”. Tudja, mit válaszoltam? Én máig azt hiszem, hogy a jó Isten megváltotta a világot, nincs arra szükség, hogy mi is megváltssuk. De akkor is az az érzésem, hogy bele kell szólnunk a dolgok forgásába.

Az előző években azért én is kaptam állami díjat. Igaz, a József Attila-díjat mindenki megkapja, aki egy kicsit tehetségesebb az átlagnál. Még az ellenállóknak is megadták, olyanoknak, mint Csurka István vagy Csoóri Sándor... és jómagam. Az előző évtizedek nyilvánosságának hiányát némiképpen pótolta, hogy a „szép” időszakomban, amikor a Margit-híd budai hídfőjénél könyvtáros voltam, olyan vevőkö-

röm volt, mint Illyés Gyula, Jékely Zoltán... Ott ismerkedtem meg Csoóri Sanyival, Bella Pistával, Szőnyivel (aki Zebegényről járt be). A könyvadás egy csodálatos dolog! Az ember kint áll az utcán, és rengeteg emberrel találkozik.

– *Kedvez-e a jelen irodalmi élete a jó szónak, a szép szavaknak? Számíthat-e egy mai költő az elődeinél sikeresebb pályára?*

– Nem valószínű, de akkor is megéri. Írnunk kell, szóval cselekedni!

Mit keres itt a költő?

a csetlő, botló rímeket kiöltő,

ki siheder korához marad hű mindhalálig,

ki nem babért, csak meghallgatást áhít...

(Részlet a *Meghallgatás* című versből)

– *Volt értelme küzdelmeinek, megszenvedett börtönéveinek?*

– Néha azt hiszem, nem! A mai helyzetet értékelve úgy látom, '56-majdnem elveszett. A magyar nép majdnem ingyen kapta a szabadságot, amelyet a magyar forradalom készített elő. Ez a nép 1994-ben nem a szellemi értékekre szavazott, hanem a teljesíthetetlen ígéretekre. Ennek a népnek szalonna kell és nem szabadság. Ezért érzem úgy, hogy a forradalom úgy elveszett.

– *Tehát a nép által választott helyzetben kételkedik, mert mást lát. Miben reménykedik?*

– Abban, hogy ide még egyszer nem jöhet be senki: sem német, sem orosz, sem pedig más...

– *Verseivel is ezt a célt szolgálja?*

– Igen!

– *Mit gondol, meghallják?*

– A kimondott szó hatalma óriási. Legyen az vers, próza, ének vagy akár egyszerű szöveg.

Én nem a verset félttem a kortól, bármi törekeny,

félttem a kort, s az embert, azt, aki a versre süket...

(Részlet a *Dunáról fúj a szél* című versből)

Fejleszteniünk kell az emberek „hallását”, hogy többé ne vegyenek el tőlünk semmit.

Te kérdezetlen is felelj,
tégy tanúságot, válaszolj,
a kivégzettekért perelj,
elesettek nevében szólj.

És ha a hatalom lebírt,
ha megvonnak tollat, papírt,
versed vakon, fejedbe írd,
úgy mentsd át jobb korba a hírt.

Mert most tudod már, ami lesz,
s míg a világ kiteljesül,
Költő perelj, parancsod ez,
örök elégedetlenül...

(Részlet a *Felelek kérdezetlen* című versből)

Mindmáig él bennem e rövid, de felejthetetlen találkozás emléke, és Tóth Bálint dacos elszántsága, hiteles szókimondása, a magyar lírai tradíció iránti fogékonysága, a szenvedőkkel, megalázottakkal, hazafiasságával való teljes azonosulásának ars poétikája.

A REMÉNY KÖLTŐJE

Beszélgetés Tollas Tiborral⁵

Börtönben, politikai fogolyként szervezte meg több kéziratos könyvének létrejöttét, amelyek közül hármát 1957-ben Bécsben Fűveskert címmel ki is adott. Számos verseskönyve jelent meg Brüsszelben, Münchenben, Sao Paulóban, Magyarországon.

„Az új magyar líra szinte alig ismert tartományával, a Rákosi-korszak börtönköltészetével kevesen foglalkoztak” – idézem Pomogáts Béla neves irodalomtörténész szavait. Biztos vagyok abban, hogy a nemzet érdeklődése és az irodalomtörténészek figyelme fokozódni fog e téma iránt.

– Én sem annyira Tollas Tibor költészetének elemzésével foglalkoznék most, mint inkább az embert szeretném bemutatni, egy portrérájzat készíteni, hogy közelebb hozhassam üzenetét.

– A Borsod megyei Nagybarca községben születtem. Apám, Kohlmann Tamás ezredes büszke volt arra, hogy nagyapjának testvére, Kohlmann József császári tiszt 1848-ban mint vezérkari honvédezedes az osztrák és a cári seregek ellen harcolt a szabadságharcban. Anyám, Kecskéssy Jolán, édesanyjától (született Geleji Zsuzsanna), a

⁵ Az interjú 1995 után készült.

református zsoltárfordító leszármazottjától nemcsak a szülői házat, de a haza szeretetét is örökölte, amit négy gyermekének adott tovább.

– *Úgy tudom, hogy Ön volt a legkisebb gyermek. Nagyon kényeztettek?*

– Apám szigorú ember volt, én pedig rossz gyerek voltam, nagyon rossz. Amikor szófogatatlanságommal kiprovokáltam, meg akart verni, de anyám mindig közénk állt. Leggyakoribb menedékem a falunkban folyó kis patak volt, abba apám nem gázolt bele. Ott álltam órákig. Anyám dédelgetett a szeretetével. Sok apró részlet bizonyítja szeretetét. Kávézás közben mindenkinek három kockacukor járt, csak nekem négy. Nagyon szerettem a cseresznyefa tetején üldögélni. Szabad madárnak, sasnak éreztem magam, az egész falut beláttam. Képzeletem mámorában sokszor az ebédről is megfeledkeztem. Anyám hozta az elemőzsiát, leeresztettem egy zsinórt, arra kötözte rá. Néztem a piros szemű cseresznyéket, este a csillagokat. Anyám mintha megérezte volna, milyen keveset leszünk együtt, gyermekkorom szinte minden percét velem töltötte.

– *És az édesapja?*

– Ő racionálisan nevelt. A parancs úgy szólt, hogy a gyerekeket minél előbb ki kell taníttatni. A lányok sokba kerültek, rám nem sok maradt. Apám azt mondta: fiam, te nem lehetsz más, csak katona vagy pap, így ingyen kitaníttathatlak. Nekem rögtön az ugrott be, hogy katolikus pap nem akarok lenni, mert akkor nem nőülhetek, és nagyon szerelmes voltam a szomszéd Erzsikébe. Így lettem katona tízéves koromban. Sopronba mentem, az ország másik végébe. Egy évig Kőszegen középiskolába jártam, hét évet pedig a soproni Rákóczi Ferenc Honvéd Reáliskola Intézetében töltöttem. Onnan kerültem a Ludovika Akadémiára, 1941-ben avattak hadnaggyá. Nyolc éven keresztül – talán a legérzékenyebb korban – szinte alig láthattam anyámat. Egész életemből hiányzik az a kapcsolat, sérülten vergődtem át ezt az időszakot. Ma is nagyon helytelenítem a gyermekek elszakítását a szü-

lői háztól ilyen fiatal korban. Később írt verseim is anyám hiányát bizonyítják.

Hiába fedi testedet a föld,
– minden nap látom
Magamban így temettelek,
s viszlek át héthatáron...
Hiányod szaggat szüntelen,
s ahogy múlnak az évek,
egyre közelebb tűnsz nekem,
már karommal elérlek...

(Részlet az *Anyámhoz* című versből)

– *Milyen érzés volt majd' 50 év távlatában viszontlátni szülőfaluját?*

– Óriási élmény. Amikor megláttam a falumat jelző táblát – Nagybarca, ujjammal végigtapogattam, nem akartam elhinni, hogy ott vagyok. Néztem az új házakat, aztán fekete ruhás asszonyok jöttek sorban, néztek rám, ki lehet ez az idegen, majd az egyik felkiáltott: Nézd, hát ez a Tibi! Mint a fekete varjak, körbepültek, átöleltek és sírtak. „Olyan vagy, mint a Bán Zsóka” – mondtam az egyiknek... „Tibi bácsi, én a lánya vagyok, anyám már meghalt” – válaszolta. A tárgyakhoz, tájakhoz, épületekhez visszatérhetünk, de a fiatalságunkhoz soha... Anyám és apám sírját szorongva kerestem fel, de gyöngédség hatott át, látva, mily nagy gondot fordít a falu sírjaik ápolására.

– *Mikor haltak meg a szülei?*

– Apám még börtöneveim alatt. Édesanyám még élt, amikor kiszabadultam. 1947-ben hamis vádakkal tartóztattak le. A tíz év kiszabott büntetésből kilencet a gyűjtőfogházban, a váci börtönben és a tatabányai rab-bányában töltöttem. 1956 júliusában, a politikai perek felülvizsgálatakor szabadultam. Édesanyám 1963-ban halt meg.

– *Gyerekkori szerelmével, Erzsikével mikor találkozott utoljára?*

– Hosszú évek múltán a kazincbarcikai kórházban láttam őt utoljára. Emlékeztünk a múltra. Arra is, hogy én mindig a „jók” közé so-

roltam őt a táblán. Hálás vagyok az Istennek, hogy még elmondhat-
tam a neki szánt verset. Az anyja is mindig azt kérdezte tőlem: „Ha
kitaníttatom a lányomat, elveszed-e?”. „Eljövök én a világ végéről is Er-
zsikéért” – válaszoltam. S most a végzetes betegágyánál is azt mon-
tam neki: eljöttem a világ végéről...

– *Úgy tudom, hogy az Önről készült filmben is szerepel ez a jelenet.
Jól emlékszem?*

– Valóban, a Gulyás-testvérek filmjében. Ez a mozzanat felejthe-
tetlen számomra... mintha a végzet rendelte volna így, hogy láthassam
még egyszer a gyermekkoromat.

– *Hogyan került szoros kapcsolatba Kárpátaljával, e vidék eltitkolt
történelmével?*

– A Gondviselés eszköze voltam. Engem választott ki. Akkor kísér-
tem menyasszonyomat Kárpátaljára, Tiszaújlakra. Egy híres kárpátaljai
orvos lányának, a szépséges Brigittának udvaroltam fiatal hadnagy ko-
romban. Nagy gyógyszertárunk volt, gyönyörű tiszszobás házuk, kertjük.
Én 21 éves voltam, Brigitta 16. Rajongtam érte, mintha éreztem volna,
hogy az életben kevés alkalmam lesz szerelmesnek lenni. Amikor 1944
őszén bevonultak az oroszok Kárpátaljára, én menekítettem ki őket on-
nan. Nyugat felé menekültünk. Nehezen hagyták el a szülőföldjüket, de
mint sokan mások, ők is ideiglenesnek tartották ezt a helyzetet. Szerez-
tem egy teherautót, és egészen az országhatárig menekültünk együtt. Egy
erdőben bújtunk meg, Kőszeg mellett. A tisztok féltették feleségeiket az
orosz katonáktól, Brigitta szép haját mi is kopaszra vágattuk, és fűruhá-
ba öltöztettük őt. A megmaradt két személygépkocsinkat átadtam két fi-
atal tisztnek, hogy legalább ők meneküljenek Nyugatra. Géppisztollyal,
kézigránátokkal vonultunk vissza az erdőbe. Odajöttek hozzám a kato-
nák: „Főhadnagy úr, ne hagyjon itt minket, vigyen magával!” – kérleltek.

– *Meghallgatta a kérésüket?*

– Ezek a katonák ápolták a kezemet három héttel azelőtt, amikor
Veszprémben megsebesültem. Páncélöklől – akkor modern fegyvernek

számított – sebesített meg, harckocsik megsemmisítésére használtuk. Akkor is velük voltam, nem dönthettem másként. Sebesülésem után kórházba is mehettem volna, de a század küldöttséget menesztett hozzám, régi magyar hagyomány szerint kenyérrel, s megkértek, maradjak velük, ápolni fognak. Nagyon szerettek a katonák, igaz, én is őket. Vigyáztam rájuk, nem sebesült meg senki mellettem, épségben akartam hazavinni őket.

– *Merrefelé menekültek?*

– Először elástuk a fegyvereket, csak néhányat hagytunk magunknál. A rangjelzéseket is leszedtük a gallérokra, és még nagyobb fegyelmet kértem társaimtól, mert ha egyvalaki vét, az egész század elpusztul. A Balaton felé mentünk, szovjet megszállás alatt lévő területeken. Éjszakai menetben vonultunk, dögtemetőkben aludtunk, kibíráhatatlan volt a bűz, de oda ritkán jöttek az oroszok.

– *Mi volt az élmük?*

– Krumplicukor és néhány keksz. Én, mint pap az ostyát, úgy osztottam szét a társaimnak. Így vánszorgott vissza az egész század. Többen Pápa felé tartottak. Rozzant lovak húzták az elnyűtt szekeret. Vándorlásunk során magunkra maradtunk a Rojko családdal, Brigitta hozzátartozóival.

– *Hol kezdődtek az igazi nagy akadályok?*

– Már a Dunán, amit az oroszok őriztek. Tudtam, hogy az órákat keresik, az előre összegyűjtött készletből jutalmaztam őket. Így jutottunk hozzá a nélkülözhetetlen igazolványokhoz is. Félelmetes dolgok történtek vándorlásunk során. Egy emléket hadd említsek. Jött egy harckocsi velem szemben, én lovon ültem. A harckocsiból kiszállt egy orosz tiszt, és felém szól: „Gyere csak ide, oficer! – nyemeckij oficer!”. Erősködtem, hogy nem vagyok nyemeckij oficer, de őt ez nem érdekelte, megfordított, hogy tarkón lő. De csoda történt, nem lőtt agyon. Miközben velem ordított, a tank csapdájára felült egy szép orosz nő, talán kalmük vagy valamilyen ázsiai rokon. Nem tudom, hogyan ke-

rült oda. Hallotta, milyen reménytelenül bizonygatom magyarságomat, ráütött a tiszt kezére jó erősen, a pisztoly kiesett belőle. Majd még egyet ütött a vasra és beindították a páncélost. Így mentette meg az életemet.

– *A sors által vezérelt fordulat. Sok ilyen volt?*

– Még egy ehhez hasonló csoda történt velem. Menekülésünk során legtöbbször azt hitték rólunk, hogy foglyok vagyunk. Bükk környékén, egy szükség repülőtéren elkaptak bennünket. A foglyokat ráhajtották a repülőtéri aknamezőre. A katonák úgy hullottak, mint a cserebogarak. Robbant az akna, s következett a mi századunk. Az orosz tiszt sürgetett: dávjá, dávjá! Nem vesztettem el a lélekjelenléte-
met, oda szóltam Éva néni-
nek, Brigitta édesanyjának, hogy adja oda az összes ékszerét a katonának. Oroszul szólt hozzájuk: „Kárpátaljáról vagyunk!” – és odaadta minden ékszerét. A hajcsár szerepét vállaló katona kissé elgondolkozott, majd félrelépett minket. Még láttuk, hogy az utánunk jövők közül azt, aki nem ment előre, hátulról lelőtték. Naponta kb. 30–40 km-t tettünk meg. Toltuk, húztuk a szekeret felváltva. Az ország „mozgott” keletről nyugat felé. Lassan már nem maradt senkim, csak Brigitta családja és a legényem. A Rojko család tudott oroszul, erre nagy szükség volt, 1945 áprilisában már elfoglalták az országot az oroszok. Egyenesen Nagybarcára, a szülőfalumba mentünk. Ott felpakolva étellemmel, készültünk a további útra, a Tokaji-hegység felé, Tiszaújlakra. Rojkóék akkor még nem tudták, hogy ez még mindig megszállt terület. Szerettek volna visszamenni a falujukba, a gyógyszertárukba.

– *Naivan azt hitték, hogy ott már nyugalom és béke van?*

– Nem, de reménykedtek, hogy nem tart sokáig ez az állapot, a szovjetek kimennek Kárpátaljáról. Vándorlásunk során többször szabadultunk meg a halál torkából. Reménykedtünk... A valóság más volt. Először Tiszabecsnél kötöttünk ki, már ott rémtörténeteket hallottunk. „Három falu a határszélén: Tiszabecs, Uszka, Milota, a

tavaszi irgalmas ölében, három haldokló katona, úgy feküdtek a Tisza-parton koszorús virágok között...” (Túl a Tiszán húsz üres falu). Mindenki arról beszélt, hogy Kárpátalján 18-tól 55-éves korig összegyűjtik a magyar férfiakat csak azért, mert magyarok. Szolyvára viszik, sztrichninnel kevert cukorral etetik és a csatorna szennyével fertőzött patak vizével itatják őket. Azt is megtudtam, hogy a határ menti községekben szovjet közigazgatást kísérelnek meg bevezetni. Nagyon nyugtalanítottak ezek a hírek. Belső kényszert éreztem arra, hogy részt vegyek e nemzeti tragédia feloldásában. Döntöttem: utánanézek, miért halnak meg ennyien, és igaz-e a szovjet közigazgatás bevezetésének híre. Átveztem a Tiszán... A túloldalon olyan szegénységet és elnyomást tapasztaltam, hogy ahhoz viszonyítva a magyarországi rész paradicsomnak tűnt. Kárpátalja teljes megszállás alá került. 1944-ben a szovjet csapatok megtették azt, ami a világon sehol sem történt meg. Összeszedték a magyar és a német származású férfiakat „málenkij robotra”. Később ki is doboltatták, hogy aki nem megy, annak a hozzátartozóját is elviszik. Az asszonyok reménykedtek, hónapokon át vitték az élelmet, csomagot, gyalogmenetben keresték fel a szolyvai haláltáborot. Sokat dolgoztam annak érdekében, hogy erről a magyar minisztérium tudomást szerezzen. Soproni parancsnokaim segítettek ebben.

– *Mi történt valójában a határ menti községekkel?*

– 1945 tavaszán, Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való hivatalos csatolása (de facto annektálása) előtt 23 Magyarországhoz tartozó határ menti községben szovjet közigazgatást akartak bevezetni. Elárverezik a világot! Még a trianoni Magyarországból is elrabolnak 23 községet, hát akkor mi lesz? – riadóztattam a környezetemet. Ha nem szólunk, ha hagyjuk – Debrecenig is eljuthatnak... A minisztériumból, miután a jelentésemet megkapták, értesítették az angol és az amerikai ellenőrző bizottságot. Ők akadályozták meg e ravasz és gonosz szándékot. A magyar közvélemény már meg volt félemlítve.

– *Őn nem félt, hogy ilyen súlyos ismeretek birtokában elteszik láb alól?*
– Feljelentettek, de nem tudtak rám bizonyítani semmit, mert élelmezői tisztai levelem volt, orosz és magyar nyelven, pecséttel ellátva.

– *Mi történt a Rojko családdal? Kárpátalján maradtak?*

– Nem. Üzenetet kaptam tőlük, hogy segítsék nekik visszajönni Magyarországra. Átveztem a Tiszán, és áthoztam az apát, anyát, fiát, lányát. Brigitta Nyíregyházán folytatta tanulmányait, én pedig tovább őriztem e területet. Említettem, hogy kaptam egy igazolványt és egy kisebb teherautót: olajat, diót és más élelmiszereket hoztam-vittem, jelen voltam a „végeken”. A falu lakossága is felfigyelt rám, érezték, hogy valaki törődik velük. Mindig vittem a községekbe meleg holmikat is, amit a minisztériumban kaptam. A tiszabecsi templomban osztottuk szét. Gyönyörű templom. Ott énekeltük néha: „Tisza vizén átlátok, hívnak a vén Kárpátok...”. Ez egy szomorú, hitveshívogató kárpátaljai dal. Amikor legutoljára Kárpátalján és Tiszabecsen jártunk Lezsák Sándorral és Juhász László történésszel, felismertek, és újra együtt énekeltük ezt a szép dalt. Sok mindenre emlékeztek. Egy férfi azt mondta: „Maga főhadnagy volt, és amikor éhezünk, kézigránátot adott nekünk, hogy a folyóba dobjuk, s így fogjunk halat. Arra is emlékszem, hogy megtanított minket sportolni, futni, tornázni... nagyon szeretett minket.”

– *Mennyi időt töltött velük?*

– Fél évet. Én akkor csak azt éreztem, cselekedni kell, megakadályozni a magyar községeknek a szovjet közigazgatásra való áttérésére tett kísérletet. Mindent megtettem, amit megtehettem. De vigyáznom kellett, mert mind erőteljesebben nyomoztak utánam. Az illetékes szervek az oroszok megbízásából kezdtek nyomozni, de az angol és az amerikai ellenőrző bizottsággal szemben nem mert fellépni a bíróság. Most, amikor hosszú idő után visszatérhettem ezekbe a szabad magyar falvakba, hálat adtam az Istennek az akkori szerepemért. E falvakat nem, „csak” Kárpátalját tudták elfoglalni a szovjetek.

– *Veszélyes körülmények között végezte szolgálatát. Meddig tartott a „türelmi idő”?*

– Mindenáron meg akartak semmisíteni. Nyomoztak utánam, de nem tudtak elítélni az említett körülmények miatt. Más indokot kerestek, és találtak... Az egyik barátomnál fogtak el. Képtelen vádakot zúdítottak rám. Védekezésre sem volt lehetőségem. Ítéletet hoztak, de szerencsére életben maradtam. Szeretném itt megismételni Szolzsenyicin szavait, amelyekre nem teljesen pontosan, így emlékszem: „Hálát mondom neked, Istenem, hogy a szenvedéssel megismertettél, mert csak az nemesíti az embert igazán, s csak az tudja elviselni az élet nem könnyű pillanatait...”. Nekem is át kellett élnem ezt a katarzist, hogy feleszméljek. A legsúlyosabb témák, életesemények közepébe kerültem, ott játszódtak le előttem: a gnóm, aki a saját tákolt hegedűjével búcsúztatta a halottakat, és amikor a börtönőr eltörte a hegedűjét, abba belehalt. Vagy amikor az egyik ór önmagát öli meg, mert idegen né vált rajta az egyenruha, illetve, amikor az az ember, aki a legjobban vert minket a börtönben, beordít a zárkába: „Jöjjön ki Kecskéssy, súrolja fel!”. Közben a szemé sarkából int, hogy vegyem át azt a pöttyös csészét, amit a felesége küldött nekem tele lekvárral. „Én legalább 20-szor megrugdostam magát, vegye át!” – mondta. Megbocsátottam annak az órnek is, aki később saját pisztolyával lőtte magát agyon. Eszközök voltak egy bűnös rendszer kezében.

Kegyetlen örült volt! Pofon verem!

Ezt ordította minden reggel!

Zárkanyitáskor, nyomorult rabok,
vártuk a verést, nem válogatott...

Mindegy, ki volt, s mit felelt,

óriás kulcsával arcunkba vert.,

Fogunk kitört, arcunk felrepedt,

szeméből láttam, kéjtől reszketett...

Folyosónk végén az ablak előtt,

pisztolyával a homlokába lőtt.
Nem bírta tovább, égő kárhozat,
ki egy személyben gyilkos, s áldozat...

(Részlet az Önítélet című versből)

Meggyőződésem, sohasem lett volna belőlem költő, ha nem kerülök börtönbe, és nem élem át ezt a szenvedést. Rákosi börtönei edzeték lelkemet...

– *Ma is szinte értetlenül állunk a kérdés előtt, miért kellett ennyi embert megölni, elpusztítani?*

– A sztálini időkben, majd nálunk a Rákosi-korszakban senki sem érezhette magát biztonságban. Az egész bűnös rendszert a félelem tartotta össze, csak így működhetett. A koholt vádakkal, az „igazságszolgáltatási” paródiákkal azt bizonyították, hogy az ember nemcsak fizikailag, lelkileg is elpusztítható. Kevesen úszták meg sérülés nélkül.

– Önt 1947-ben hamis vádak alapján letartóztatták. A kiszabott 10 év büntetésből 9 évet a gyűjtőfogházban, a váci börtönben, majd a tata-bányai rab-bányában töltött. Csak 1956-ban, a politikai perek felülvizsgálatakor szabadulhatott. Mikor volt a legnehezebb?

– 1951 után, amikor egy madár sem repülhetett át a börtön felett, a hozzátartozókat sem értesítették. A rokonok azt hitték, hogy a Szovjetunióba vittek és ott megöltek bennünket. Sokan nem bírták... Emlékszem, hajnal volt, amikor egyszer átszállítottak bennünket egy másik börtönbe. Nem mondtak semmit, csak begyömöszöltek a teherautókba. Azt hittük kivégezni visznek. Imádkoztunk, a legtöbben közülünk ezt mormolták: „Istenem, hagyjál bennünket tisztességesen meghalni!”.

– *Hová rejtette el a börtönben írt verseit? El tudta vinni magával?*

– Nem, mert szinte felrúgtak a teherautókra. Fogpasztába tettem az összegöngyölt WC-papírokat, azokra írtam a verseket. 20 bányász és 30 étel témájú versem maradt ott. Mindent ott kellett hagyni. A fények jelezték, merre visznek bennünket. Átszeltük Budapestet. Nem

kelet felé vittek, ez megnyugtatott. Amikor felhajtották a teherautó ponyváját, akkor vettük észre az új börtön körvonalait. Felsőhajtottunk: „Istenem élünk! Élni fogunk!”

– *Ott jobbra fordult a sorsuk?*

– Akkor még nem. Különböző módszerekkel dolgoztak, manipuláltak. Akit el akartak tenni láb alól, azt betették a „fegyelmibe”, egy kis nevelésre. Ez egy olyan kápolna alatti hely volt, ahol még tavasszal is befagyott a víz. Csak nyáron lehetett kibírni... Lemeztelenítettek az embert, és rácsapták az ajtót. A kiszolgáltatott rab, hogy mentse az életét, elkezdte a helyben futást. Ez általában nagyon szórakoztatta az öröket. Sokan összeestek, többek között én is. Két lehetőség között választhattunk: futni, aztán összeesni, vagy megfagyni. Azután a kórházba kerültünk, ahol nem meggyógyítani, csak szenvedőképessé akarták tenni a rabokat.

– *Mi tartotta a lelket az emberekben?*

– Ha volt egy kis erőnk, egymást bátorítottuk. Később már papírhoz is jutottunk, ez hosszú ideig éltetett bennünket. Verseket írtunk és fordítottunk, majd titokban körbe adtuk a költeményeinket. Az írás, az irodalom életet mentett.

– *Hogyan adták át egymásnak az írásokat?*

– A gombüzemben dolgoztunk, és a gombok alá csúszlattuk a verseket. Piciny kenyérgolyócska jutalmakkal fejeztük ki hálánkat és elismerésünket a remekművekért. Kenyérbe csempészett ceruzacsonkokkal írtunk. Nagy volt a kockázat, de élet-halál kérdése volt ez számunkra. Megmentette az életünket. Zárkatársainkat is ezekkel a versekkel és fordításokkal éltettük. Így hoztuk létre a *Füveskert* gyűjteményt, amelyet társunk, Tóth Bálint és Kárpáti Kamil kimenekített a börtönből. Mindketten gyönyörű verseket írtak és fordítottak. A világirodalom remekeit fordítottuk legtöbbször. Szatmári György és a fiatalon, '56-os hősként meghalt Gérecz Attila versei is felejthetetlenül szépek, remekművek... Gérecz Attilát akkor érte a halál, amikor

pár napra felvirradt a szabadság. 1956-ban egy szovjet harckocsi lövedéke megölte. A Klauzál téren van az emléktáblája. Megrendítő versei vannak.

– *Volt olyan időszak, amikor azt fontolgatta, hogy feladja, nem bírja tovább?*

– Leginkább akkor, amikor a fénysugarat is megtagadták tőlünk – az már szinte kibírhatatlan volt. Lehajtott fejjel kellett sétálnunk a börtönudvaron, ha fényre léptünk, visszarángattak. Amikor pedig egy sötét odúba zártak, onnan nem reméltem visszatérést. Számomra a fény hiánya volt a legfélelmetesebb.

Az életből csak ennyi fény maradt,
Csillagos ég, tenyérnyi napsugár.
Ezt vártuk nap-nap, homályos falak
Üregéből esténként, délután.
S elvették ezt is, a tenyérnyi napot:
Bebádogoztak minden ablakot...
A rádiók csak üvöltsék rekedten
A szabadságot és az ember jogát.
Itt érzi csak befalazott testem
A milliókkal Moszkva ostorát.
S Váctól Pekingig zúgják a rabok:
Ha nem vigyáztok, az egész világon
Bebádogoznak minden ablakot!

(Részlet a *Bebádogoznak minden ablakot* című versből)

– *Hány éves korában szabadult?*

– 27 éves voltam, amikor elvittek, 36 amikor kiszabadultam. Sok mindennel szegényebb, de sok más értékkel gazdagabb is lettem. Mindig fel kell tudni emelkedni, bármilyen mélyre is zuhan az ember. Mert abban van a gyönyörűség, hogy legyőztem az akadályokat. Mindennek van értelme az életben, semmi sem hiábavaló.

HAZASZERETET, EMBER- ÉS VILÁGISMERET

*Beszélgetés Várallyay Gyulával, a MEFESZ elnökével,
majd az Amerikai Magyar Koalíció Kuratóriumának tagjával⁶*

A Pannon Világ egyik számában mutattam be először Várallyay Gyulát, aki Washingtonban és Budapesten él, és életének nagy részét a magyarság ügyének szenteli. Akkor az 1956-os forradalom sorsfordító időszakáról kérdeztem, hiszen Amerikába távozva a nyugati '56-os diákmozgalom résztvevője volt. 1959-től a MEFESZ elnöke, majd az Amerikai Magyar Koalíció Kuratóriumának tagja.

– Figyelmet érdemel életének az a szakasza is, amelyet „világjáróként” élt. Lenyűgöző lehet ez turistaként, de nehéz munkával, mindig új és új kihívások közepette hogyan viselte ezt el?

A Harvard befejezése után nem telepedtem le Bostonban, hanem a nemzetközi mérnöki megbízásokkal egybekötött vándoréletet választottam hosszú évekig. Mesterdiplomám utáni első munkahelyem egy amerikai cég volt, ahol konzultánsként dolgoztam. Nem sokat kellett ott töltenem, hogy rájöjjek, ez az unalmas, egyhangú életmód nem az én személyiségemnek való. Ha már olyan kalandos, sorsfordí-

⁶ Az interjú 2015 májusában készült.

tó módon eljöttem Budapestről, nem élhetem le az egész életemet egy Észak-Amerikai kisvárosban – gondoltam, és döntöttem. Kerestem a lehetőséget, és nemzetközi mérnöki munkák után kutattam. Először úgy tűnt, hogy az egyetemi professzorom Venezuelában talál nekem megfelelő feladatot, de a szerződés nem jött össze. Nem hagytam abba a keresést, s az is sikerrel járt, mert a főbb állomáshelyeim Brazília, Argentína, Pakisztán, Banglades, Szenegál, Ecuador voltak. Óriáscégek-nél dolgoztam, s főleg közlekedési mérnöki feladatokat irányítottam.

– *Hogyan viselte ezt a vándoréletet a családja?*

– Három feleségem is volt: magyar–francia származású, argentin, de sajnos nem nagyon bírták ezt az életmódot. Végül 1973-ban ismer-tem meg a gyermekeim anyját Ecuadorban. Házasságkötésünk után már „nyugalmasabb” helyet kerestem a Világbanknál. A feleségem később szintén a Világbanknál dolgozott. A vegyes házasságok és a világtársaságok erőteljesen közrejátszottak abban, hogy mélyebben elmerülhessek és kötődjek több, lényegesen különböző kultúrához.

– *Mikor jöhetett újra Magyarországra? Mennyire szenvedett csorbát a biztonságérzete?*

– 1965-ben jöttem először haza, 9 évig nem találkoztam a szüleim-mel, szeretteimmel. Szerencsénk volt, mert a magyar állam 1963-ban alá-írt egy magyar–amerikai egyezményt. Ennek keretén belül sok minden rendeződött, számunkra is megkönnyítették a beutazást. Kádárék – annak idején – tudatosan lazítani akartak, ezért kezdtek tárgyalni az ame-rikaiakkal. Nagyon szép családi találkozók voltak, apám összeverbuválta az egész rokonságot. Természetesen irodalmi és szociológiai, társadalmi kutatómunkával itthon akkor még nem foglalkozhattam. Erre csak később, a rendszerváltás időszakában nyílt lehetőség. Akkor kezdtem járni a levéltárakat, az 1960–65. évi anyagokon dolgoztam, de kutattam az ál-lambiztonsági szolgálat levéltárában is, így jöttek létre a könyveim.

– *Munkájában, könyveinek megírásában sokat segített az is, hogy a Diákszövetség elnökeként bejárta az egész világot. Irányítani az emig-*

rációban élő fiatalokat nem egyenlő azzal, hogy megmondjuk, mit csináljanak. Hogyan „hangolta” őket erőfeszítésekre a közös cél elérése érdekében?

– Nyíri Gyula volt az álnevem, mert egy ilyen óriási, világot átszövő szövetségben is voltak besúgók, a Kádár-rendszernek jelentők. Nem ringatom magam abban az illúzióban, hogy esetleg nem azonosítottak Várallyay Gyulával. 1957-től kezdve használtam az álnevemet. Nagyon aktív munkatársaim voltak a világ minden részén, akikkel a közös cél elérésében egyetértettünk. A találkozások, konferenciák ismét valósággá tették számunkra azt, amit a mi kultúránkban hazafiságnak és a magyarságért küzdő szellemi életnek neveznek. Kerestük a „hazatalálás” módozatait és a segítő szándékok megvalósításának lehetőségeit. A Diákszövetség munkája e cél elérésért küzdött.

– *Minden hagyomány azt tanítja, hogy az ember valamilyen különös „varázslat”, elhivatottság követője. Ön a magyar közéletnek, hagyományoknak, kultúrának örökös hatása alatt volt, a gyermekeit is a hagyományok megbecsülésére tanította. Hogyan élt, harmóniában vagy ütközésben, e többféle kultúra és hagyomány a családjá körében?*

– Családunk háromféle kultúrában élt egyszerre, mert a feleségem és az én származásom mellett ők a jelen amerikai kultúrában, szokásrendszerben éltek. Elég komplikált helyzet alakult ki. A magyar identitás megőrzése a családban elsősorban az én ügyem volt. Magyarórákat tartottam, otthon magyarul beszéltünk, ez ment egy jó darabig. De ahogy a gyerekeim elkezdtek kamaszodni, a kortársak, a környezet hatása felerősödött. Úgy vettem észre, hogy a fiúk nem akartak „mások” lenni, mint a társaik. A legjobban a lányom fogta fel a helyzetet, és értette meg annak előnyét, aki azt mondta: „Én mindig érzem, hogy apám magyar és anyám spanyol kultúrájával együtt én több vagyok a többieknél”. Nagyon jól kezelte a szituációt, a feleségem pedig mindenben támogattott. Ő is tanult magyarul, pozitívan állt hozzá a gyerekek neveléséhez, e segítség nélkül nem beszélhetnék kulturális

harmóniáról. A kamasz fiaim cinizmusával és színlelt magabiztosságával már több problémám adódott.

– *Alábecsülte a nehézségeket a gyereknevelésben?*

– Ez hamar kiderült, amikor elveszítettem a feleségemet, a gyermekeim pedig kamasz korukban az édesanyjukat. A legkisebb 12 éves volt. De az előjelek figyelmeztettek. A gyerekeknek sohasem volt ép, egészséges anyjuk, mert a betegsége már korábban elkezdődött. Roppanat érzékenységgel és megértéssel próbáltam az anyai szerepet is pótolni, de ez képtelenség volt, nem tudtam teljesíteni egyszerre az anya és apa szerepét. Traumát szenvedő legkisebb fiam 15 éves korára alkohol- és drogfüggő lett.

– *Hogy értsem ezt? Nem tudta megakadályozni?*

– Úgy, ahogy mondom! Drogos volt... Ezt nem lehet visszahozni segítség és önakarat nélkül. Végigjárta a rehabilitációs intézeteket, az anonim alkoholszoptortokat, de nem segített. A karakterben gyökerező gyengeségek és a szenvedélyek elleni küzdelem a legnehezebb. Ehhez semmi köze a környezeti hatásnak. Ez egy régi mese, amit a nagyanymtól hallottam. Nem a gyereket rontják el, hanem a gyerek keresi azt a környezetet, azt a barátot, ahol ő jól érzi magát. A stimulációra és az izgalomra való vágyakozás az embert a művészet vagy az eszmék elkötelezettjévé is teheti, de ébreszthet erős vonzódást a folyton változó stimulációk felé is.

– *Az édesanya elvesztése után elveszett a gyerekek és az apa közötti példás összhang is? Azt szokták mondani, hogy önismeretből, megoldási stratégiákból és empátiából nincs osztályzat, a záróvizsga a nagybetűs élet. A nevelés, a család mindig elsőrendű volt az ön életében. A szenvedélyek korlátozása már túl nagy feladatot jelentett?*

– Én mindig a számukra legmegfelelőbb pályára irányítottam a gyermekeimet. A lányom például tudatosan mindig a legjobb, a legértékesebb barátnőket kereste. Miután meghalt az édesanyja, akkor is. Pedig ő is a legérzékenyebb kamaszkorát élte, 15 éves volt.

– A fia sokáig állt szemben az élet megőrzéséért küzdő ösztöneivel. Említette, hogy ő olyan emberek társaságát kereste, akiket kevésbé kötnek gúzsba a kötelekek, és közöttük kiélhette mélységbe taszító szenvedélyét is. Hogyan sikerült mégis megszabadulnia ettől a függőségtől? Ki segített? Meséljen a gyerekeiről!

– Levezetett egy skót pszichológusnővel, és én is sokat beszélgettem vele. Szeretném kihangsúlyozni, amikor nem volt a drog és az alkohol hatása alatt, rengeteget olvasott, szellemi munkával foglalkozott. Előzőleg ő már járt egy évet egyetemre, de a függősége eltérítette a helyes útról. Emlékszem, egyszer meglátogattam őt az otthonában, ahol együtt béreltek szobát a barátjával. Megkérdezte tőlem, mi a véleményem a barátjáról. Azt válaszoltam: „Ez már egy züllött, menthetetlen végállomás. Visszatérésre sincs esélye, egy kisiklott élet felé zuhan. Neked pedig még van esélyed!”. Ez a beszélgetés három éve történt, és én azzal „hitegetem” magam, hogy talán ez hatott rá. Legalábbis hozzásegítettem ahhoz, ami utána történt. Hat hónapra rá a fiam abbahagyta a kokaint. Az elvonási időszakokban rettenetesen szenvedett, de fokozatosan eldobta a gyengébb drogokat, így az alkoholt is. Valami csoda történt! Igaz, 2013-ban, egy hallucinációs eset után majdnem meghalt. Mesélte, hogy elképesztő élmény volt, de arra is ráébredt, ha ez még egyszer előfordul vele, abba belehal. Visszament az egyetemre, és egy éven belül kitűnőre vizsgázott. Van életcélja, pszichológusnak készül. Ez is bizonyítja, hogy a környezet és az egyén között nem egyszerű kapcsolat áll fenn, sokkal bonyolultabb ez annál. Természetes, hogy az emberi jellemvonásokat olyan tényezők is alakítják, mint az őt érő benyomások, a családi élet meghatározó sajátosságai vagy az élet rendkívüli eseményei, mint a fiam esetében, édesanyjának hosszú betegsége és korai halála. De nem csupán ez számít, hanem a belső indítékok, szenvedélyek vagy mértéktartási nehézségek is. Sokat beszélgettem e témáról a barátaimmal, kerestem a megoldás lehetőségét. Egyszer azt mondta nekem egy kitűnő pszichiáter, Ormay Ta-

más, aki Angliából jött haza a rendszerváltás után: „Ez egy különleges eset, és valószínű, hogy amint megszerzi a diplomáját és gyakorlatát, nagyon hatékonyan fog gyógyítani. Átélté a „poklok poklát”, a szenvedélye lehúzta a mélybe, de a „tudatos én” mégis erősebb volt”. Remélem, e tudomány és a gyógyítás iránt elhivatottságot is érez a fiam, és nem csak azért választotta, hogy saját pszichés problémáit megoldja. Ha ez így volna, akkor én is figyelmeztetném a fennálló illúzióra. Igaz, én is megpróbáltam mindent, hogy visszahozzam őt az értékes élet útjára. Szerveztem egy utat, az egész megmaradt család elutazott Thaiföldre. Több helyen jártunk együtt, néztük a műemlékeket, az ősi kincseket, romokat, sokat beszélgettünk. Úgy vettem észre, hogy a fiam tele van tervekkel. Diplomaszerezése után szeretne elmenni egy „próbaútra” Koreába, angolt tanítani. Őt nagyon érdekli a mitológia, archeológia, őstörténet, vallástörténet. Rengeteget olvas, képezi magát. A lányom egy csodálatos jelenség, nagyon értékes ember. Mindig kitűnően tanult, tudja: feladata van. Több egyetemen tanult: Amerikában, Párizsban, Londonban. A Békehadtest tagjaként Afrikában is dolgozott. Emlékszem, az egyik segítő útján egy 1000 lélekszámú faluba került, ahol ő volt az egyedüli fehér ember. 22 évesen állt helyt. Nem volt villany, nem volt víz, a patakból a bennszülöttekkel együtt hordozta a vizet. Előfordult, hogy megcsípte valami, a kisujja olyan nagyra dagadt, mint a lába, szerencsére nem halálos a csípés. Kalandos és nem egyszer nagyon veszélyes körülmények között dolgozott. A nagyobbik fiam most Ecuadorban él.

– *Mi mindannyian olyan világban élünk, ahol szüntelenül visszajelzéseket kapunk: milyenek vagyunk, milyen benyomást keltünk a másik emberben, milyen a munkánk eredménye. Befejezésként szeretném megkérdezni, Ön mit tart az életében a legnagyobb sikernek, legfontosabbnak és emlékezetes eseménynek?*

– Életem legemlékezetesebb eseménye a magyar forradalom, 1956. A legfontosabb a hazám és a családom. A sikerem – a hivatásom. Mi-

után a világbanki munkámból nyugdíjba mentem, a legtöbbet a magyar kérdésekkel foglalkozom, magyarul és angolul írok, évente majdnem fél évet töltök Magyarországon. Megírtam élettapasztalataimat egy önéletrajzi jellegű gyűjteményben, valamint több cikkem és könyvem is megjelent abból a célból, hogy otthon is haszonnal forgassák a magyar fiatalok. Cikkeimmel az a szándékom, hogy segítsem az európai népek integrálódását, anélkül, hogy bárki is feladná saját identitását, tradícióit, kultúráját. A kultúránk örök, de megújulásában kimeríthetetlenül változékony. A legkisebb fiam kérésére az angol nyelvű önéletrajzi íráson is dolgozom. A színvonalas angol nyelv használata számomra kötelező, tehát sok feladatomban van.

ÁRTATLANUL ELHURCOLVA SZÜLEINK ÉS NAGYSZÜLEINK A GULÁG POKLÁBAN

*65 évvel ezelőtt éhhalállal kivégzett vértanú nagyapám,
Ortutay Jenő országgyűlési képviselő, főesperes,
Beregszász polgármestere emlékére⁷*

Több éve hordozom magamban a vágyat, hogy megírjam nagyapám történetét és szellemének máig ható üzenetét. Többször emlegették példaként, mint a bajba jutott és kiszolgáltatott emberek segítójét, megmentőjét. Még úgy is emlegették fiatal korában, mint a nők bálványát, aki szellemiségével, megnyerő modorával, magas színvonalú műveltségével nagyon népszerű volt. Hogyan került a „megfagyott világ poklába”? Miért? Csupán azért, mert magyar volt, és csak azt tette, ami a kötelessége volt, és amit a tisztesség, a becsület, a hazaszeretet diktált? Igen, mert a szovjeteknek odadobott szülőföldjén, Kárpátalján, magyar országgyűlési képviselő, görögkatolikus főesperes és polgármester volt, erős szellemi kisugárzással.

Egyre fokozódott bennem az elhatározás, amelyet egy általam is szeretett költő megfogalmazott: „*Kiáltanod kell nap-nap azokért, aki-*

⁷ Budapest, 2015.

ket örökre elnémitottak, megbízóleveledet ők írták alá, a némák, a holtak...” (Tollas Tibor).

Ők már nem mondhatják el, ami velük történt. Nekünk kell megörökíteni életüket, kitartó és példamutató egyéniségüket. Ezért engedjék meg, hogy a világ közvéleményének elmondjam a történeteket.

Ortutay Jenő 1889. május 3-án született Tarnán (második unokám is ezen a napon született) Ortutay István görögkatolikus pap és Dudinszky Mária gyermekeként. Teológiai tanulmányait Ungváron és Budapesten végezte. 1912. december 12-én Papp Antal munkácsi püspök szentelte pappá. 1913-ban a Zemplén megyei Cséke községben (Hajdúdorogi Egyházmegye) kezdett működni segédlelkészként. 1914-től és 1915-ig Beregpapfalván (Gyilok) volt lelkész. 1915 és 1918 között az ungvári püspöki székesegyházban hitszónok és segédlelkész. 1918 és 1920 között Ökörmezőn volt parochus. Az államfordulat idején a cseh legionisták halállal fenyegették meg és internálták. Később, a román megszállás alatt lévő Kövesligetere (Drahove) nevezték ki, ahol 1925-ig működött. Itt nagy szellemi és hitbéli harcokat vívott a környéken dühöngő pravoszláv mozgalommal. 1923 januárjában nyolc csomafalvi (Csumaleve) személy bombamerényletet követett el ellene. Az ezen a téren szerzett érdemei elismeréseként Papp Antal megyéspüspök 1923-ban tiszteletes esperessé nevezte ki. 1925-ben Beregszászon lett parochus. Itt szintén tevékeny részt vállalt a katolikus hitélet és a város társadalmi-kulturális életének irányításában. Szolgálatának elismeréseként Gebé Péter püspök a beregszászi kerület esperesévé, majd 1929-től szentszéki tanácsossá nevezte ki. Az 1928. évi általános helyhatósági választások során mandátumot kapott a városi képviselő-testületbe, ahol egyhangúlag Beregszász város polgármesterévé választották. Ebben a pozícióban főként szociális tevékenységet folytatott, nagy odaadással és igen szép eredménnyel. A magyar ajkú katoliku-

sok számára lapot indított *Kárpáti Figyelő* címmel, ám azt a hatóságok hamarosan beszüntették. A gimnáziumban magyar és ruszin nyelven oktatott. Mint odaadó lelkipásztori munkát végző papot és kerületi esperest, Sztojka Sándor püspök 1935-ben tiszteletbeli főesperessé nevezte ki. A müncheni egyezmény és a bécsi döntés után mindent megtett annak érdekében, hogy Beregszász várost megvédje a cseh terror erőszakoskodásaitól. Ezirányú tevékenysége őt magát is veszélybe sodorta, több héten át kénytelen volt bujdosni a letartóztatás elől. 1938–1939-ben, amikor Kárpátalját visszacsatolták az anyaországhoz, mint tartományi képviselő, meghívást kapott a Magyar Országgyűlésbe. 1942-től a Nemzetvédelmi Kereszt tulajdonosa. 1945-ben Sztojka Sándor püspök kinevezte Ungvár cseholyai parochusának és az ungvári kerület esperesének.

1944 októberétől megfélemlítést, elhallgatást kényszerített ránk a Kárpátaljára is betört bolsevizmus.

Akkor születtem, amikor őt elvitték. Amikor a nagy diktátor, Sztálin a szovjet birodalom fenntartásával és korlátlan hatalmának kiterjesztésével foglalkozott Kárpátalján is. A magyarok deportálása, száműzetése – Sztálin szerint – csupán vagonok kérdése volt. Nagyapámat 1945-ben tartóztatták le a szovjet hatóságok, mesterien összeállított vádak alapján (lásd: Bródy-per). E kirakatper során tízévi javító munkatáborra, polgári jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. 1950. december 24-én, szentestén, Ábeszben halt meg: megfagyott, halálra éhezették (ezen a napon születet az első unokám, Attila).

A „hatalmast” nem az áldozatok száma, hanem a végeredmény érdekelte. Különösen a „rebellis” nemzetek elpusztításának szentelt nagy figyelmet. A Kárpátalján élő magyarok, németek és ruszinok akadályozták gyors stratégiai tervét. Először a férfiakat kellett elpusztítania, a csonka családok anyagi és lelki támasz nélkül maguktól is elpusztulnak – gondolta Sztálin. A görögkatolikus egyházat még „fris-

siben” betiltották, papjaikat elhurcolták a szolyvai haláltáborba és a Gulágra. 1949-ben már több millióan voltak a Gulágon „szovjetellenes bűnökért”, nemzetiségükre és vallásukra való tekintet nélkül. A bányákban, barakkokban összegörnyedve, csontig lefogyva tengették életüket a fagyhalál küszöbén. Egyik napról a másikra véget vetettek a szabadságuknak, hivatásuknak, s legtöbbször örökre elragadták őket a szeretett családi környezetből, a szülőföldjükről. Szeretteiket, hozzátartozóikat nincstelenné, otthontalanná tették.

A „tömegnevelés” a hatalom eszközévé vált. Az iskolákban, óvodákban a gyerekeknek, a rádióból, a hangszugárzókból a felnőtteknek dőlt a propaganda, a hazugság áradata. Mindent titok fedett, a legkisebb nyilvánosság nélkül. A félelem és a kiszolgáltatottság volt az úr. Nagypám történetét gyermekkoromban csupán bizonyos jelekből és elszólásokból érzékeltem. A felnőttek féltették a gyerekeket, előttünk ritkán beszéltek róla. Először csak halvány hangfoszlányok jutottak el hozzám. Talán épp ezért hagyott mély nyomot gyermektudatomban: „Marikát nagyon szerette, hiszen még pólyás volt, amikor utoljára kikísértük a ceholnyai kertkapun. Megcsókolta, megáldotta, és könnyes szemmel elfordult. Majd mindörökre elvitték...” Ezt a szent áldást a mai napig érzem.

Aztán mind többet, szebbet, felejthetetlenebbet tudtam meg róla. Sokan, nagyon sokan szerették és visszavárták. Egyénisége vonzott, erőt hordozott. Az emlékét, emberségét idéző történetekkel sohasem tudtam betelni. Úgy hatott rám, mint eleven hipnotikus erő. Rabtársai elmondták, hogy a Gulágon a félelem és a gyötrellem napjait méltósággal élte. Társaiért és az otthonmaradt családjáért aggódott a legjobban. Válságos helyzetbe csak akkor került, amikor megtudta, hogy fiát, Elemért, a négygyermekes apát a szomszédos lágérbé hurcolták. Élete utolsó napjaiban az „invalidus” részlegre helyezték. Mit jelentett ez? Az invalidus részleg a börtönben a fizikailag teljesen meggyötört emberek gyűjtőhelye volt. A lehető legolcsóbb és leg-

kihasználtabb munkaerő hozta felszínre Oroszország földjeinek mesés kincseit. Ha legyengült – félredobták! Az amúgy is pár grammos savanyú feketekenyér-adagját a minimálisra csökkentették, hogy a „munkaerő” elpusztuljon. Ott, a „legemberibb” társadalomnak hirdetett országban az „ember” szót nem használták, illetve rájuk nem alkalmazták. A „szobáká” (kutya) volt a leggyakoribb megszólítás, különösen, ha a bányamunkára, erdőirtásra, vasútépítésre a rab már használhatatlan volt. Kinek volt rá szüksége? Az utánpótlás mindig megérkezett...

Nagyapám szép, magas, daliás alkatú férfi volt otthon, a Gulágon 30 valahány kilósan temették el (dobták a gödörbe). Máig fülemben cseng rabtársai által hazaküldött utolsó üzenete: „A pislákoló lángot nem oltják ki. Szétvert egyházunkat visszaállítjuk. Sok a dolgunk nekünk és a bennünket követő nemzedéknek. Készüljünk a feladatokra! Mennyi mindent kell még elvégeznünk!”. Vértanú nagyapám teste idegen földben... Lelke és példaadása örökké velem van. Sohasem felejttem, mit mondott és hogyan cselekedett. Hitték, hogy a bolsevizmus megbukik, s talán nincs is olyan elérhetetlen messzeségben az, amiért olyan erősen szenvednek és küzdenek. A szovjet birodalmat, rendszert nem kellett megbuktatni, magától is szétesett. De nagyapám bűn nélkül szenvedett, szabadsága nem találta meg a földi kiutat. Gödörbe dobva, lepedőbe csavarva, csonttá fagyott testét mésszel leöntötték. Idegen föld fedi testét...

Utolsó kívánsága mégis teljesült...

Súlyos betegen, közel érezvén halálát, nagyapám imáiban arra kérte a Mindenhatót, hogy ha elkövetkezik az utolsó órája, Ő küldjön papot, aki a testét megáldja, lelkét Isten színe elé vezeti. Erre a börtöntáborban nem sok esély mutatkozott, ő mégsem szűnt meg könnyörögni érte. Mikor aztán kiszenvedett, rabtársai zúgolódnak kezdek Isten ellen: „Lám, nem hallgatta meg egyik leghűbb szolgájának esedezését”. Ekkor jelentkezett valaki, akit ott csak úgy emlegettek,

a „munkácsi zsidó” (a börtönben mindenkinek volt valamilyen rá jellemző jelzője, nevüket nem emlegették). „Ne káromkodjatok! Én vagyok a pap, és el fogom temetni Jenő atyát” – szólt hirtelen. A megszólaló pedig nem volt más, mint Spira, a híres munkácsi rabbi. Ő is ott raboskodott. Ő mondta el nagyapám fölött az utolsó áldást, zsidó szertartás szerint.

Másfajta valóságot éltek meg, mint amire készültek, de az élet legsötétebb oldalán is a fényt keresték. Hosszú tapasztalatok után most már tudom, a fényt megtalálták. Nemzedékük nemcsak a saját „lángjukat” táplálta, hanem azt a tüzet is, ami nélkül hideg, sötét és kilátástalan lett volna a mi életünk is. Előttük mélyen fejet hajtunk! Legyen béke velük! Áldd meg Őket, Istenünk!

MORZSÁK

Dr. Ortutay Elemér emlékirataiból

1938. november 2-án Ungvár újra magyar város lett!

Így kerültem Budapestre, a központi Szemináriumba.

Marczell Mihály, Schütz professzor és Baranyay Jusztin volt az eszményképem, akikre ma is hálával gondolok vissza.

Azóta sokat olvastam Schütz Antalról, és érdekes, még Kenéz Lajos sem említi sehol Schütz számomra felejthetetlen szavait: „Uraim, tanuljanak szorgalmasan. Mert az egyházunknak és nemzetünknek a legnagyobb ellenségei nem az ateisták és a kommunisták, hanem a félművelt, gyengén képzett, kötelességüket hanyagul, lelkiismeretlenül végző papok”.

Centralista társaimra szeretettel gondolok vissza. Galambos, Persely Péter, Zakar András, Miklós Béla, Koncz Lajos és Berovira, valamint a görögökre: Cselényi, Bacsóka Béla, a felejthetetlen Simon Sanyi és a többiek.

Lelkipásztori munka 1945 előtt

1941. október 5-én pappá szenteltek. Hitoktató lettem. Hitoktató az ungvári Drugeth fiú- és Árpád-házi Szent Erzsébet leánygimnáziumban. Ha vissza-vissza nézek elmúlt életemre, ez a négy esztendő életemnek legszebb, legboldogabb időszakom volt. Munkámat nagyon

szerettem. A két gimnáziumban megszerveztem a cserkészcsapatot. A lányoknál Wolfina Magda tanárnő lett a munkatársam, a fiúknál Komorday Zoltán volt a helyettesem. A két igazgató: Papp Ferenc és Geleon Béla támogatását élveztem.

Vasárnap mindig diákmise volt, hétperces magyar szentbeszéddel. Ezenkívül rendszeresen prédikáltam a püspöki Katedrálisban és a Bazil atyáknál. Itt főként az intelligencia számára tartottak magyar misét, magyar szentbeszéddel. Liki János és Dudás Bertalan atyák felkaroltak. Máriapócsra is elvittek gyóntatni. Rengeteget tanultam tőlük. Velük való kapcsolatom felért egy egyetemmel.

Miként éltem át az 1944–45-ös fordulatot?

... és bejöttek az oroszok. megváltozott minden. A gimnáziumból elbocsájtottak. Ungváron lettem káplán. Édesapámat letartóztatták. Látványos kirakatpert rendeztek. Édesapámat 10 évre ítélték el, de már kivégzésekről is hallottunk. Akkor végezték ki Damjanovics Péter főesperest és dr. Fenczik István teológiai tanárt is.

Csak lassan-lassan értettük meg, hogy a szolvai haláltábor, ahová a magyar és német férfiakat hurcolták el. Folyamatos letartóztatások, megsemmisítések. Azért van, mert az egyik – szerintük – ukrán és nem szovjet párti vagy pedig a „fasiszta” magyarokat támogatta. Ez mind csak a kezdete volt a nagy leszámolásoknak. Mert „... a vallás ellen harcolni kell!” – parancsolta Lenin valamelyik könyvében. A szovjethatalom komolyan vette a harcot. A szovjet állam, különösen Sztálin irányítása mellett rendszeresen, szellemi és fizikai eszközökkel harcolt a vallás ellen. Nem hallgatható el, hogy a párt és állam vallásellenes tevékenysége, különösen vidéken, nem volt mentes a túlkapásoktól, sőt – tévedésektől. A tény az tény marad. Ezt alátámasztják Wojtyła bíboros, a mostani II. János Pál pápa szavai: „... vannak országok, így a nagy Szovjetunió is, ahol egyes vallásfelekezetek templomai zárva vannak, és a papot, aki keresztel vagy otthon, zárt ajtó mellett

misézik, gyóntat, esket vagy temet, kényszermunkára ítélik, vagy job-bik esetben megzsarolják, munkájából elbocsájtják”.

Nálunk, Kárpátalján, ezt az ördögi tervet, ennek a megvalósítását egy tollvonással elindították. 1949. február 17-én a Munkácsi Egyház-megyét likvidálták, működését (nyilvános működését) megszüntet-ték, templomait bezárták vagy átadták az államvallás képviselőinek.

1949-ben 350 volt a papok száma, a hívők létszáma több mint 450 ezer volt. Az Egyházmegyének saját szemináriuma volt, leány és fiú ta-nítóképzője, árvaháza, öt Szent Bazil-rendi kolostora, levéltára, mely a püspöki palotában volt elhelyezve. A püspöki Katedrális és palotát még aznap elvették, és a papokat (jól jegyezd meg, a legtöbbje már nős, családos) otthonukból – szó szerint értendő – az utcára tették. Én is, családommal, négy apró gyermekkel, délután 4-től este 7-ig ott dide-regtem az utcán, mert nem volt senki, aki mert volna a befogadni.

Ezek után megismétlem a kérdést: hogyan éltem át az 1945-ös for-dulatot? Nehezen, mit tagadjam: félelemmel, rettegéssel is, mi lesz ve-lem, mi lesz a családommal?

Az Úr engem is kiválasztott, hogy tanúságot tegyek hitem mellett. Nekem is bizonyítanom kell, hogy mindaz, amire tanítottam tanítvá-nyaimat, cserkészeimet... abban hiszek. Ne mondhassa senki nekem: vizet prédikálok, s bort iszom...!

Ó, igaz! Imádkoztam akkor is. Imádkoztak értem akkor is... Imám lényegét csak ma tudom világosan megfogalmazni. Mádi Mária, kár-pátaljai költő szavaival: „Urunk és Istenünk, nézz le az égből... és se-gíts! Ne hagyj magunkra! Tégy csodát!”

Tapasztalatok a Gulágon

Érzem erőtlenségemet, hogy erről irodalmi stílusban írjak, ezért elmondom neked... Elöttem fekszik vorkutai rabtársam, Böröcz Sán-dor evangélikus lelkésztestvérem könyve: Kiáltás a mélyből. Nem, én ilyen formában választ adni nem tudok. Csak kiragadok egy-egy ese-

ményt hét évi rabságból. Ez a hét év számomra olyan, mint egy álom. Álmodtam szépeket és szörnyűségeket. Számomra Vorkuta, ahol rabságomat töltöttem, olyan, mint egy iskola, Keleti Akadémia. Vagy sportnyelven fogalmazva, olyan volt számomra, mint a mély víz, melybe az edző könyörtelenül bedobott. Tarts ki! – bátorított. Ha kitartasz, megbirkózol a hullámokkal, tiéd lesz a győzelem koszorúja.

Egy ideig bírtam a megpróbáltatásokat, de egyszer három hétre teljesen megvakultam. Nem tudta senki, mitől. Nem volt semmi előzetes tünete, nem dagadt be a szemem. A lágerben azt mondták: „pritorjájetszá” (teteti magát, szimulál). Ezt azért csinálom, mert nem akarok a szénbányában dolgozni. Bevittek az orvoshoz. Semmi gyulladás, semmi tünet. „Majd kigyógyítjuk őt!” – ordítottak és bedobtak egy sötét karcelbe (pincezárka). Alsónadrágban, egy csajka víz és 300 gramm kenyér. Kijöttem. Újból vizsgálat, reflektorfényvel világítottak be a szemembe. Semmi reakció... Emlékszem, egyszer egy litván orvos, szintén rabtársam, azt mondta: „Testvér, én is olyan rab vagyok, mint te! Engem most mint orvost érdekel, valóban nem látsz semmit?” Semmit sem látok és nem fáj semmi! – mondtam. Hitt nekem, kísérletekbe kezdett. Először is kiírt számomra 5 betegnapot. Öt nap alatt megállapítja a diagnózist – állította. Orvosságokkal kezdte. Egyszer csak azt mondta: „adok valamit inni, de még akkor is idd meg, ha kihányod!” Bűdös volt már akkor is, amikor hozta. Csukamájolaj volt! Megittam, s mintha nekárt ittam volna. Jaj, de jó! – mondtam magyarul. Mintha egy alkoholistá hajtotta volna fel az előzőleg hosszú ideig megtagadott italt. „Most azonnal mondd meg, mit szóltál magyarul! – kiáltott rám a litván raborvos –, mert az első reagálás nagyon fontos!” Az ember a legerősebb örömét és bánatát mindig az anyanyelvén mondja ki... Injekciót is kaptam meg C-vitamint. Nagyon jólesett. Skorbut és súlyos A-vitamin-hiány – állapította meg az orvos. Fokozatosan visszanyertem látásomat...

Görög-katolikus Katekizmus misszió

Először jelent meg szülőföldünkön magyarul a rendszerváltás óta. A Kárpátalján kiadott könyv célkitűzése, hogy a bibliai történeteket, törvényeket közkinccsé tegye és örök érvényű tanulságokat említsen. Emlékeztet arra, hogy csak Isten szolgálatában található lelki megnyugvást, biztonságot. Megjelenése és tanulmányozása sok embertársunkat hozzásegíti az Istenhez vezető út megtalálásához, mert a keresztény hit igazságának alapjairól beszél.

Nem dogma, hogy arról vitatkozzunk: jobbra vagy balra vessünk keresztet, hanem a kereszténység alapjait hirdeti, amely egyenlő a természet törvényeivel. Például: „Tiszteld apádat és anyádat!” Érdemes jól megfigyelni a fogalmazást! Nem azt mondja, tiszteld jó apádat és jó anyádat, mert még ha nem is „jó”, akkor is kötelességed tisztelni őket. Nemcsak üres szavakkal, de tettel is! „Szeresd felebarátodat!” Ne csak oly formán, hogy újévkor küldünk neki egy képeslapot. Ne csak szavakkal szeresük Istent, ha bajban vagyunk, akkor felsóhajtunk: „Istenem, segíts!” Ne csak melldőngetéssel szeressem hazámat, hanem példaadással! Azzal, hogy én csupán kitűzöm a magyar trikolort a kabátomra, attól én még nem leszek igazi magyar! Azzal, ha azt mondom: szeretem férjemet, feleségemet és ezt csak hangzatos szavakkal, simogatással fejezem ki, nem sokat ér! Mellette álljak jó és balsorsban! – ezzel teszek tanúságtételt.

Az én életem példája, egy a sok közül, Kárpátalja közelmúltja. Konkrét esetként említem a Ratszenko esetét. Gyakran nyilatkozom: én szívvel, lélekkel szeretem nemzetemet, és nem tagadnám meg. Egyszer meglátogatott ez a Ratszenko KGB-s, és azt mondta: pozdrávlyáju vász! (gratulálok önnek!). És mutat nekem egy iratot, hogy kineveztek Kijevbe, egyetemi professzornak. Nem kell már megtagadni hitemet, világnézetemet, csak a FORMA kedvéért, ne azt írja be: magyar – a nemzetiségi rovatba, hanem – ukrán! Persze, mellette szívvel, lélekkel lehetek magyar! Aljasságnak tartom megtagadni nemzetiségemet! – válaszoltam. Nem írtam alá.

Egy apáca írt egyszer egy nagyon szép verset: „Számadásra jelentkezem...” Azért felelünk majd, az utolsó ítélet napján, azt fogja mondani az Úr: „Jaj neked, aki szép szavakkal tanítottad a gyerekeket, híveidet és nemzetedet, de negatív életteddel mindent leromboltál”. Tehát, ez a Katekizmus a természet törvényeiről beszél.

Bizonyára ennél jobb kiadású Katekizmust lehet Magyarországon kapni. Nyugat–Európában, Amerikában biztos díszpéldányokban árulják, nem ilyen szegényes kiadásban. Értéke abban van, hogy először jelent meg magyar nyelvű Katekizmus Kárpátalján a rendszerváltás óta. Ezt a vallás tárgyú könyvet többen fordítottuk: Szabó György atyával és Perduk Zita fiatal történésszel.

EGY FIATAL LÁNY KÁRPÁTALJÁRÓL

Beszélgetés Magyarai Évával⁸

A napokban veszítettük el testvérként szeretett barátunkat, Magyarai Évát, gyermek-, ifjú- és felnőttkorunk legjobb ismerőjét, segítőtjét, nagyra becsült „nevelőnkét”. Mellettünk volt barátságával, szeretetével, segítségével, életünk bölcs irányításával, csínytevéseink fegyelmezésével, szóval mindig, amikor csak szükség volt rá. Isten fénye ragyogja be emlékéket!

Talán különös témát érintek Éva interjúja által: a Vorkuta (Északi-sarkvidék) és Kárpátalja között kialakult egykori levélváltásról. A nagyon sokat jelentő, szinte életet mentő, ám nagy kockázattal járó kommunikáció nemcsak a fizikai és a lelki hanyatlás ellen védett, hanem a legtöbbet adta: az anyaországban élő családtagokkal teremtette meg a kapcsolatot.

„A cenzor itt elnézőbb volt a levelezőkkel szemben. Kárpátaljára szabad levélforgalom volt. A haza küldött levelezőlapokon kívül próbálkoztunk szabad postával is...” – írja Böröcz Sándor a Kiáltás a mélyből című, a Szovjetunióba kényszermunkára hurcoltakról szóló, megrettenítő erejű dokumentumkönyvében.

Ki volt a rejtélyes Éva, aki vállalta a levelezések szervezését és megvalósításának kockázatait? Nem a név a fontos, hanem a nehéz létbe kivett ember személyisége és cselekedetei. Beszélgetésünk során Éva több-

⁸ Az interjú 2005-ben készült.

ször is hangsúlyozta, hogy nem hőstett az, amit ő oly szívesen végzett. Ő csak a kiszolgáltatottság kínjait igyekezett enyhíteni azokban az embert próbáló időkben. Ott mindenkinek az ereje arra összpontosult, hogy a jelenben történt eseményeket emberi módon vészeljék át. Böröcz Sándor írja már idézett könyvében: „... Mentek a táviratok ismerősöknek, levelezőpartnereknek: találkozás itt és itt. Este érkeztünk egy helységbe, és reggelig állt a vonat. Egész csapat asszony, lány és férfi jött elénk. Mária, aki legendává nőtt belsőkben emberi jóságával és a régi nemesasszonyok bátorságával. Egy másik ifjú asszony, bánatos szépségével, hiszen az urát már otthagytuk a tábor szénbányájában. Aztán az ifjúság levelezői., testvérként vártak minket. Csodát láttak és láttunk. Hatéves szakadatlan ránk gondolás és imádság gyümölcseként néztük egymást, az életben akkor és először látottakat, s talán soha többé nem látjuk egymást... Egy kedves özvegyasszony, aki egy polgári iskola tanárnője volt, akinek leánya – Éva, a kárpátaljai szépség, levelezőtársat talált legkedvesebb sorstársamban, az „északi költőben”. Akinek múzsája lett, s akire úgy gondoltunk, mint Petőfi az ő Júliájára, amikor távol volt tőle...

Hoztuk nekik az üzenetet azoktól, akik még ott maradtak, és akikért úgy tudott fájni a szív. 5000 km távolságban tudni azokat, akikkel egygýe nőttünk a nyomorúságban, a szénbánya mélyén. Akik még ott maradtak a néma halál frontján, a fekete alvilágban, adni a feketeszenet, s talán életüket adni cserébe és a legnagyobb életvalutát: a szabadságot...”

– Nagyon fiatal voltál, amikor édesapád a Gulágra került. Említetted, hogy egyszerre felnőttté váltál, megérezted a kemény felelősséget. Tudatosult benned, más lesz az életed. Ki biztatott arra, hogy vállald a felelősséget, és teremtsd meg a vorkutai lágerben élő magyarok és hozzátartozóik közötti, nagy kockázattal járó levelezéseket. Nem féltél?

– Senki sem biztatott erre a cselekedetre. A helyzetből adódott. Nem lehetett közömbösnek maradni. Nem volt ez hősködés vagy valamilyen fellengzős, dicsőségre irányuló cselekedet. És mindezt, a szü-

leinkkel együtt csináltuk, mert tudtuk, szükség van rá, óriási szükség. Sok magyarországi család nem tudta, hol van a fia, él-e egyáltalán. Tenni kellett valamit! Nem éreztem félelmet.

– *Hogyan teremtettétek meg a kapcsolatot?*

– Kárpátaljára nem túl gyakran küldhettek levelet a Gulágon raboskodó rokonok. De a ritkán jött levelekben is beszámoltak arról, hogy nagyon sok anyaországi rab van közöttük, és sok a fiatal. Sokukat az utcáról rabolták el mint leventét. A család nem tud róluk semmit, ők sem az otthoniakról. Egyik elítélt tanárommal rendszeres levelezést folytattam. Ő megírta, hogy van egy magyar fiatal Győrből, s az otthoniak semmit sem tudnak róla. Megkaptam az illető családjának a címét, és én írtam a családnak. Bemutatkoztam: egy fiatal lány vagyok Kárpátaljáról, s megtudtam, hogy a fiúk itt és itt van. Ha megbíznak bennem, és szeretnének írni azzal a reménnyel, hogy az üzenetet megkapja, válaszoljanak nekem. 10–15 családdal kerültem kapcsolatba ily módon. A legtöbben tőlem értesültek először arról, hol sínylődik a férjük vagy a fiuk.

– *A hozzátartozók leveleit is továbbítottad?*

– Nem, csak az üzenetet. A választ átírtam. Képtelenség volt továbbítani Magyarországról jött leveleket, hiszen azonnal megsemmisítették. Így is konspirációs találékonyaságra volt szükség. Például amikor a bányában végezték a napi rabszolgamunkát, észrevétlenül csúsztatták az üzenetet a szénrakás közé. Mindig akadt valaki, aki tovább küldte az üzenetet a címzettnek. Gyakori konspirációs módszer volt a dobozban küldött rántás alá tenni a levélüzenetet. A „rántás” szó jelentette számukra a reményt. Érdeemes felidézni az egyik levél részletet a fortélyos üzenetek közvetítéséről: *„Évikém, aranyos! Nem tudod elképzelni, mit jelentenek számunkra a leveleid. Itt ma 48 fokal hideg volt, de ez nem jelent semmit. Egyrészt, már hozzászoktunk a klímához, öltözékünk is elviselhető, van fűles sapkánk, vattás kiskabátunk, szőröcsizmánk. Öcsi bácsi megkapta Tímeától a várva várt levelet. A rántás – a következőkben – nem lehetne hosszabb? Elképzelhetetlen örömmünk volt... Már igen aggódtunk. Attól féltünk, valami baj lehet otthon...”*

A Magyarországról jött üzeneteket átírtuk egy zsírpapírra, s azt tettük a rántás alá, hogy amikor átvizsgálják a küldeményt, ne találják meg, és ne szúrják át. A doboz, a létfontosságú híreken túl, a legfontosabb élelmiszert jelentette számukra. Forró vízzel leöntve levesként ették a fokhagymás rántást.

– *Kárpátalján abban az időben félelmetes diktatúra tombolt. Nem bántalmaztak a magyarországi levelezések miatt?*

– Az őrangyalom mellém állt, nem hívtak be, még a KGB sem bántott, pedig akkoriban igencsak figyelték a levélváltásokat. Valaki figyelmeztetett, hogy túl sokat levelezek Magyarországra, s ebből baj lesz. Igaz, kétszer-háromszor meg kellett ismételnem a leveleket, míg választ kaptam. De más nem történt. Jó volt tapasztalnom, hogy törekvésem nem hiábavaló. Kárpátaljáról – annak ellenére, hogy mi is éhezünk – rendszeresen küldték a csomagokat Vorkutára, minden kárpátaljai számára. Függetlenül attól, volt-e otthon hozzátartozója vagy sem. Kihasználtuk azt, hogy csak a kárpátaljaiak kaphattak akkor csomagot, hiszen abban az időben már a nagy Szovjetunióhoz csatoltak. Bárki kapott csomagot, a tartalmát rögtön szétosztották. Erről tudtunk... Az volt a cél, hogy eljusson hozzájuk a hír és az életmentő táplálék.

– *Miből telt a csomagra? Hiszen magam is emlékszem, milyen nagy gondot jelentet akkor Ungváron élelemhez jutni. Mindannyian sokat éhezünk.*

– Nem dúskáltunk a jólétben, az biztos! De egy kis kekszet, cigaretta, szárított gyümölcsöt, meg a nélkülözhetetlen rántást el tudtuk küldeni. Saját pénzünket gyűjtöttük, örömmel tettük. Leginkább a szabványdoboz okozott problémát, mert csak abban adhattuk fel a csomagot, amit még egy zsákhuzatba is be kellett varrni, csak utána megcímezni.

– *Levelezésetek olvasása közben orosz nyelvű levelekre is rátaláltam. Miért volt erre szükség?*

– Ennek is megvolt az oka. A magyarországi magyarok legtöbbször Kárpátaljára küldte az üzenetet. De még hozzánk sem írhattak olyan

egyszerűen. Ez is konspirációs szervező munkát igényelt. Csak akkor írhattak ide, ha előtte közösen kitaláltuk, milyen „barátjuk, rokonuk, nagynénjük” stb. él Kárpátalján.

– *Nem ellenőrizték?*

– Bizonyára előfordult, de ha nyomoztak is utána, a mi vidékünkön mindenki vállalta a rokonságot, még akkor is, ha fogalma sem volt arról, kiről is lehet szó. Elviselhetetlen volt a világ, meg kellett találnunk a remény útját. A vasfüggöny miatt a mi segítségünk jelentette az anyaországok számára az üzeneteket.

– *Nem volt kötelező oroszul írni a Gulágról?*

– Nem. Azért történt, hogy biztosan eljusson a hír, az üzenet, hiszen minden levél cenzúrázva volt. Több éve voltak már orosz rabságban, megtanultak oroszul, ha nem is Puskin szintjén, de egészen jó helyesírást használtak a rabtársak.

– *Ma hogyan emlékszel vissza a múltra? Szülőföldedre, Ungvárra, ahol édesapád gyárigazgató, édesanyád tanárnő és te boldog gyermek, majd ifjú, magasan képzett, gyönyörű nő voltál?*

– Az ungvári szép időkre mindig boldogan emlékszem. Nagyon nehéz időket éltünk ott is, itt is. De a legpozitívabb emlékeket mégis onnan őrzöm. Azt is tudom, hogy most már sohasem fogok oda visszamenni. Tartok a rám zúduló élmények, emlékek sokaságától, fájdalomtól. Azt is tudom, Ungvár most már nem magyar város. Nem az, ami volt. A fiatalság, a barátság, az összetartozás szép példája volt az, amit ott átéltünk, az egymás problémája iránti fogékonyság, a hártalan bizalom egymás iránt... A harmonikus együttélés, s nem csak a magyarok között. Utána sohasem éltem ezt át. Gyakran nélkülözünk, de nem nagyon törődünk vele. Mindig találtunk indítékot ön-bizalmunk fejlesztéséhez. Valahogy mindenki egy szerető közösség tagjának érezte magát. És mi képesek voltunk minden jó embert befogadni. Nyitott lélekkel éltünk a nyomorban is. Mások voltak az értékeink. Ruhánk nem volt, de olyan ragyogóan tudtunk gombolós pon-

gyolában is táncolni! Emlékszem, amikor egy csomagból három ruha jutott nekem egyszerre. Ez olyan ritka élmény volt számomra, hogy naponta háromszor is átöltöztem, és rohantam le korzózni. A ruhák színesek voltak, mi pedig csak szürkében jártunk, nem volt más. A háttérben bizalom minden rosszért kárpótolt.

– *A Gulágra* küldött csomagokat is közösen raktátok össze?

– Nem csak a Gulágra! Mindig annak a családnak gyűjtöttük a pénzt és az élelmet, amely a legrosszabb helyzetben volt. Ez nem volt megalázó a másik család számára, úgy szerveztük. Ha nagy szükség volt gyógyszerre, vitaminra, előkerítettük. Egy család problémája az egész ott élő magyar közösség problémája volt. Összejártak azok a szerencsétlen asszonyok, akiknek a férjét elhurcolták a Gulágra. Talán ez mentette meg az életüket... Önsegítő közösséggé alakultak, barátokká váltak. Nem volt ez egyáltalán idill, unatkozó úriasszonyok gyülekezete! Nem! Nem közös sírásra gyülekeztek! Nem! Közös létfenntartási tervet szöttek, sok volt a félárva gyerek. Különleges világ volt. Ebben a „kupaktanácsban” döntötték el, mit és kinek küldenek csomagot a Gulágra. Nemcsak a kárpátaljai magyaroknak, hanem az anyaországiaknak is, hiszen Magyarországról nem jöhetett sem csomag, sem levél egyenes úton. Itt osztottuk ki egymás között a címeket is, hogy vigaszt és reményt sugározzunk a rabságban élőknek.

– *Innen indult el a te „felöltött” történeted is?*

– Igen. Ebben a társaságban születtek meg számomra a magasabb rendű eszmények. Az volt csak számunkra hiteles és meggyőző, amit itt halottunk és tettünk. Nem annak hittünk, amit kívülről belénk akartak sulykolni, hanem amit életfelfogásunk, tapasztalatunk láttatott velünk.

– *Most szomorú vagy?*

– Nem! Mert az emberi kapcsolatok magasabb minőségét éltem át, érintettem. Vonatkozzon ez egy emberre vagy közösségre. Rám ez hat megnyugtatóan.

A „VORKUTAI NAGYCSAPAT”

Egy szerelem története⁹

„Az volt a jelenük, amit meséltek, nem pedig az, ami kint tombolt.”

Nincs nemzete Európának, amely történetének utolsó évszázada alatt annyi megpróbáltatáson és tragédián ment volna keresztül, mint a magyar. De olyan ország sincs, ahol a háborús veszteség után annyi férfit vittek volna el rabszolgamunkára, zártak volna börtönökbe jogtalanul, mint nálunk és az átrajzolt határokkal szomszédos vidékeken.

Történetünk egyik főszereplője – Frédy – is az erőszak fogaskerekei közé került. Vorkutába vitték, a sztálini diktatúra egyik ismert politikai fogolytáborába. Vajon tehetségének és fiatalságának kezdetén elképzelhető lehetett volna ez a jövő? Olyan közegbe került, amelynek célja, hogy elvegye az embertől azt, ami emberi, és rabszolgamunkára ítélje. Sikerült ezt elérni? A hiteles történetet ismerve, bátran kimondhatom: nem! Frédy, minden erejét összpontosítva, emberi módon élte át az „itt és most” eseményeit. Bár az elején elviselhetetlennek érzett maga körül mindent, de az életösztön erősebb, s alkalmazkodik körülményeihez. Nincs ugyanis erő és hatalom, csak Istentől: hitte és remélte. „Mikor úgy éreztem, összeomlik minden, amikor úgy

⁹ Budapest, 2005.

látszott, tovább semmi nincsen, élem jött, átölelt az Isten...” – vallja egyik szép, Ady ihlette versében. Más vágya nem volt, csak életben maradni – mesélte egyik találkozásunkkor. Hogyan lehetett így hosszú évek megpróbáltatásait elviselni? Hitetlenségem feloldását kereső meditációmban felvillant bennem egy nemrég olvasott kísérlet. A „zen”-nek nevezett japán öntökéletesítési rendszer szellemi próbatételei között szerepel egy „morita” nevű gyakorlat, amely során az embert egy hétre vagy még hosszabb időre egy elhagyott barlangba költöztetik, és megtiltják, hogy akár csak önmagával is beszélgesse. Akik kiállták a próbatételt, elmondták, hogy a közlési vágy az elszigeteltség vége felé elviselhetetlenné válik, és utána óriási boldogságot jelent bárkivel találkozni és bármely témáról elbeszélgetni. E társadalmi szokásnak ösztönökben rejlő előfeltételei vannak.

Hogyan éltek meg ők a bezártságot? Az volt a jelenük, amit meséltek, nem pedig az, ami kint tombolt. Ez döntő felismerés volt számukra, nem maradt más választásuk. Nekik maguknak kellett új filozófiát és világot alkotniuk, hogy elviselhessék a jelent. Megtanulták a módszert, amely a teljes reménytelenségből felvillantotta a reményt, a hit és bizonyosság felé vezető utat. Mi jelentette számukra a fényt és a reményt? Az otthon szeretete, annak a világnak az elképzelése és újraélése, ahová a szeretet szálai fűzik. A képzelet efféle játéka megújuló benyomásokat teremtett. A pihenés rövid perceiben képszerűen fel tudták idézni az otthoniakat. Talán ennek köszönhetően is maradtak életben, pedig mindannyian a halál torkában voltak. A mély drámaiságot sugárzó levelekből kiolvasható, hogy a láthatatlan „kedveshez” való képzeletbeli hozzáfordulás egy lelki életmentő kommunikáció volt.

Nézzünk meg tehát néhány hiteles forrásból merített konkrét történetet!

Az 1945 után orosz fogságból írt levelek szinte sugározzák az erőszak természetrajzát, amely meggyötri ugyan az embert, de meg is tanítja az igazi életértékek becsülésére. Pontosan nem tudom idézni egyik

kedvenc író, Ottlik Géza szavait, de körülbelül így szól: „Az életet, a létet akkor érezhetjük meg, vagy legalábbis úgy juthatunk töredékes ismeretek birtokába, ha megéljük”. Ezt a felismerést az interjúban leírtak és a levelezésekben megfogalmazottak konkretizálják, bizonyítják.

– *Hogyan alakult lelki, érzelmi, szellemi kapcsolattá a fiatalok levelezése az „észak költője” és a „kárpáti szépség” között?* – kérdeztem rá konkrétan, amikor levelezésük után néhány évtizeddel személyesen találkoztam mindkettőjükkel. Első találkozásom alkalmával, Évával, a múzsával, a kárpáti szépségnek nevezett asszonnyal beszélgettem.

– Ferit, első levelezőpartneremet, Erdélyből hurcolták el. Nem tudom, miért és hogyan került oda. Leveleiből ítélve nagyon esettnek tűnt. Hiszen előtte híres, népszerű futballista volt, gyönyörű székely fiú. A vele együtt raboskodó tanárom felkarolta, lelkileg meg akarta menteni. Kaptam egyszer a tanáromtól egy levelet, hogy Feri mentálishan nagyon rossz állapotban van, próbáljam egy kedves, otthonról jövő levél által megvigasztalni. Így kezdődött a levelezés, hiszen akkor már tudtam, mit jelent a senkihez tartozás érzése, a közlési vágy kielégíthetlensége és az otthoniaktól való teljes elszigetelődés. A Gulágról érkező levelek is ezt sugalmazták.

– *Hogyan tudtad őt megvigasztalni Kárpátaljáról?*

– Először csak olyanokat írtam neki, hogy „fel a fejjel, egyszer csak vége lesz ennek a gyötremnek”, meg ehhez hasonló biztató szavakat. Rendszeresen jöttek a válaszlevelek. Tartalmában nemcsak érzésekről, hanem helyzetükről is szóltak.

„*Kedves Évike! Azért imádkoztam, hogy december 3-i névnapomat itt is ünneppé varázsolhassam. A levél december 24-én érkezett meg, szentestére. Életjel volt otthonról Évikétől. Így a karácsonyt és Évike névnapját valódi ünnepnek éreztem. Fájó szívvel közeledtem a karácsonyhoz rabságomban, egyedüllétemben, de Isten akaratából az ünnep mégis örömben telt el a levele által. Sokszor vádoló magamat abban, hogy*

talán délibábot kergetek Évike személyében. Félek, mindez megsemmisül. Aztán úrrá lesz rajtam az akarat, és nem engedem ezt a rossz érzést szétterjedni. Most mindent Évike levelei adják nekem: a hazát, a szeretetet, a szívet, az otthon melegségét... Most, amikor már a 10. karácsonyt töltöm távol a hazámtól és szeretteimtől, hálát adok a jó Istennek, hogy erőt adott ehhez a 10-éves küzdelemhez. Megtaláltam önmagamot és közelebb kerültem Óhozá. Bízom abban, hogy utunk a remélt szabadság felé vezet, beérem a délibábot, mert az a jövő valóságát tükrözi. Sokat beszélgetünk a jövőről Frédyvel, „észak költőjével”, akivel most a gyengélkedőn együtt vagyunk. A közös sors tett egy sportembert és egy költőt igazi barátta. Mindent jelent most számunkra az otthonról jött levél és fénykép. Már említettem, hogy csak az oroszul írt leveleket kapjuk kézhez, de ezt már Évike tudja. Tímeának üzenek, hogy a magyar papjainknak köszönhetően a szent ünnepet emelkedett hangulatban, szeretetben, honfitársaink között, felebaráti érzéssel töltöttük. Nekik és az otthoniaknak köszönhetően az 1950. év karácsonya mélyebb, bensőségesebb, biztatóbb és magyarabb volt, mint az eddigiek voltak. Többet tesznek ők kötelességüknél. Büszke vagyok arra, hogy nemzetiségre, hitre való tekintet nélkül mindenki tisztelettel néz fel a magyar papokra. Az otthonról jövő levelekkel együtt lelkileg ők erősítenek.” (Hiteles levelek alapján idéztem – O. M.).

A messi Északról jött levelek tartalma hasonló volt. Szükséges volt számukra ez a lelki „simogatás”, szeretet, biztatás.

– Először a szeretet és a figyelem jele dominált a levelezésekben. Hogyan fejlődtek az írások szerelmi vallomássá?

– Már akkor éreztem ezt a megmagyarázhatatlan összekötő szálát közöttünk, amikor egyik levelében megjegyezte, hogy leveleim érkezésekor lelkiállapota izgatottabbá válik, mint amikor a múltban nagy nemzetközi futballmeccseken kellett a magyarok színeiben helyállnia, több százezres közönség előtt. Ez egy sportembertől való összehasonlítás volt, de engem nagyon megérintett. Sokáig leveleztünk. A

kötelező orosz nyelvű levelezéseken kívül a „rántásokban” (konzervdobozok alján zsírpapírban) is ment a levél. A végén már arról is írt, hogy várjam meg és legyenek a felesége.

– *Ez bizonyára nagy meglepetés volt számodra, hiszen személyesen nem találkoztatok, csak levelezés által ismerted. Mit éreztél a „leánykérésnél”?*

– A lelki, szellemi összetartozás erősebb lehet, mint a testi. Összetartozásunk érzelmi síkon nagyon megerősödött. Ennek ellenére nagyon meglepődtem. Tanácsot kértem lelki vezetőmtől, egy katolikus paptól. Érzéseim őszinték voltak, de ez még nem minden. Megsértetni, megbántani semmiképpen nem akartam levelezőtársamat. Azt hiszem, senki sem vállalta volna azt a kegyetlenséget, hogy a Gulágon sínylődőket elkeserítse. 19-éves voltam, Feri, a levelezőtársam 30. De közben váratlan dolgok történtek. Először nem történt semmi különös, csupán azt vettem észre, hogy a levelek stílusa megváltozott. Most már tudom, hogy a valóságban Feri írta a leveleket, de Frédy, az „észak költője”, ahogy a rabtársai nevezték, besegített. Mint irodalmár, költő felajánlotta a segítségét. Valószínűleg Feri is örült annak, hogy levelei kifinomultabb gondolatokat közvetítsenek. Hosszú ideig leveleztünk, észrevehetően „profí” közreműködéssel. Aztán egy rövid hallgatás után már csak a Frédy levelei érkeztek.

– *Hová tűnt Feri?*

– Elvesztettük a nyomát. Annyit lehetett tudni, hogy ő szabadult fel legkorábban. Mivel Erdélyből hurcolták el, így a románoknak adták vissza. Valószínűleg utána sem volt „vidámabb” sorsa. Eltűnt a látóköreinkből, azóta sem hallottunk róla semmit. A levelezések megváltozott stílusa felkészített egy bizonyos szemlélődő magatartásra. Azt már világosan láttam, hogy ezek már nem Feri levelei.

– *Nagy volt a kontraszt?*

– Azért én is tudok annyira magyarul, hogy rájöjjek, egy más stílus más személyiséget takar. Valóságérzetem sem tompult el annyira,

hogy feltételezzem: Szibériában, a bánya mélyén három év alatt – kisé tülzásokba esem – egy Adyhoz hasonló szintre fejlődjön. Erre ember képtelen ilyen körülmények között.

– *De hiszen lelkedbe zártad Feri alakját! Őt szeretted! Jól gondolom?*

– Bizonyos értelemben igen. Vele kezdtem el levelezni. Saját gondolataim keresztül szimpatikus, szeretetre méltó embernek éreztem. De ez csak képzelet, „idill” volt! Egy álom! Hiszen őt sohasem láttam. Annyit tudtam meg róla, amennyit megírt. Rólam is csak az általam küldött levelekből és fényképből következtethetett.

– *Tőlük sohasem kaptál fényképet?*

– Egyszer, több év után, úgy 1953–54-ben. Egy kicsi csoportkép volt, amelyre az volt ráírva: „a vorkutai nagycsapat”. De hogy ki hol állt, nem lehetett rájönni. Szinte egyforma csontváz volt mindenki.

– *Frédyvel, az „észak költőjével” mennyi ideig leveleztettek?*

– Majdnem 5 évig, hazaérkezéséig.

– *Ő nem kérte meg levélben a kezéd, mint ahogy ezt Feri tette?*

– Nem. Ő nagyon szép verseket írt hozzám, és a mai napig felejtetlen szépségű leveleket. Frédy akkor kérte meg a kezemet, amikor hazajött.

– *Hogyan történt, milyen körülmények között az első személyes találkozás? Mesélnél róla?*

– Amikor szabadultak, a kárpátaljai magyarok mindig eléjük mentek fogadni őket a közeli városba, Perecsenybe. Ott várták a volt politikai foglyokat, akár közöttük volt a hozzátartozójuk, akár nem. Minden magyar embert vártak, amint megtudtak valamit róluk a hazaiak. Virággal, aprósüteménnyel várták a vonatot.

– *Ti is a Verecke-környéki állomáson találkoztatok először?*

– Nem. Amikor ők átutaztak Kárpátalján, én akkor már a rokonaimnál voltam Budapesten. 1955-ben kerültem az anyaországba. Ők 1956-ban szabadultak. Édesanyám még ott élt Kárpátalján, így ők hamarabb találkozhattak. Együtt utazhattak a vonaton Munkácsig vagy

Csapig a „fogadó bizottsággal”. Ott váltak el az anyaországaitól, sokan örökre.

– *Mikor találkoztál először Frédy családjával Magyarországon?*

– Amikor Budapestre kerültem, rögtön felkerestem őket. Elmondtam nekik, hogy Frédy hamarosan hazaérkezik, várják! Addigra már ők is megkapták az értesítést, tudtak róla. Megmutattam nekik Frédy hozzám írt leveleit, verseit. Szerettem volna elnyerni a bizalmukat, szeretetüket. Otthagytam, nézzék át! Soha többé nem kaptam vissza.

– *Amikor hosszú, nehéz időszakon keresztül leveleztetek, kicseréltétek gondolataitokat, érzelmeiteket, remélted, hogy ennek a szép kapcsolatnak lesz valóságos folytatása is?*

– Igen, ebben bíztam. Mindketten megvalósíthatónak tartottuk azt a vágyat, hogy megosszuk gondjainkat, és elkezdhessük közös életünket.

– *Már első találkozásotok előtt is így gondolkodtál?*

– Igen. Létezett közöttünk egy nagyon erős érzelmi kapocs. Ismertem a gondolatait, értékítéleteit. Tudtam, számára mi a fontos. Sorsközösségre kényszerült barátaitól is nagyon jó véleményt kaptam.

– *Hogyan történt az első találkozás?*

– Felhívott a testvére, Márta, és elmondta, hogy van nála egy fiatalember, aki találkozni szeretne velem. Vettem három szál virágot, hónom alá csaptam édesapám kis bundáját (sajnos, erre már nem volt szüksége, mert társaihoz hasonlóan ő is a szovjet Gulágon pusztult el), és elmentem hozzájuk.

– *Milyen volt a nagy Ő? Lesoványodott, meggyötört férfi?*

– Nem! Ott állt előttem teljes életnagyságában, kellemes, vonzó külsővel. Tudnod kell, hogy mielőtt hazaengedték, több hónapon keresztül „rehabilitálták” őket enyhébb éghajlatú, elviselhetőbb európai lágerekben. Fokozatosan szállították a volt rabokat az Északi-sarkról mind lejjebb és lejjebb. Ott már csak erdőirtást végeztek velük. A vorkutai bányák után ez már gyerekjáték volt számukra. Jobb kosz-

tot is kaptak. Tehát nem találtam őt rossz kondícióban. Koránál fiatalabbnak tűnt. Nagyon boldogok voltunk, amikor megláttuk egymást.

– *Hosszú várakozások értelmet kapott. A távolsági érintkezésből élő kapcsolatba kerültek. Hogyan alakult további sorsotok? Gyakran találkoztatok?*

– Nem. Pedig a szimpátia kölcsönös és várakozáson felüli volt. De a rosszindulat közbelépett. A nővére ellenezte kapcsolatunkat.

– *Miért?*

– Gondolom, mert túl fiatalnak tartott, meg aztán az áttelepültek nehéz sorsát éltem. Nem volt lakásom, állásom, megtűrt rokon voltam Magyarországon. A rokonság más értékeket képviselt, mint Frédy. Szegény barátom görcsös figyelemmel kísérte az eseményeket. Ő is teljesen kiszolgáltatott helyzetben volt az elején.

– *Kiálltatók a próbatételt, és a végén feladtátok?*

– Kárpátalján egy segítő közösségben éltem, itt pedig a tapintható hasznos és a „partit” keresték bennem. Ez pedig nem volt. Rossz, lélek nélküli közösségbe kerültem. Mindketten elveszítettük segítő, támogató háttérünket. Anyagi, megélhetési gondokkal küszködtünk. Ő szellemi képességeihez illő állást ilyen „utazás” után nem vállalhatott. Komlóra ment dolgozni, önálló egzisztenciát próbált teremteni. Én pedig itt, Budapesten a mindennapi gondokkal küszködtem.

– *Említetted, hogy megtűrt rokon voltál itt Budapesten. Fedél volt a fejed felett?*

– Köszönettel tartozom unokabátyámnak, mert ő hozott ki mint rokont. Édesapám magyar állampolgársága után kértem a visszahonosításhoz. Nagy tortúra volt az akkoriban, még ma is elfog a félelem, ha rá gondolok. Tíz hónapig tartott. A magyar hivatal azt mondta, hogy csak akkor tudnak honosítani, ha a szovjetek elengednek. Az oroszok pedig azt mondták, csak akkor áll módjukban az iratokat kiadni, ha a magyarok kérik. Ide-oda tologatták az ügyintézkést. Két-három hónapon keresztül állandóan jelentkeznem kellett, és meghosz-

szabbíttatnom az iratokat. Idegfeszültségben éltem: mi lesz, ha lejár az útlevelem, és az oroszok majd nem akarják meghosszabbítani? Mind ezt azért hangsúlyozom, hogy érthetőbbé tegyem, milyen napi gondok, küzdelmek távolítottak el egymástól, a lét „magasabb” síkjától, a szerelemtől.

– Szeretném megérteni azt a nagy titkot, mi kényszerítheti az embert arra, hogy lemondjon hiányérzetéről, legfontosabb alapérzéséről? Hiszen Frédyvel való kapcsolatod is az volt! Engedelmeddel hadd idézzek Vorkutából jött leveléből.

„Évike! Hatodik rab karácsonyom előtt állok. Magam sem tudok válaszolni, hogyan bírtam ki. Hat éven keresztül hogyan lehet kibírni, hogy az egyik napot ne lehessen megkülönböztetni a másiktól. Sokat gondolkodtam az utóbbi időkben... Az ötéves háború alatt ezrével haltak meg az emberek mellettem, én mégis életben maradtam. Az eddigi hatéves rabságom alatt is sok embernek a vég lett a sorsa, én mégis élek. Nem elég bizonyíték ez arra, hogy a jó Istennek célja van még velem? De menjünk tovább, miért kellett találkoznom Jenőfivel, akinek köszönhetően megtaláltam önmagamat, általa pedig Évikét. Látom Isten akaratát abban, hogy épen és egészségben hazatérjek. Mert, ha az Úr úgy akarta volna, hogy elpusztuljak, rég az lehetett volna a sorsom. A hit ad erőt arra, hogy ne roppanjak össze, Évike! A mi kettőnk sorsa nem mindennapi. Mindkettőnket nagy próbára tesz, de ha ezt a próbát ki fogjuk állni, akkor nincs az a hatalom, amely kettőnket szétválasztana. Hiszem, hogy eljön az az idő, amikor e nehéz időket – Évike mellett – ellelelhetem. Várom azt az időt, amikor elkezdhetem a harcot a mi közös jövőnk kialakításáért, a mi kettőnk családi fészkeért. Lehet, hogy ez az utolsó karácsony, amelyet egymástól külön kell eltöltenünk. Az ünnepek alatt itt nem változik semmi. De mi, magyarok lelkünk mélyén ünnepleni fogunk: szomorúan, békésen, de büszkén.”

– Ez a szerelem új sorsot teremthetett volna. Vajon miért nem sikerült?

– Valamelyikünk mégsem állta ki a közös próbát. A gyakorlati megpróbáltatásban a reménytelenségig hatolt küzdelmünk. Frédy rokonsága előre kigondolt tervvel taktikázott. Ebbe a tervbe én nem illettem bele. Számptalan rejtett indoka volt a testvérének. A hatásmechanizmus működött. Engem is nyomasztott a megoldatlan problémák halma: lakás, állás, a hivatalos letelepedés bürokratikus ügyintézése, a beilleszkedés nehézségei. Ez egy különleges sors, az anyaországtól elszakított magyarság, a határon túlról menekültek sorsa. Ezt még egy nemzedéknyi idő alatt sem lehet rendbe hozni.

– *Hogyan érezted magad, amikor áttelepültél Magyarországra, illetve visszajöttél? Hogyan fogadott a környezeted, a kollégák?*

– Rosszul. Arról már sokat beszélgettünk, hogy nemcsak a nemzeti határokon volt vasfüggöny, hanem a szellemben, a lelkekbe is beleoltották. Félelem, bizalmatlanság uralkodott mindenhol. A kollégák körében pedig ment a „ruszkizás”, nagyon megalázó volt.

– *Hírvárslat volt, lehet, hogy ezért sem tudtak semmit a kint élő magyarokról!*

– Ez igaz, de sohasem tanultak történelmet, a családban sem hallottak semmit? Nem tudom ezt megérteni! Az egyik kollégám például a következőképpen bántott meg: „Maga, Éva, nem tagadhatja le, honnan jött”. Képzelheted, mit éreztem! Nagyon keserű tapasztalatokra tettem szert, pedig nagyon vágyódtam Magyarországra. Ungváron, ha megbántottak, az is rosszul esett, de ott idegenek, más nemzetiségűek között voltam, itt pedig magyarok között.

– *A közös küzdelmeket megnehezítette az a tény is, hogy a végleges áttelepedési kérelmed ügyintézése miatt gyakran vissza kellett utaznod Ungvárra. Jól gondolom?*

– Ez is közrejátszott. 1956 szeptemberében már veszélyes is volt visszamenni. Olyan volt a határ, hogy bármikor lezárhatták volna hermetikusan a civilek számára. Barátaim arra figyelmeztettek, jobb lenne, ha visszamennék Magyarországra, mert valami készül.

– *Lehetett valamit érezni és látni?*

– Látni nem lehetett, de nagyon feszült volt a léghő. Katonai behívókat küldtek ki fiatalabb és idősebb férfiaknak. Több kisebb jelből következtetni lehetett arra, hogy nyugtalan a helyzet. Figyelmeztettek, hogy ne várják a bútoraim szállítására, a kamionra, menjek el, mert szoros lehet a határzár. Ezt a jelenséget már többször megéltük, volt mitől félnünk.

– *Ezek szerint helyes volt a barátaid tanácsát követni?*

– Igazuk volt, mert ahogy átléptem a határt, egy hónap sem telt el, kitört a magyar forradalom. A fiatalok felvonulásával indult, demonstrációval kezdődött, de a szellemet már nem lehetett palackba zárni. Túlságosan sok és hosszú volt a szenvedés. Az erőszak-rendszer megérezte a tűrhetetlenség határát. Hiszen tanúja voltál te is annak egy hónapra rá, milyen harcokisorok álltak Ungvár utcáin, bevetésre várva.

– *Igen, jól emlékszem. Az azt követő napokra is. Veled mi történt Magyarországon a forradalmi napokban?*

– Akkor már felfogtuk, mi történik körülöttünk. Csak egy pár hónapja éltem az anyaországban, szédültem az élményektől és az új feladatoktól. Fiatal lány voltam, kevés itt szerzett tapasztalattal. Én egy kisvárosban, később vasfüggönnyel elzárt országban nőttem fel. Nem láthattam előre, hogyan alakulhatnak az események, mi lesz a vége. A diktatúráról bőven voltak tapasztalataim, de egy másik környezetben.

– *Nem vetődött fel benned, hogy Nyugatra menekülj?*

– De! Sokan hívtak, tartsak velük! De eddigi életemben mindig arra vágytam, hogy egyszer haza kerülhessek. Boldog voltam, amikor hosszú idő után magyar hangokat hallottam, s ezért nem büntetnek, nem tesznek kellemetlen megjegyzéseket. Hogy mehettem volna el? Ismerőseimnek azt mondtam: szó sincs róla, nem tehetem. Nem valószínű, hogy akkor megértettek. Nagyon vágyódtam az anyaországba, lelkesen érkeztem, teli várakozással.

– *A lelkesedésed a „kellemes” fogadtatás után kissé lelohadt, ezt te mondtad.*

– Ez igaz, de annyira mégsem, hogy elhagyjam Magyarországot. Nekem nagyon sokat jelentett, hogy újból a hazámban vagyok.

– *Frédy sem akart Nyugatra távozni?*

– Nem. Valószínűleg hasonló okokból. Elege volt a külföldi „távollétből”, hiszen nemrég került haza. A bajtársai közül sokan elmentek. Például az egyik barátja és az én volt barátnőm. Ők szintén olyan levelező viszonyban voltak, mint mi. Szerelmi házasság lett belőle, együtt mentek ki Amerikába. Boldog, nagy családban élnek azóta is. Többször voltak itthon, hamarosan újból látjuk egymást.

– *Ennyire befolyásolhatják az ember sorsát az adott körülmények?*

– Természeti jellemvonások is meghatározzák, de máskülönben – ennyire! A mi esetünkben a létfenntartási szükséglet viaskodott az egymás iránti vonzalommal.

– *Nem lehetett volna elmélyülni a létfenntartási szükséglet és az életkörülmények megoldásában együtt, közösen? Hiszen erre a kihívásra mindketten számítottatok.*

– Valahol gyengébbnek bizonyultunk a reméltnél... Azt tudom, mert tapasztaltam, hogy a szerelmes embert az egész lényét betöltő érzés bizonytalanná teszi. Frédyre nagy és negatív előjelű hatást tett a testvére. Azóta sem tartja vele a kapcsolatot. Éreztem, hogy baj van, de nem gondoltam, ennyire. A nővére nekem is megmondta: ne zavarjam Frédyt, mert ő fogja a sorsát egyengetni, s az ő barátnőjét fogja feleségül venni. Mi nem vagyunk egy összeillő pár! Mit is kezdenék mi ketten? Mit akarunk egymástól? Se lakásunk, se állásunk, se pénzünk... Öngyilkosság egy ilyen házasság! – hangoztatta. Ezt ismételte Frédy fülébe nap mint nap. Rettenetesen megzavart minket, erős ösztöne volt a rosszindulatú vélemények terjesztésére. Mérgezte a környezetét. Közben, hogy „jóindulatát” bizonyítsa, állandóan szervezte Frédy baráti körét, válogatott fiatal hölgyek társaságával. A lényeg az

volt, hogy megfeleljenek az általa képviselt követelményeknek: lakás, állás, jólét... Nem volt nehéz dolga, mert Frédy jóképű, feltűnően jó modorú, intelligens férfi volt, még ma is az.

– *Igen, a lélek nélküliek ismertetőjele, hogy képtelenek a cselekedeteik mögött magasabb rendű indítékokat látni (például a szerelmet). Viszszatekintve az eseményekre, te is így érzed? Ilyen emberek társaságába kerültél?*

– Valószínűleg. Ők úgy gondolkodtak, ha valaki felfedez valamit, ez annyit jelent, hogy „megszedi” magát vagy karriert csinál. Valaki elvesz egy lányt, akinek lakása van, tehát nyilván a lakásért tette. Az ő szemükben én csak a jobb megélhetési lehetőséget kerestem a családjukban. A célom: behízelegni magam az örökség kegyeibe. Bevallom, súlyos napi gondjaim mellett nem maradt erőm küzdeni a kishitű felfogás ellen. A szülői házból más értékrenddel indítottak. Édesanyám akkor már mellettem volt, édesapám pedig sohasem jöhetett haza a Gulágról, ahová a kárpátaljai magyarokat bevagyonírozták. Pedig ő megmenekülhetett volna, mert Erdélyből származott, és az iratai román nyelvűek voltak. De ő kiállt a magyarsága mellett. A kekszgyárat vezette Ungváron, amikor a ruszin beosztottjai figyelmeztették: Balázs bácsi, tűnjön el, mert viszik a magyarokat, meneküljön! Akkor senki nem hitte, hogy a „háromnapos” munkabehívóból rémálom lesz. A te családod sem menekült el, mert nagymamád mindig azt hajtogatta: „Három hónap múlva kivonulnak az oroszok. Itt van a földünk, az otthonunk, a családjunk!” Mi lett belőle? A férfiakat elvitték, többségüket meggyilkolták, a csonka családok mindentől megfosztva, támasz nélkül maradtak. E tények hátterében éltem, nem volt elég erőm. Így adtam fel a Frédy családjával való küzdelmemet is.

– *Frédy is feladta?*

– Ő vidékre, Komlóra költözött. Kemény fizikai munkát vállalt, munkásszálláson élt. Akkor mindegyik volt politikai fogoly ilyen

sorsra kényszerült, hiába rendelkezett egyetemi vagy magas tudományos végzettséggel. Oda nem tudott és nem is akart magával vinni. De hogyan is hagyhattam volna magára édesanyámat, aki csak rám számíthatott? Egyszóval félttem minden új próbálkozástól. Már csak anyámat szerethettem, akit annyira féltettem.

– *Szerelmi válságban újabb nehézségek jelentkeztek?*

– Igen. Munkát és lakást kellett szereznem. Ezt elintézni óriási problémát jelentett, főként férfi támasz nélkül.

– *Hogyan jutottál lakáshoz?*

– Elég körülményes volt. Édesanyám valami csoda folytán munkához jutott a Vasúti Biztosító Egyesületnél. Az Üllői úton kaptunk egy kis konyha nélküli lakást. Azt a házat a forradalom alatt szétlőtték. Mi akkor még nem laktunk ott, csak a helyreállítás után. Valószínűleg nem nagyon kapkodtak utána, mert konyha és fürdőszoba nélküli volt. Mi boldogan költöztünk oda. Munkát is kaptam, de az szinte állandó vidéki kiküldetésekkel járt. Gyakran előfordult, hogy nem tudtam hazajönni. Egy kutatóintézetbe jártam, kísérleti munkavégzésre. Helyálltam a munkámban, és ez jó érzéssel töltött el.

– *Szerencsémnek tartom, hogy jól ismertem és nagyon tiszteltem és szerettem édesanyádat, Margit nénit. Anyám legjobb barátnője volt. E rendkívüli egyéniség mély hatással volt rám. Nagyon érdekel, már ezért is, hogyan bírta Margit néni ezeket az új kihívásokat?*

– Ő sokkal keservebben élte meg az új körülményeket, mint én. Érthető, mert ő akkor már az 50. életévét is betöltötte. Magyarországon se lakása, se munkája nem volt először. Így kezdte... Most már tudom, az anyaországot illetően illúziókban éltünk, s ez rendkívül nagy csalódáshoz vezetett. Reméltük, hogy szeretet és örömteli befogadás vár ránk a rokonság részéről. Csalódnunk kellett. Idealizáltuk a családot, a rokonságot, az embereket. Azt hittük, itt mindenki büszke a magyarságára.

– *A megtorlás és kirekesztés időszaka volt 1956 után. Mindenki újból félni kezdett. Talán ezért zárták be a lelküket és a kapujukat a rokonok, ismerősök. Talán ebben kellene a csalódásod, a nem várt benyomásaid okát keresni. Hiszen az elején melletted álltak, segítettek, vagy rosszul tudom?*

– Segítettek. Hiszen nem kerülhettünk volna vissza Magyarországra, ha nem ezt teszik. De határon túl, kisebbségi sorsban mi valahogy más szolidaritáshoz szoktunk a szó legnemesebb értelmében. Itt mindenkinek megvolt a saját számítása. Nem éreztük annak a szeretetnek a légkörét, amelyet elképzeltünk. Kárpátalján egy rendkívüli szeretetteljes, segítőkész összefonódásban éltünk. Ott, ha valaki magyarnak tartotta magát, még ha származásában nem is volt az, igazibb magyar volt, mint itt egy átlag magyar állampolgár.

– *Valószínűleg azért, mert itt nem élnek kisebbségben, és nem kell nap mint nap megküzdeniük a magyarságukért, anyanyelvükért. Ez itt természetes. Nem gondoltál erre?*

– Egyetértek veled, az eddig megélt tapasztalataim is ezt bizonyítják. Abban az időben, és talán ma is, a határon túli magyarok voltak leginkább büszkéek magyarságukra: a felvidékiek, kárpátaljaiak, erdélyiek, vajdaságiak. Emlékszem, ittlétem első éveiben mindig végig zokogtam a magyar Himnuszt, hiszen Kárpátalján csak oly ritkán hallhattuk. Bizonyos társaságban teljes értetlenségre adtam okot. „Miért kell ezen sírni?” – kérdezték cinikusan.

– *Szeretett társ, férfi a továbbiakban sem állt mellettetek?*

– Hosszú ideig nem. Illúziók fenntartására nem volt több erőnk. Bármilyen nehéz volt, szembe kellett néznünk a tényekkel, következményekkel.

– *Végképp lemondtatok arról, hogy édesapád hazajön?*

– Igen, minden reményünk elveszett, főként, amikor üzenetet kaptunk valaki által édesapámtól. Az üzenet az Uralból jött, s így szólt: „Meghalok, mert nem bírom tovább. Bocsássatok meg!”. Aki ezt az

üzenetet átadta, már Magyarországon volt. A címét megtudtuk, így édesanyám felkereste. Megtalálta, de ő félelmében mindent letagadott. Még azt is, hogy szovjet fogságban volt.

– *Ennyire félték az emberek?*

– Ennyire. Mi sem gondoltuk volna, hogy ilyen erősen él az emberekben a félelem és a bizalmatlanság.

– *Miért csodálkoztatok? A lélektani okát talán ti ismertétek a legjobban! Talán tévedek?*

– Valóban így igaz. De amikor áttelepültünk Magyarországra, azt reméltük – most már tudom, illúzió volt –, hogy új életünk a bizalmatlanság végét jelenti. De sokkal inkább a bizalmatlanság kezdetén jártunk. Most már jobban megértem a helyzetet, hiszen akár provokátoroknak is nézhetek bennünket. Amire rájöttünk, hogy itt az emberek mennyire félnak tőlünk, mert mi a leigázott történelmi Magyarország végvárából, az orosz–szovjet birodalomhoz tartozó vidékről jöttünk, már mögöttünk volt egy pár kellemetlen találkozás.

– *Nem fogták fel, hogy ti is magyarok vagytok? Nem ti mentetek el, hanem a határ változott?*

– A kárpátaljai magyarság életéről nem tudtak semmit. Hírzárlat volt: vasfüggöny a határokon és a fejekben. Még ma sem sokan tudják, mi volt ott igazából. Sokan még a szolyvai haláltáborról sem hallottak. Nem tudnak arról, hogy ott majdnem, ha nem több mint 40 ezer magyar és német nemzetiségű férfit pusztítottak el. Nem is értem, miért csodálkoztam akkor. Ma is előfordul, hogy „ruszkizzák”, legújabbban „ukránózzák” azt az embert, aki onnan jött.

– *A tudat hatványozott rombolása történt az elmúlt rendszerben.*

– Igen. Az utóbbi időkben a tudat módosítását már csak szavakkal végezték. A szavak, igaztalan mondatok hatása gyakran ártalmasabb a kigyóméregbe mártott nyílnál. A kegyetlen, gonosz, rosszindulatú szavak hosszabb sebet, mérgezést okoznak a fizikai sérülésnél. Az egyszer már kimondott szót, rágalmat nehéz visszavonni.

– *Bántó, kíméletlen szavakat hallhattál, hogy ez a véleményed. Mi fáj a legjobban?*

– Mindig a lelki sértés. Például, amikor azt mondták, nem kellek, mert szegény vagyok (édesapámnak a szovjetek előtt egy jól működő gyára volt). De valójában számomra nem ez volt a legnagyobb sértés, mert ilyen értékítéssel tudtam, hová sorolható az ember, ezen nem sokat bánkódtam. Legnehezebb az érdemtelen bizalmatlanságot volt elviselni. Apám sorstársát illetően már tettem említést erről, de elmesélek még egy történetet. Amikor egyszer egy élő, még mindig rabságban sínylődő (neves személyiségű) asszonytól hoztunk üzenetet a rokonsághoz, nem várt dolog történt. Segélykiáltó üzenet volt, Vorkuta környékéről (északi-sarki övezet). Amikor az üzenetet hoztuk, ő már szabad emberként élt, de még nem hagyhatta el a körzetet. Nem jöhetett haza, de már a lágeren kívüli körzetben élt. Súlyos gerincsérve volt, nem remélhette, hogy haza jöhet. Hozzáment egy orosz férfihez, aki nagyon jó volt hozzá. A gerincsérvét sem tudta volna nélküle kiheverni. Munkaképtelen volt, a férje segített neki. Már nem emlékszem, kitől kaptuk meg a hozzátartozók címét, de tudtukra akartuk adni: Mária él! Felgyógyult súlyos betegségéből. Édesanyámmal elutaztunk vidékre, megkerestük a rokonokat, bemutatkoztunk. Átadtuk a hírt, hogy Mária meggyógyult, ne aggódjanak miatta.

– *Biztosan megörültek a messziről és bonyolult utakon jött hírnek.*

– Rettenetesen megdöbentünk, mert a válasz az volt, hogy őket ez nem érdekli. Évek múltán derült ki, hogy ők sem mertek velünk szóba állni.

– *Ilyen nagy volt a félelem?*

– Igen, ennyire féltek. Ők is megjárták a börtönöket, nem hittek nekünk.

– *Sikerült hazajönni az általad patronált Mária néninek a Szovjetunióból?*

– Nem tudom, hogy alakult a sorsa. Nemrég került a kezembe egy könyv, *Magyar nemesi családok*. Megtaláltam az általunk felkeresett család és Mária nevét is. Az orosz asszonyneve is szerepel és a halálának évszáma.

– *Lelkileg, fizikailag pusztító világ volt. Szétmarták az emberi kapcsolatokat, bizalmat. Ellenséges légkör uralkodott. Egyáltalán volt-e valami szép, amire emlékezni lehet?*

– A feltételek hiányoztak. Ahogy az én szerelemi történetem is bizonyítja – a körülmények romboltak. De azért létezett számomra egy közösség, amely szilárd menedék volt minden baj elöl.

– *Ezt hol találtad meg?*

– Ungváron. Az ungvári szép időkre mindig szívesen emlékezem. Nagyon nehéz időket éltünk ott is, itt is. De a legpozitívabb emlékeket mégis onnan őrzöm. Azt is tudom, hogy most már soha nem fogok oda visszamenni. Tartok a rám zúduló élmények, emlékek sokaságától, fájdalmától. Azt is tudom, Ungvár most már nem magyar város, nem az, ami volt.

– *Milyen emlékek maradtak meg benned leginkább?*

– A fiatalság, a barátság, az összetartozás szép példája volt az, amit átéltünk. A harmonikus együttélés, és nem csak a magyarok között, az egymás problémája iránt való fogékonyság, a határtalan bizalom egymás iránt... Ezt az érzést utána sohasem éltem így át.

– *Úgy beszélsz erről a korszakról, mintha sohasem lett volna ott problémád. Ha nem éltem volna át ugyanazt, amiről beszélsz, akkor most én lennék a kételkedő. Talán nem is tartanálak hitelesnek. Nem tartod furcsának?*

– Nem. Gyakran nélkülöztünk, de nem nagyon törődünk vele. Mindig találtunk indítékot önbizalmunk fejlesztéséhez. Mindenki egy szerető, támogató közösség részének érezte magát, amely képes mindenkit befogadni, aki nélkülözött. Nyitott lélekkel éltünk a nyomorban is. Mások voltak az értékeink és az érdekeink. Olyan

ragyogóan tudunk hátulgombolós pongyolában táncolni! Emlékszem, egyszer egy csomagból három ruhát kaptam. Ritka élmény volt, az elején háromszor öltöztem át naponta, hogy mindig más ruhában menjek ki sétálni a korzóra. Színesek voltak, mi pedig csak szürke ruhát viseltünk, mert nem volt más. Minden rosszért kárpótolt ez a határtalan bizalom és szeretet. Mindig annak a családnak gyűjtöttük a pénzt és az élelmet, aki a legrosszabb helyzetbe került. Úgy szerveztük, hogy ne legyen megalázó a másik számára. Ha nagy szükség volt vitaminra, gyógyszerre, közös erővel előteremtettük.

– *A Gulágra szánt csomagokat is közösen küldtéték?*

– Leggyakrabban igen. Egy család problémája az egész közösség problémáját jelentette. Összejártak azok a szerencsétlen asszonyok, akiknek a férjüket elhurcolták lágerekbe, börtönökbe, haláltáborokba. Önszolgáltató közösséggé alakultak, barátokká váltak. Nem volt ez egyáltalán idill. Nem volt ez unatkozó úriasszonyok gyülekezete. Nem a közös sírásra gyűltek össze, nem! A nehézségeken túltették magukat. Különleges világ volt. Ebben a „kupaktanácsban” döntöttek el, hogy közös erővel, együttműködve továbbítják a csomagokat a fogolytáborokba, s nem csak a kárpátaljai magyaroknak, hanem az anyaországiaknak is. Tudniillik, onnan nem jöhetett levél, sem csomag. Csupán halkán jegyzem meg, hogy mi is éhezünk... Kiosztottuk egymás között a címeiket, hogy vigaszt és reményt sugározzunk a rabságban élőknek.

– *Innen indult a te történeted is?*

– Igen. Ebben a társaságban születtek meg a tervek, a cselekvési forgatókönyvek. A támogató, segítő levelezés kapcsán éreztem meg először a szerelmet is.

– *Az sem bánt, hogy a szerelmi történetednek nem volt „happy end”-je?*

– Most már nem. Bölcsőbb lettem. Minden emberi kapcsolat egyedi és egyéni feltételek összessége. A mi esetünkben egy alapvető fel-

tétel megsérült, mindegy, kinek a hibájából. A mulasztások pedig fokozatosan lehűtik a kapcsolatot. A szerelem vagy a házasság, az én esetemben, nem jelenthette volna küzdelmeim végét. Sokkal inkább egy új erőfeszítésnek az elejét. Szép és felejthetetlen volt mindkettőnk számára. Majd a mindennapi élet ezernyi problémája e szép és megismételhetetlen érzelmi kapcsolatot háttérbe szorította.

– *Most szomorú vagy?*

– Nem, mert ha visszahozhatatlan is, akkor is az emberi kapcsolatok magasabb minőségét érintettem. Vonatkozzon ez egy emberre vagy közösségre. Ez hat rám megnyugtatóan.

TARTOZNI VALAHOVÁ

Interjúra készülve vitéz Pákh Imrével¹⁰

*„Ha nem vizsgálod meg életed,
nem is érdemes leélni azt!”*

(Szókratész)

2013 márciusában vitéz Pákh Imrével akartam interjút készíteni Budapesten. Nem igazán lett belőle a szó szoros értelmében interjú, mert már az első kérdés feltevése után világossá vált számomra, hogy nem kell itt kérdezni, csak hallgatni, ámulni és bámulni. És hát az interjúalany sem azt akarta, hogy kérdezzék, sokkal inkább csak azt, hogy beszéljen. El akart mondani mindent, ami a szívében volt, méghozzá kérdés nélkül. Mert a kérdés csak megszakította volna folyamatos gondolatmenetét. Úgyhogy „csak” beszélgetés lett ebből az interjúból, ami azonban nagy-nagy épülesemre szolgált. De éreztem is, hogy nem is kell kérdezni. Olyan embernél, aki annyi mindent átélt, megtapasztalt, elég egy szó, egy célzás, olyasminek egy-egy mondattal való érintőleges említése, ami sorsunkban közös, és máris elindul a szóáradat. Máris elárasztják a beszélőt az emlékek, és mondja, csak mondja a magáét... Azt, hogy mit érez a szülőföld iránt, amelytől kénytelen volt el-

¹⁰ Az elhangzottakat 2016-ban vetettem papírra.

szakadni, és ha már elszakadt, akkor mégis miért, ó, miért is vágyik annyira vissza, és miért érzi úgy, hogy ez a kötelék, ez a szövetség: örök. Nem lehet sem felbontani, sem sutba vágni.

Elöljáróban azért szabad legyen még egy rövid bevezetővel élnem.

Pákh Imre családja a cselekedeteivel szerzett megbecsülést, szeretetet, dicsőséget szülőföldjén és Amerikában. A családtagok nem hírnévre törekedtek, nem híresek akartak lenni, hanem a segítségnyújtásban akartak jeleskedni, és minél jobban ki akarták venni részüket a szülőföld hagyományainak, emlékének megörökítéséből. Egyáltalán nem véletlen az a mondás, hogy a nagyság nagy tetteket kíván, a hírnév kitartást, a tisztelet pedig feddhetetlen erkölcsöt. Ha valaki gazdag akar lenni, elsősorban lelkiekben legyen gazdag, és ezzel növelje lehetőségeit, biztonságát, de csak akkor lesz igazán gazdag és tehetős, ha gazdagságával másokat is szolgál.

A Pákh családot – az említett tulajdonságok miatt is – mindenki ismerte Kárpátalján. Én is sokat hallottam róluk, és azt szeretném elérni, hogy még jobban megismerjék őket. Egyébként hadd mondjam el, hogy az újságírói érdeklődésen túl nekem ez a beszélgetés sokkal többet jelentett, mint egy egyszerű interjú, mert erősebb szellemi-lelki kapcsolatot is éreztem, amely közelebb vitt az életükhöz, a családtagok rendkívüli személyiségének megismeréséhez. Számomra ugyanis nagyon is ismerős volt a történelmi és az érzelmi háttér. Így egyre jobban megértettük egymást a beszélgetés során, hiszen lelki szemünk előtt képzeletben ott állt a XX. század eleji és a későbbi Kárpátalja. Az, amit egyre éleződő osztályharcnak neveztek a kommunisták, a nyomor és az éhezés, szüleinknek a mindennapi betevő megszerzésére irányuló – leleményesnek mondanám – erőfeszítései, Sztálin birodalmának és a KGB brutalitása, szüleink bebörtönözése, a nemzetiségek üldözése, a magyar nyelvű oktatás megtagadása... és soroljam még? Az elmondottakból nagyon sokat megtudhatunk a korról, az akkori életvitelről, a szovjet birodalmi rendszerről. De mint fentebb már említ-

tettem, beszélgető partnerem emlékeit nem akartam gyakori kérdéseimmel megzavarni, már csak azért sem, mert mélyen érintett, amit mondott. Őszinte gyónás, vallomás volt ez a családról, a korról, a történelemről. Gyorsan jegyzeteltem, nehogy valami kimaradjon, és hogy olvasóimnak is elmondhassam azt, amit tőle hallottam.

A vallomást – mivel a Munkácshoz való megtartó kötődés, a valahová való tartozásnak a vágya ihletette – vitéz Pákh Imre szüleinek, nagyszüleinek ajánlotta. Álljon itt (majdnem) szó szerint.

Gyökerek. Menekülés a bolsevik terror elől

Édesanyám orosz nemesi családban született 1917-ben, a Fekete-tenger melléki Anapában. Natalja Szolovkina volt a lánykori neve. Nagyapja sokáig e város polgármestere volt. Cári tisztként szolgált, s miután leszerelt, aktívan részt vett a közéletben. A bolsevik forradalom előtt nagy családi birtokuk volt ebben a szép kis városban. Nagymamám, mielőtt férjhez ment nagyapámhoz, a Nemes Kisasszonyok Intézetében nevelkedett Szentpéterváron. Ott találkozott a fess, daliás katonatiszttel, nagyapámmal. Szerelem első látásra! Szentpéterváron volt az esküvőjük. Fiatalok voltak, nagyanyám főiskolára járt, nagyapám pedig a vezérkari akadémiára. Nagy karrier előtt álltak mindketten. Abban a korban, 1910-ben, még sokat jelentett főiskolát vagy egyetemet végezni egy nőnek. A vezérkari akadémia elvégzése is nagy rangot jelentett. Amikor a családi archívumot lapozgattam, arra jöttem rá, hogy nagyapámmal együtt tanult a vezérkari akadémián egy Vrangel nevű báró. Az orosz polgárháborúban a fehér csapatok hadvezére is Vrangel tábornok volt. Nagyapám Vrangellel együtt részt vett a Krím-félsziget elfoglalásában mint fehér tiszt. Sajnos ott esett el, s nem tudjuk pontosan, hogyan... Eltűntnek nyilvánították. Lehet, hogy a saját kíséretében lévő kozákok ölték meg, de ez nem bizonyítható. Legalábbis nagyanyámnak ezt mondta Vrangel báró, amikor az

íránt érdeklődött, hogy mi lett a nagyapámmal. Érdekes momentum a családtörténetben, hogy már dédnagyapám is katonáskodott a Kaukázusban, amikor az oroszok arrafelé is terjeszkedni kezdtek. A leghíresebb kaukázusi lázadó vezért, Shamilt is ők fogták el. És lám, milyen a sors! Ő Vrangel báró apjával katonáskodott együtt. Szóval dédnagyapám Vrangel báróval harcolt együtt, majd 50–60 év múlva a nagyapám a fiával! Nemrég jöttem rá erre a különleges egybeesésre, amikor az archívumokat rendeztem.

Déd- és nagyszüleim bejáratosak voltak a cári udvarba is. Fogadásokon is gyakran megjelentek. Magas műveltségűek voltak, nagy társasági életet éltek. Külföldi tanulmányutakra is gyakran utaztak. Bejárták egész Nyugat-Európát. Nagymamám néha együtt játszadozott a cári gyerekekkel. Családi hagyomány szerint egyszer, amikor a cári parkban sétáltak, nagymamám találkozott Miklós cárral is. Úgy mesélték, hogy jött vele szemben egy bajuszos bácsi. Megállt és ránézett a kislányra, aki nagymamám volt. Ő pedig kedvesen és bátran kérdezősködött:

– Miért vagy olyan sápadt, bácsi? Sok gyümölcsöt, zöldséget és tojást kell enned!

– És te kinek a lánya vagy? – kérdezte a bajuszos bácsi.

Nagyanyám illendően bemutatkozott, mire a cár ezt mondta:

– Olyan cserfes szájú vagy, mint apád.

Megsimogatta és továbbment.

Nagyanyámtól többször hallottam ezt a nem mindennapi történetet.

Családfánk az 1495-ös évig vezethető vissza. A Rjazanyi hercegségből¹¹, bojári családból indult. A korábbi évtizedekben nem volt nehéz utánanézni a dolgoknak, mert a kommunisták a nemesi archívumok többségét nem semmisítették meg. Volt szerencsém Moszkvában fel-

¹¹ **Rjazany** (oroszul: **Рязань**) város Oroszország európai részén, a Központi szövetségi körzetben; a Rjazanyi terület közigazgatási, gazdasági és kulturális központja.

keresni a Nemesi Egyesület (Dvorjanszkoje Obscsesztvo) újonnan létrejött szervezetét, amely kutatásokkal is foglalkozik. Az egyesület vezetője számítógépen megkereste nekem őseim adatait, de csak 1917-ig voltak információi. Addig minden pontosan megvan: ki mivel foglalkozott, milyen rangja volt, a birtokunk helye és állapota, nagyapám eltűnése... Ezt az időpontot 1920-ra teszik. Még az a két fontos családi epizód él emlékezetünkben, hogy előtte feltűnt két hajójeggyel a kezében, menekülésre készülve. Londonba szólta a hajójegy, de csak két személyre. Többet nem tudott szerezni, még ő sem. Menekült mindenki a bolsevikok elől. A hajójegyeket tovább adták! Nem mentek el, nem emigráltak, mert két gyermeküknek nem tudták megszerezni a távozás lehetőségét. Különösen nagyapám számított „bűnös ellenségnek” a bolsevikok szemében, mert Vrangel mellett szolgált mint tábornok. Nagyapám még az orosz–japán háborúban is részt vett, fogságba is került. Végül a család Anapában maradt, nagyapám pedig eltűnt a harcokban. Nagyanyám a két gyerekkel menekülésre kényszerült. Török segítséggel egy kis bárkában Anapából Konstantinápolyba¹² mentek. Így menekültek meg. Erről az útról anyám bátyja egy feljegyzést is készített. Ez a veszélyekkel teli, kockázatos „csónakozás” mentette meg az életüket. Ha otthon maradnak, meggyilkolják őket. Annak ellenére, hogy az oroszok kétszer is háborúskodtak a törökökkel, dédnagyapámat nagyon tisztelték. Amint befejeződött a háború, szinte barátként éltek együtt. Törökök mentették ki a családot Anapából is! Konstantinápolyban már akkor nagyon sok orosz család élt. Egy pár hónapot töltött a család ebben a befogadó

¹² **Konstantinápoly** (a mai **Izstambul**, görögül: Κωνσταντινούπολις, latinul: *Constantinopolis*, törökül: *Konstantinije* és *İstanbul*, szláv nyelveken *Carigrad*): a Római, a Bizánci és az Oszmán Birodalom fővárosa, a szultánnak, a legfőbb török hatóságoknak, a sejk-ül-islamnak, görög, örmény és örmény-katolikus patriárkának, római katolikus érseknek és nagy rabbinusnak székhelye volt. A trák Boszporusz déli kijáratánál feküdt. A Bizánci Birodalom régi fővárosa, azaz a mai szorosabb értelemben vett Izstambul háromszöget alkot mintegy 15 km-es kerülettel; északnyugaton az Aranyszarv-öböl, nyugaton a szárazföld, délen és délkeleten pedig a Márvány-tenger határolja.

városban, aztán – Budapesten keresztül (ez sem véletlen) – eljutottak Prágába. Ott telepedtek le. 1937. január 14-én (görög-keleti újév napja) ott találkozott először édesanyám édesapámmal. Apám Kárpátaljáról üzleti ügyben járt élete sorsdöntő városában. Abban az időben Kárpátalja a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott.

Magyar földön és Csehszlovákiában (1919–1938)
Kárpátalja visszacsatolása az anyaországhoz (1938–1944)
(Anyám és apám találkozása Prágában)

Ismeretes, hogy a németek 1918. november 11-én írták alá a franciák által diktált fegyverszüneti megállapodást. Ezzel véget ért az első világháború Európában. Magyarország számára azonban egy új „háború” kezdődött, amelyben cseh, szlovák, szerb-horvát seregek indultak meg ellene. A Saint Germain-i szerződés értelmében 1919 szeptemberében Csehszlovákia bekebelezte Kárpátalját, több százezres magyar, ruszin, román lakosságával együtt. Így került a mi magyar családunk is Csehszlovákiába, magyar állampolgárként. 1937. január 17-én apám – soron következő üzleti útján – így ismerhette meg Prágában az orosz vezérkari tábornok és az egyetemi tanárnő lányát, Natalját. E sorsfordító és örök életre szóló esemény szinte meszeszerűen történt.

Apámnak, Pákh Sándornak, abban az időben már egy nagy fuvarozó vállalata volt Munkácson. Az egyik alkalmazottja, aki nyaranta vállalt nála munkát, Prágában tanult. Ő hívta meg munka utáni pihenésre, fiatalok társaságába, diákok közé. Kedvesen hívta:

– Gyere velem, nagyon szép lányok az évfolyamtársaim!

Natalja is közéjük tartozott. Meglátni és megszeretni – így történt az első találkozás. Apám ezután gyakran látogatott el Prágába. A kezdeti kommunikációjukban akadtak problémák: anyám nem beszélt magyarul, apám pedig nem tudott oroszul, így németül kezdtek levelezni. Ezt a megmaradt képeslapok bizonyítják. Nagy szerelem volt. A

házasságkötésre 1939-ben került sor, amikor Kárpátalját visszacsatolták az anyaországhoz.

Örömnép volt, amikor Kárpátalja újból visszakerült a több mint ezeréves anyaföldre. Az 1934. június 14-én egybehívott Országgyűlésben a Kárpátaljáról behívott képviselők is elfoglalhatták helyüket. Magyar és nemzetiségi hivatalok kezdtek el működni. Visszaállt a magyar oktatás rendje. Szüleim életük legszebb időszakának említik ezt az időszakot. A többségében magyarok által lakott felvidéki és kárpátaljai területek visszaszerzése diplomáciai úton az ott élők vágya volt. Ezt a reményt és vágyat a húszéves cseh uralom alatt sem lehetett elhomályosítani, kiirtani az emberek lelkéből. Életük e boldog korszakában anyám nagyon gyorsan megtanult magyarul. Írni és olvasni is. Fiatal volt, és egy teljesen magyar közegben, ahol tisztelték, rajongtak érte, becsülték, ez számára nem jelentett nehézséget. Édesanyja, bátyja és mostohaapja Prágában maradtak. Ha tehetnék, látogattak minket.

Többen említették, hogy ritkán találtak olyan magyar nemzeti érzésű asszonnyal, mint amilyen az anyám volt. Miért alakult így? Ezen én is sokat gondoltam. Hiszen az én feleségem is orosz-német származású, és nagyon szeretném, ha őt is megérintené ez a nemzeti érzés, ez a csodálatos varázslat. Anyám orosz nemesi származású, de empátikus érzelmi világával, magas intelligenciájával mélyen átélte a magyar sorsot. Átérezte Trianon tragédiáját, az ő hazája sorsához hasonló veszteséget. Hiszen őt gyermekkorában menekítették ki szeretett hazájából a gyilkos bolsevikok elől. Odaveszett családjuk minden vagyona, birtoka. Prágában nevelkedett, a szó szoros értelemben az egyetemi padok között. Nagyanyám egyetemi tanár volt, és mindig magával vitte az előadásokra, amikor nem tudta őt kire hagyni. 20 évesen ismerte meg apámat Prágában, 22 évesen ment hozzá feleségül. Ettől kezdve Munkácson élt egy teljesen magyar közegben. Akkoriban senki nem beszélt idegen nyelven a németen kívül, így rákényszerült arra, hogy jól megtanuljon magyarul. Oroszul akkor még senki nem beszélt a magyar „vé-

geken”, nem sejtettük, milyen tragédia vár ránk a közeljövőben. Anyám azonosult a magyar sorssal és a magyar kultúrával, hagyományokkal. Rengeteget olvasott, művelődött, tanulta a magyar nyelvet, hiszen Prágában az orosz gimnáziumban érettségizett, majd cseh egyetemre járt.

Nem győzöm hangsúlyozni, milyen boldog éveket éltek Munkácson addig, amíg 1944–45-ben az oroszok le nem rohanták Kárpátalját. Apámnak virágzott a vállalkozása. Kárpátalján neki volt a legnagyobb fuvarozó vállalata. Főleg teherautói voltak. A vállalkozás a csehek alatt is jól működött, de sok mindenben korlátozták. Apámat megpróbálták bevonni a cseh politikai életbe, de ő erre nem volt hajlandó. Ezért más eszközökhöz folyamodtak, például jól megadóztatták. A magyarok alatt viszont nagyon sokat foglalkoztatták, állami megrendelésekkel halmozták el, szükség volt rá az újjáépítések megerősítésében. Vezetőségi tagja lett a Fuvarozó Vállalkozók Szövetségének, szakmai munkája példaértékű volt. Nagyüzemet hozott létre. Sajnos, ez nem tartott sokáig. A negyedik ukrán front 1944 szeptemberében a Tatár-hágón keresztül lépte át először a magyar határt. Kárpátalján egy teljesen más, tragikus időszak következett.

Amikor legutóbb a fényképalbumokat nézegettem, érdekes fotó került a kezembe. Apám a bátyjával „pózolt” egy Tatra motorbiciklin. Fiatalkori fénykép, apám 15–16-éves lehetett. Nevezetes esemény azért lett belőle, mert akkoriban ez volt az első motorbicikli Munkácson.

A szovjet megszállás

(Mi volt a politikai színpalak mögött? A félelem és a hazugság labirintusában)

Amikor 1944-ben bejöttek az oroszok, apámat nem azonnal vitték el a Gulágra, mint sok hozzá hasonló magyar embert és hazafit. „Szerencséje” volt, mert az oroszok minden ellopott német autót hozzá vettek javításra. Nem értettek hozzá. A benzinkút is apám műhelye mellett

volt. Nélkülözhetetlen érték mindkettő. Figyelték, megpróbálták ellesni minden szakmai tudását, hiszen műszaki hozzáértés nélkül nem tudtak volna mit kezdeni a lopott német kocsikkal. Létfonosságú szakembernek tartották az oroszok öt Munkácson. Ám ez a feladat sem tűnt kockázatmentesnek. Még mindig borzongok, amikor arra gondolok, milyen véletlenül múlhatott az ember élete. Történt egyszer, hogy egy partizán elhozott apámhoz egy eltulajdonított Opel autót, és közölte vele, mikorra, hány órára javítsa meg a gépkocsit. Apám nem tudott időben elkészülni a munkával, mert a probléma súlyosabb volt. Kért a partizántól még egy kis időt. Ilyen „kihágásokért” abban az időben fejvesztés járt, szabotázsnek gondolták. Apámat falhoz állították, és kiadták a parancsot a kiskatonának: kivégezni! Akkor lépett be a kapun egy még nagyobb „nácsálynik”, az elhárítás főnöke. Az ő kocsija is javításra várt.

– Mi van itt? – ordította. – Leállítani a kivégzést, ez parancs!

Így maradt hát apám életben! Ha nem ez a *nácsálynik*, apámat lelövik.

Évtizedekig nem hagyott nyugodni ez az epizód, amikor hajszálon múltott apám élete. Meg akartam keresni ezt a fenevadat. Hosszú kutatásaim során sikerült. Megtudtam, hogy még él, de arra is kíváncsi voltam, megváltozott-e a szemlélete, természete, jelleme? Azt is megtudtam, hogy a bűnlajstroma Kárpátalján nagyon hosszú. Ő gyilkoltatta meg Bródy Andrást, szülőföldünk első miniszterelnökét és társait. A szovjet hadsereg 1944. október 26-án érte el Beregszászt és Munkácsot. Két nappal később már Ungvárra is betörték. November 22-én elrendelték Bródy letartóztatását. A szovjet megszállás alá került országrészben a területi Népbíróság 1946. május 25-én „népellenes tevékenység, hazaárulás, a magyarok javára folytatott kémkedés, fasiszta bérenc...” váddal halálra és teljes vagyonekbobzásra ítélték. 1946. november 7-én végezték ki. Az én „főszereplő partizánom” volt a gyilkos. Minden kivégzést ő irányított Kárpátalján. Csatlakozom azokhoz az emberekhez, akik azt vallják: a múlt ismerete a jelen megértésének nélkülözhetetlen feltétele. Mint ahogy a jelen megértése nélkül nincs iránytű a jövőhöz.

Vártam az alkalmat, amikor szembenézhetek ezzel a szadista fenevaddal. Az alkalom 1990-ben érkezett el. Kijevben kértem fel egy szakember csapatot, hogy keressék meg nekem ezt az embert. Felhívtak telefonon, utasítást kérve, mi a további teendő, mit csináljanak vele? Kíváncsi voltam, milyen körülmények között él most, mit csinál? – erről kértem tájékoztatást. Kis lakásban él a fiával, roncs ember – válaszolták megbízóim. Hozzányúlni nem kell – adtam ki a parancsot –, de érezze meg azért ő is, mit jelent a halálfélelem, mint sokan mások Kárpátalján. Arról is tudnia kell, a gazságokat nem felejtjük! Több száz ártatlan ember gyilkosa volt. Arra voltam kíváncsi, miért tette? Válasza nem lepett meg. Tapasztalhattuk, hogy a szovjet, bolsevista rendszerben kialakult egy új „szörny” embertípus, akinek a gyilkosság mindennapi esemény volt, hozzászokott az emberöléshez. Ezért nem csalódtam válaszában: „Ilyen idöket éltünk. Ezt csináltuk!”

Egy év múlva az apám sem kerülhette el az ottani magyarok sorsát. 1945-ben testvérével együtt először a gyűjtőfogházba vitték, majd Szolyvára, a haláltáborba szállították. Lerongyolódva, betegen kergették őket gyalog Szanokba, Lengyelországba. Ott vagonírozták be őket. Akik nem bírták a gyaloglást (Szolyván fertőzött vízzel itatták őket), azok útközben összeestek, meghaltak. Apám mesélte, hogy a tehernokosi résén figyelték az egyre távolodó csillagokat, s úgy tűnt nekik, nem Kelet, hanem Dél felé haladnak. Ez egy kicsit megnyugtatta őket, hogy mégsem az örök jég birodalmába mennek. A csillagok állása segítségükre volt a tájékozódásban. Valóban, Grúziába vitték őket, az ottani Gulág-táborba. Nem volt mínusz 50 fok, meleg volt, de rettenetesen éheztek. Nemcsak a rabok, hanem még az őket őrző katonák is. Útépitésen dolgoztak, nem zárt helyiségben. Ez némi lehetőséget adott az ottani lakossággal való érintkezésre. Grúziában a nemzeti és a keresztény hagyományokat tisztelő emberek éltek és élnek. Mentalitásuk apámék segítségére volt. Apám bátyja szobrász volt, kőfaragó, apám pedig a fémekhez értett. Jézus-fejet öntött ólomból a keresztre,

ezt adták el a grúzoknak. Nagyon idejében történt, mert a nagybátyámat már a végelgyengülés fenyegette a hosszan tartó éhezés miatt. A csere sorsfordulatot hozott! Hozták a kenyeret, az életmentő táplálékot, pedig náluk is éhínség volt akkor. A lágerben elterjedt a hír, hogy a rabok „alkotnak”. Jézus-fejet készítenek a keresztre. A grúz nép nagyon leleményes. Hozták az élelmiszert, csakhogy hozzájussanak az alkotáshoz. Az egyik grúz kislány, aki először kapta meg ezt a kis alkotást, megmutatta a börtönben szolgálatot teljesítő apjának. Ő segített az ételek bejuttatásában.

Ez az életmentő gesztus nem olyan könnyen felejthető. Hosszú évtizedek után, egy adódó alkalommal felkerestük őt. Folyamatosan tartottuk a kapcsolatot a családjával. Amerikában is voltak nálunk.

Apámékat 1947-ben engedték ki a fogságból. Grúziából könnyebb volt hazajönni, mint Szibériából. Hiába voltak magyar állampolgárok, Magyarországra nem engedték őket.

Szovjet Kárpátalja

(A birodalom részeként. Egy új élet kezdete)

Amikor apámat hazaengedték a fogságból, Kárpátalja már a nagy szovjet birodalom martaléka lett. A 4. ukrán front a Kárpátokban vívott harcokban súlyos veszteségeket szenvedett emberéletben és hadianyagokban egyaránt. Az utánpótlás a behavazott szorosokon, a felrobbantott alagutakban, viaduktokon és hidakon át majdnem lehetetlen volt. A magyar hadvezetés hősiezen és kitűnő szakmai felkészültséggel harcolt. Viszont a túlerő, a szovjet „áradat” megtette a hatását. A magyar hadsereg a Kárpátok elhagyására, visszavonulásra kényszerült. Sokan fogságba kerültek. Említésre méltó az a tény, hogy a magyar katonai vezetés kitűnő stratégiai előrelátásának köszönhetően nem égették fel, s nem rombolták le Kárpátalját. Így a lakosság megmenekült a háború legborzalmasabb következményeitől.

Apám hazaérkezése után teljesen háttérbe húzódott, bezárkózott. Traumatikus állapotba került az átélt és a jelen helyzetétől. Dolgozott, mert a cégünk a házuk mellett volt, így nem lehetett teljesen elko-bozni. Diesel-motorokkal foglalkozott, a vállalkozásnak ez volt a te-lephelye. Sokoldalú műveltségű anyámnak sikerült egy kisebb cégnél könyvelői állást szereznie. Nyugdíjazásig főkönyvelőként dolgozott, egy és ugyanazon cégnél. A vezetők, igazgatók jöttek-mentek, ő pedig mindig maradt. Nagyon jó munkaeerő volt, nem merték bántani, szük-ség volt rá. Apám megpróbált több lábon állni. A hatvanas években félig-meddig engedélyezték a magánszektort, apám egy sírkőüzemet működtetett. A gránitkő szállítását megoldották. Említettem, hogy az egyik testvér szobrász volt, ő segített. Azonban ki voltak téve a ha-tóságok állandó zaklatásának, pénzügyörököt szabadítottak rájuk, házkutatások sorozatára emlékszem...

A legnagyobb veszélyt mégis az jelentette, amikor értesültek anyám családjának múltjáról. Fehér tábornok lányának lenni – ennél kellemet-lebb „referencia” nem létezett akkor a bekebelezett Kárpátalján. A vö-rösök és a fehérek közötti polgárháború, a maga elképesztő öldöklésével, banditizmusával állandó téma volt. Bolsevik vélemény szerint a fehérek voltak a banditák. Apámat a tisztos vállalkozása miatt abban az időben még burzsujnak is titulálták. Feketelistára került az egész család. Sajnos, olyan régi munkatársak is akadtak, akik – talán félelemből – apám ellen fordultak. Pedig korábban ő adott kenyeret a családjuknak. Segédmun-kásból igazgató lett, így egyeseknek megjött a kedve a „kizsákmányoló” főnökből ellenséget kreálni. Anyám bölcsessége és rátermettsége, vala-mint emberismerete és sokoldalú műveltsége mindig segített kilépni a kockázatos szituációkból. A legnehezebb időszakokban is művelődtek, tanultak, olvastak. Emlékszem, az ágy melletti polcon mindig ott fe-küdt 3–4 könyv, tanulmányozás, művelődés céljából. Nagyon szerették, kiegészítették egymást. Óriási könyvtáruk volt. Apám műszaki szak-ember volt, de a humán műveltsége is mindenkit csodálatra készítetett.

A lexikális tudása, emlékezete szinte egyedülálló volt környezetében. Rengeteg verset tudott kívülről. A magyar versek többségét (nemcsak a nagy költőkét) sorban idézte. Emlékszem, felnőtt koromban egyszer vettem egy nagyon szép verses kötetet. A szerzőt nem ismertem. Dicselkedve mutattam meg apámnak, milyen szép kiadvány. Ő belelapozott, s felismerve a verseket, idézni kezdte. Hihetetlen memóriája volt! Amikor világjáró barátai útkajról élménybeszámolót tartottak, ő egészítette ki mondanivalójukat. Ismerte a tájakat, vidékeket. A 100–150 évvel ezelőtti történéseket élményszerűen tudta megidézni, mintha csak tegnap történtek volna. Csodálkoztak azon, hogyan lehet valaki ilyen színvonalú polihisztor, hiszen Munkács nem Budapest vagy Bécs, ahol az emberre szinte ráragad a műveltség! Egyetemem sem végezhetett, mert az államrendszer Kárpátalján állandó változásban volt. Cseh uralom alatt volt fiatal. Nem tudott annyira csehül, hogy ezen a nyelven diplomázhasson. A magyar oktatási rendszert viszont a csek eltorölték. Biztos vagyok abban, hogy apám rendkívüli szorgalma, akaratereje, önművelése hozta meg neki a sikert, a tudás hatalmát. Nagyon jól tudott németül, ezt a szakmája is megkövetelte. Műszaki ismereteit német szakkönyvekből szerezte, jegyzetelte ki. Folyamatosan képezte magát, és követte a napi műszaki újdonságokat. Gyakran megkérdeztem tőle, mire neki ennyire ez a német nyelv? Azért, mert a legtöbb műszaki irodalom ezen a nyelven van – válaszolta. A Diesel-céghez kellett a tudás, s ez nála a legmagasabb szintű volt. Hihetetlenül szerette a szakmáját. Német teherautókat üzemeltetett. De nemcsak vezette a céget, tervező-konstruktőre is volt egyben. Újításokkal foglalkozott. Gépeket tervezett, amelyeket később legyártottak. A szovjet rendszerben a technológia nagyon alacsony szinten működött a gyárakban. Favágó gépeket, egyéb konstrukciókat tervezett más cégnek számára is.

A lágeri évek után teljesen átadta magát hivatásának, családjának és bizalmas baráti körének. Ritkán járt a városban. Olyan nem fordult elő, hogy kiment volna valamelyik étterembe szórakozni vagy korzóz-

ni, pedig akkor ez nagy divat volt. A bizalmatlanság légköre uralta a várost. Évek múltán kissé felengedett, de ha valaki bejött hozzá, és oroszul szólt, akkor barátságtalanul visszautasította, mondván: aki bejön az én házamba, tanuljon meg magyarul! Ismerte az orosz nyelvet, de csak szükségből használta. Amennyire csak lehetett, elválasztotta magát a külső „szovjetizált” élettől. Éljenező május elsejei felvonulásokra még akkor sem ment el, ha kötelezték. A pénzügyőrök zaklatását, a soron következő házkutatásokat már szinte közömbösen fogadta, a rendszer velejárójának tekintette. A szovjet birodalom kezdeti évtizedeit más magyar családokkal együtt így éltük meg Munkácson. Talán az új generáció másként fogja szemlélni a múltat, de mi saját bőrünkön tapasztaltuk, átértük, és most emlékeztetőül tovább adjuk.

Munkácsi nagyszüleim

*(A legszegényebb régióban is erőt adtak, célt tűztek ki
a magyarság gazdasági megmentésére)*

1950. június 28-án születtem. Kárpátalja akkor már öt éve a szovjet birodalomhoz tartozott. Közvetlenül a nagyszülők háza mellett laktunk, nagyon szerettem velük lenni. Nagymamám német származású volt, élete végéig nagyon jól beszélt németül, de magyar érzelműnek, szellemiségűnek vallotta magát. Ő vitt minden vasárnap a katolikus templomba, sajnos ő volt az egyetlen templomba járó a családban. Ő tanított meg imádkozni, vallásos nevelést kaptam. Gyakran látogattak meg bennünket katolikus papok. Nagyapámnak a városban rendkívül nagy tekintélye volt. Szorgalmas, segítőkész embernek ismerték. Emlékszem, kisgyermekként leggyakrabban engem küldtek el vásárolni a Kossuth utcába. Abban az időben majdnem üresek voltak a boltok, nehezen lehetett élelemhez jutni. Emlékeimben őrzöm a „jelszót”, amelyet minden vásárlásnál ki kellett mondanom: „Én az öreg Pákh unokája vagyok!”. Nem apámra – pedig ő is nélkülözhetet-

len szakember volt Munkácson –, hanem nagyapára kellett hivatkoznom. Erre a jelszóra mindig kaptam valamit, még húst is, amire igazán büszke voltam, mert akkoriban nagyon nehéz volt beszerezni. A magyar világban nagyapám a magyar–lengyel határon teljesített pénzügyőri szolgálatot. Utána a munkácsi dohánygyárban dolgozott tisztviselőként. Daliás férfi, a munkácsi nők bálványa volt. Közismert és megbecsült ember volt a városban. Értett a fafeldolgozáshoz, fakeskedelemmel is foglalkozott, vállalkozásában sok mindent kipróbált, amit hasznosnak tartott. Az embernek célra orientáltnak kell lenni, mert így még a rosszat is könnyebb elviselni – vallotta. Gyakran láttam, hogy hívták a mérnökök, saccolja meg, hány köbméter fa van egy bizonyos erdőrészen. Mindig helyes választ adott. Pincéje is volt, tele borral, pálinkával, azzal is kereskedett. A legnépszerűbb viszont a füstölője volt. Az egész környék magyarsága hozzá járt, amikor disznót vágtak. Ő még a legnehezebb szovjet időkben is ötleteket adott, hogyan lehet az embereknek enni adni, a „semmitől” ételmezt teremteni. Az éhezéstől mentette meg a munkácsiakat okos ötleteivel, tanácsaival, rátermettségével. Bor, pálinka mindig kellett az embereknek ünnepekre, no meg a ránk küldött pénzügyőrök korrumpálására. Állandó zaklatásnak voltunk kitéve a hatóságok részéről. A mi családjunkban soha senki sem alkoholizált. De nemcsak praktikus létfenntartási ötleteivel szerzett népszerűséget nagyapám. A mi időnkben Kárpátalján nem volt virágüzlet. Nagyapámnak viszont remekül gondozott, szép, színes virágoskertje volt. Hihetetlen, de még fekete rózsa is termett benne. Az egész város nagyapáméhoz járt születésnap vagy esküvői csokorért. A háza mindenki előtt nyitva állt! Nagyapám háza és gyönyörű kertje már nincs meg Munkácson. A mi régi házunk még megvan, de eladtuk. A mi otthonunk volt a „nagyház”, több emelettel és külön bejárattal. Az emeleten a nagybátyámék laktak. Munkácson a magyarok alatt négy házunk volt, de egyiket sem kaptuk vissza. A Sugár utcai volt a legszebb, most 8–10 család lakja. Elkobozták

tőlünk „büntetésként”, mert 1944-ben, amikor Munkácshoz közeledt a front, a németek főhadiszállása volt. A hadvezetők kinézték maguknak a legszebbet, a legjobbat. A németek, amikor beköltöztek, elhívták apámat, nézze meg, semmit sem tettek tönkre. Apám mesélte, hogy amikor belépett a Bocskai utcai házunkba, csodálkozva észlelte, hogy a német katonák (nem tiszták) és az orosz hadifoglyok egy hosszú asztalnál együtt étkeznek. Hihetetlen, de így volt! A parancsnok levitte apámat a pincébe, a raktárukat is megmutatta. Tele volt ládákkal, és csodálatos rend volt! 5 cm-re rakták a ládákat a faltól, tele alkatrészekkel. Apám nagy érdeklődéssel szemlélte a „kincseket”, hiszen ő is autókkal foglalkozott. Minden egyes alkatrész katonás rendben, megszámozva, sorban fekszik előtte.

– Nem vehetnék legalább egyet, a számomra legszükségesebbet? – kérdezte apám az ezredestől.

– Szívesen adnék, de nem tehetem, itt rendnek kell lenni! – válaszolta.

1944-végén egy német parancsnok nem mert eladni egy csapágyat, mert fejbe lőtték volna érte... Nem szeretek rá emlékezni, de elmondom, mi lett a házból, amikor bejöttek az oroszok. A németek kivonulása után az orosz hadvezetés is ezt a házat szemelte ki főhadiszállásnak. Pár hónap múlva: a WC összetörve, leszerelve, minden felborítva... A házunkra nem lehetett ráismerni. Vajon emberi lények voltak, akik ezt cselekedték?

Sorsfordulók

*(Verecke híres útjai mellől – Amerikába, de nem elszakítva
a szeretett Munkácsról. Újból ragyog a Turulmadár)*

Szeretném hangsúlyozni, hogy a 104 évet élt apámnak, vitéz Pákh Sándornak, mindvégig, amíg csak élt, méltó párja volt édesanyám, Natalja, aki egy fehér-orosz tábornok lánya volt. Művelt, sokoldalú

an képzett asszony volt édesanyám, Prágában végezte az egyetemem. Anyám családjában alapvető követelmény volt, hogy mindenki több nyelven írjon, olvasson, művelődjön. A bolsevista forradalom előtt jóléti államban éltek, magas szintű kulturális és gazdasági javakat élveztek. Apám is régi nemesi családból származott, amely még 1662-ben kapta nemesi rangját Lipót császártól. Hogyan találtak egymásra? Bizonyos tekintetben egyformák voltak szellemileg, érzelmileg. Mindketten színvonalas, tartalmas életre törekedtek. A művelődés, olvasás, tanulás, szorgalmas munka nélkülözhetetlen volt mindkettőjük számára. Először németül beszéltek egymással, majd megtalálták a közös nyelvet. Anyám nagyon gyorsan megtanult magyarul, azonosult családunkkal. Környezetünkben senki sem mondta volna meg, hogy ő nem magyar, akcentus nélkül beszélt magyarul. Én 7 éves voltam, amikor elkezdtem oroszul is beszélni, de otthon mindig magyar volt az érintkezési nyelv. Problémáim is voltak az orosz értelmezéssel. Például nem tudtam megérteni, mit jelent az „otcsesztvo.” Sándorfi? – kérdeztem. Furcsa volt számomra a „Sándorovics” használata, nagyon nem szerettem. Ali bátyám egyszer bevallotta nekem, hogy ő 10 éves koráig nem tudta, hogy édesanyánk orosz származású. Anyám orosz iskolába íratott, mert attól tartott, hogy majd nem fogok tudni érvényesülni, és felvételizni az egyetemre. Akkor csak oroszul vagy ukránul lehetett felvételizni. A magyar nemzetiségű végzősök nagyon sokat szenvedtek emiatt, a származási korlátozásokról nem is beszélve. A nővérem még az apácákhoz járt iskolába, majd zenei pályát választott. És valóban: érettségi után azonnal felvettek a Leningrádi Állami Egyetemre, de nemcsak a kitűnő érettségimnek, felkészültségemnek köszönhetően. Jó sportoló voltam, főként az asztaliteniszben és a jégchokiban jeleskedtem. Ez volt ifjúkori szenvedélyem. Emlékszem, gyermekkorom legnagyobb bánatára sehol sem lehetett beszerezni számomra megfelelő méretű korcsolyát. Akkoriban népszerű volt ez a sport Munkácson. A vízzel leöntött és befagyott

pályákon hokiztunk. A magyarsággal együtt nélkülöző ruszin családok közül sokan menekültek az előző évtizedekben Kanadába. Többen visszajöttek, amikor már kissé enyhült a diktatúra. Így hozták magukkal a jégkori szenvedélyét. Kanadából visszaköltözött korombeli gyerekektől tanultam meg én is ezt a sportot, és nagyon szerettem. Még a havon is korcsolyáztam, nem jelentett számomra akadályt. Mindig mi nyertük meg a megyei bajnokságot. A sport iránti elköteleződésem segített az iskolai előmenetelemben is. Számomra „szégyen” volt magyarként orosz iskolába járni, de anyám gyakorlatiasan gondolkodott. Tudta, hogy e nélkül nincs perspektíva. Apám soha nem tette be a lábát az iskolámba, anyám járt néha érdeklődni. Anyám nagyon szigorúan megkövetelte tőlünk a jó tanulmányi eredményt. Érdekes módon, anyámmal, annak ellenére, hogy orosz iskolába jártam, csak felnőtt koromban kezdtünk el oroszul beszélgetni, amikor már egyetemre jártam. Főként a családi dolgokat, emlékeit mesélte el nekem az anyanyelvén. Családjának egy része külföldre menekült. Aki nem tehetett, a Szovjetunióban rekedt. Felmenői mind katonatisztek voltak, jeles hazafiak. Nagypám testvéréről mesélt nekem legtöbbször. Szomorú eseményekkel kezdte emlékezéseit: az 1937–38-as években Sztálin hogyan végeztette ki a legkitűnőbb katonatiszteket. Nagybátyám a Kaukázusi hegyeibe menekült a kivégzések elől, elvegyült az ottani bennszülöttek között. Jól ismerte a terepet, hiszen a bolsevizmus előtt Anapa vidékén volt a nagy birtokuk. Még a németek is megkörnyékeztek, magas beosztású hivatalt ígérve, ha átáll, de ő mindenkit elutasított, és a kényszerű hegyi elzártságot választotta. Csalódott volt, nem látta a kiutat. Nagy elkeseredettségében, amikor egyszer a tengerparti sétányon ment, indulatosan letépte a keresztet is a nyakáról, és eldobta. Nem mese, amit most mondok: 6–7 év elzártság után, amikor nagybátyám újból leereszkedett hegyvidéki rejtőzködéséből, és végigment a sétányon, megtalálta az eldobott keresztet. Ez a porban meglelt „csillogó jel” égi intés volt, hogy nincs minden-

nek vége. Megtalálta életének további célját, elkülönültségének érzete megszűnt. A szüleim még találkoztak vele. Pszkovba költözött, családot alapított.

1970-ben újból sorsfordító korszakot éltük meg. A Leningrádi Állami Egyetemen szereztem diplomát, ahol őseim is tanultak. Először Magyarországra költöztem, majd családegyesítés céljából Amerikába. Szüleimet 1977-ben tudtam kihozni az Egyesült Államokba. Itt találtunk mindannyian az új hazára. Apám – 70 évesen – harmadszor indította nulláról a vállalkozását. Kemény munkával, családi összefogással teremtett új egzisztenciát. Sohasem feledkeztünk meg szülőföldünkről, szűkebb hazánkról, Munkácsról. Nekem még ma is az ott-hon eltöltött 20 év jelenti a legtöbbet. Apám karitatív tevékenysége több évtizedig tartott. Amikor hazalátogatott Munkácsra, fogadónapokat rendezett, percről percre be volt osztva az ideje. Először a papok vizitáltak nála, segítséget kérve az egyháznak. Minden kérést teljesített. Még 100 éves korában is óránként látogatták a munkácsiak. Ösztöndíj, betegségi segély, templomépítés, emlékszobrok – széles körű volt a támogatási területe. A magyar emlékhelyek, emlékszobrok támogatása kiemelt feladatot jelentett vitéz Pákh Sándornak.

Apám legnagyobb büszkesége a Turulmadár újraállítása. Hihetetlenül sokat foglalkozott ezzel. Az eredeti szoborból – nagy nehézségek árán – megtalálták a madár karmát, amely nagy becsben tartott családi ereklye még ma is. A cseh idők alatt lefűrészelték a szobrot és lerombolták a talapzatot, a darabokat a munkácsi vár udvarába lökték. Amikor Munkácsot 1938-ban visszacsatolták az anyaországhoz, elkészült egy visszaállítási terv. Erről a birtokomban van egy eredeti fénykép is. Magyar katonák állnak mellette a vár udvarán. A helyreállításra a szovjet megszállás miatt nem jutott idő. Az oroszok a szobor legnagyobb részét beolvasztották. Apámnak sikerült megmenteni a madár két mancsát. Az egyik titkos jótevője lefűrészelte. Ezt rejtegettük mint a nemzeti szimbólum részét. A sors fintora, hogy a beolvasztott fém-

ből az oroszok csillagot öntettek szovjet emlékművekre. A kárpátaljaiak számára ez nemzeti emlékművünk meggyalázását jelentette.

Álmunk 2008-ban teljesült. Apám abban az évben már nem tudott Munkácsra utazni, de lélekben velünk volt az újraavatás, újrászenteselés ünnepségén. A több évtizede várt ünnep létrejötte is azt bizonyítja, hogy apám gondolkodásában, terveiben erős teremtőképesség volt. Mindig tudta, milyen irányba kell mozdítani a dolgokat, hogy célba érjen. Mindig új impulzust adott a munkához. Kézen fogta a társait, és elvezette a végső pontig. Ez a pont volt a valódi célja. Apám tiszteséggel teljesítette az „útvonalat”, és mindig visszatért a kiindulópont-hoz, a cél felé indulók újabb csoportjáért. Akik finisbe értek, köszönetet mondtak neki. Apám Munkács bölcse és segítője volt. Minden cselekedetét a szülőföldje iránti szeretete táplálta. De ez már egy másik történet... Folytatását fogjuk fel további célként!

A MÚLT TITKAINAK NYITJA A JELEN

*Beszélgetésem Kutlán András festőművésszel,
iparművésszel, kultúra-, és művelődésszervezővel,
egy lokálpatrióta polihisztorral¹³*

*Túl a Tiszán hús üres falu, mind férfi nélkül néptelen.
Kárpátalján, jaj, így kezdődött az eltitkolt történelem.”
(Tollas Tibor)*

Nehéz szavakba foglalni Kutlán András festőművésszel, iparművésszel, építésszel, művelődésszervezővel (és még sorolhatnám a tisztsegeit), a kárpátaljaiak körében oly népszerű Kutlán Bandival való találkozást. Korát meghazudtoló frissességgel, kedvességgel és figyelemmel fogadott, amikor felkerestem otthonában. Már a bejáratnál népművészeti tárgyak, művészeti alkotások, könyvek, folyóiratok, újságok halmazával találtam magam szemben. A konyha is inkább hasonlított múzeumhoz, könyvtárszobához, mint az ételek elkészítésére szolgáló helyiséghez. Lakóháza arról árulkodik, hogy aktív szellemi, alkotói és fizikai életet él Kutlán András, vagy, ahogy szerettei, hozzátartozói, barátai, tisztelői nevezik: Bandi.

¹³ A beszélgetést 2020-ban rögzítettem.

A sok-sok családi történetből összeáll egy korkép. A mai világot a múlt által akarjuk megérteni. Fel akarjuk fogni annak az értelmét, ami történt. Milyen családi környezetben nőtt fel Bandi? A szülői szeretet, az emberi kapcsolatok nélkülözhetetlensége már korai gyermekkorában megérintette.

Életének mostani szakaszában már túl van azon, hogy túlfűtött érzelmekkel beszéljen családjának sorsfordulatairól. Harmóniát, mosolyt láttam az arcán, amikor nyilatkozott. Az anyaggyűjtés során sok emberrel beszéltem, több interjút készítettem, de ez a mostani találkozás igazán meghatott. Ilyenkor érzi az ember, hogy az írás „élni kezd”! Egyszerűen fogalmaz még akkor is, amikor családjának tragikus eseményeiről beszél. Hitelesen, hiszen gyerekként, majd felnőttként szem- és fültanúja volt Kárpátalja békés éveinek és az azt követő tragikus eseményeknek.

Amint azt vallomásaiból látni fogjuk, Bandi nagy jelentőséget tulajdonított a közösségi összefogásoknak, az emberi kapcsolatoknak, tudván azt, hogy akik elveszítik eredeti közösségüket, könnyen elveszítik a talajt is a lábuk alól. Tapasztalatok bizonyítják, hogy a családi kapcsolatok, barátságok hálózata az egyik legerősebb kapocs az emberi társadalmon belül. Kutlán Andrást mélységes szeretet fűzi családjához, barátaihoz, szülőföldjéhez. Segítő és támogató kapcsolati hálózatához tartozik például a Kárpátaljáról származó írók, költők, zenészek, festőművészek csoportja. Az általa szervezett művészeti alkotótáborok mindig újabb és újabb ígéretes tehetségekkel bővülnek. Tanítványai közül már többen az európai művészet ismert alakjaivá váltak. „Élő helylyé” tette a saját kezűleg épített kis „kastélyát” a szentendrei hegyen, ahol művészeti eszközökkel, valamint magyar–oroszl nyelvű képzésekkel szólítja meg a külföldről, főleg Japánból érkező tanulni vágyókat, vendégeket. Mihelyst belépnek otthonába, az illusztrációknak köszönhetően látogatói azonnal érzékelhetik, hogy bőséggel vannak tehetséges művészeink. Persze, külföldön kevesen ismerik

őket. De hogy ebből hatékony marketing legyen, az bizony egy más jellegű, egyáltalán nem könnyebb feladat. Hiszen a vidékünket érintő történelmi tragédiák művészeti életünkre is kihatottak. Lehetetlenné tették, hogy kulturális kapcsolataink olyanok legyenek, mint korábban. A „kárpátaljai nagyok”, akik között Kutlán András nevelkedett (és ifjúként kísérgette őket természeti körútjaikon), a II. világháború kitöréséig Párizsba, Prágába, Münchenbe, Budapestre jártak, ott tanultak. Ezért is vált európai színvonalúvá festészetük. A háború után lehúzták a vasfüggönyt, hermetikusan elzártak minket Európa kulturális fővárosaitól. Kutlán András vallomásából azt is megtudhatjuk, miként sikerült édesapjának és nagybátyjának, a kárpátaljai ruszin–magyar értelmiségieknek megfeszített erővel elvégezni azt a nagy-nagy munkát a művészeti, valamint a sportélet területén, a nagy iskolaalapítónak hogyan sikerült öntudatában, kultúrájában, oktatásában megerősíteni az összeroskadt határvidéket, Kárpátalját.

Kutlán András – sokoldalú tehetségén kívül – csodálatos adománnyal indult el az életben: a jótekonyságra való törekvéssel. Cselekedeteivel mindig szeretett szülőföldjét támogatta. Például alkotásai, festményei felajánlásával támogatta az újlaki magyar iskolát, a beregszászi Rákóczi-főiskola tatarozását, osztálytermeinek rendbetételét, a Ruszin Szövetség és a Kárpátaljai Szövetség működését, kárpátaljai festőművészek budapesti bemutatkozását...

Sokat írhatnék értékteremtő eseményekről, több nemzedéket felnevelt művészeti óráiról, de én most – András kérésére – kiemelten édesapja személyiségére, sorsára, szakmai fejlődésére szeretnék rávilágítani. Édesapja tanárnak született, csak az akart lenni. Hiszek abban, hogy a tanító, a tanár személyisége talán fontosabb, mint maga a tananyag. Pedig értékében nem akármilyen tananyagról volt szó! Amit a diákjai, tanítványai tőle kaptak, az nemcsak a tudás, hanem a tanulás iránti szenvedély. Felnőtt korú férfiakat ültetett az általa létrehozott iskola padjaiba.

A visszacsatolt felvidéki, kárpátaljai magyar lakosság a csehszlovák uralom alatt anyagilag jobban élt, mint a világháború árnyékában Magyarországon. Ám a lelki kötődés, a ruszin- és a magyarságtudat és a Magyarországhoz tartozás vágya képes volt ezt felülírni – olvashatjuk egy tanulmányban.

Bandi édesapja olyan tanári kezdeményezéseknek is résztvevője volt, mint például a Népfőiskola és a KALOT (Katolikus Agrárfűségi Legényegyletek Országos Testülete) létrehozása. Ez a nagy létszámú, szétszórt és nincstelen vidéki népességet erős identitással bíró, képzett, szervezett, gazdaságilag fenntartható hálózatba tudta integrálni. Éppen ezért e szép kezdeményezés sikerrel vette fel a harcot minden szélsőséggel – míg le nem győzték.

Beszélgetésünk során Kutlán András mélyen merít abból a ruszin – és a vele élő magyar – kultúrából, hagyományokból, amelyet szeretnénk feltérképezni. Az édesapja által szerkesztett Nyegyiljá c. hetilapból megismerhetjük a ruszinok rövid történetét, kultúráját, tudományos életét, szellemiségét, népművészetét, nemzeti vallásuk, a görögkatolicizmus iránt érzett tiszteletét, nemzeti öntudatuk szorgos hagyományörzésük által bizonyított megerősödését.

E hetilap talán a legértettebb, a legtartalmasabb az akkor kiadott lapok közül, mert szimbolikus ruszin és magyar nemzetegyesítésre törekszik: hagyományokban, művészetben, tudományban, ismeretterjesztésben. A Kárpátok hegyeiben és a magyar falvakban még fellelhető értékeket, a megmaradt szellem „gyöngyeit”, sorsfordító történelmi eseményeit, a helyben élők érdekeit próbálták összegyűjteni. Szintén óriási értéke volt a vidékiek körében az általuk alapított ábécéskönyvnek.

Bandi édesapja tagja volt az 1941-ben Ungváron alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak. A „Ruszin Akadémiaként” emlegetett társaság a vidék neves tudósait, elsősorban történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat, néprajzkutatókat, művészeket tömörítette, első

elnöke Hodinka Antal volt. A társaság mellett foglalt állást, hogy a ruszin köznyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra, a XVIII. századi ruszin irodalmi nyelvezetre kell alapozni. A Nyegyiljá című hetilap is közelítette az irodalmi nyelvet a népi nyelvhasználat-hoz. Az agilis népiskolai tanár, Kutlán András vezetése alatt, háborús időkben, a hetilap népszerűsége állandóan nőtt, és nagy példányszá-mot ért el (10 000 példány).

Mindez azt sugallja, hogy a magyar–ruszin együttműködés és kö-zös hagyományaink nem tűnhetnek el nyomtalanul. Beleivódtak mindkét nemzet műveltségébe, kultúrájába, életvitelébe. Vidékünkön megszokott tény, hogy a kárpátaljai ember több nemzetiségből szár-mazó felmenőkkel rendelkezik, még akkor is, ha az illető magyar iden-titású. Mindenkinek fontos a családja története, a falué vagy városé, ahol felnőtt. A kultúra, az építészet, az ételek receptje és íze... És per-se a nyelv, főleg, ahogy otthon beszélik, sok magyar szóval keverve (po-násemu). Ez sajátos tájnyelvként köszönhet vissza.

Beszélgetésünk során András részletesen bemutatja édesapja kato-nai missziós munkáját, amelyet még a magyar időkben, nehéz terüle-ten, Galíciában, katonatisztként végzett. Az anyaországból Kárpátal-jára áthelyezett közalkalmazottak egy része az eltelt néhány év alatt még nem élte bele magát az új környezetbe. Ezért a munka neheze az őslakos tanárookra, papokra, politikusokra hárult. 1943-ban a Propa-ganda Minisztérium kirendeltségét is létrehozták Ungváron. A nor-mális viszonyokat erősen befolyásolta a háborús atmoszféra, amely nem ritkán felkavarta a lakosság kedélyét. A tájékoztatási szolgálat fel-adata volt a lakosság és a hatóságok közötti viszony javítása, a konkrét helyzet megérttetése. Megrázó történetet hallhattam egy zsidó család gyermekének – nem kockázatmentes – megmentő akciójáról.

Majd sorsfordító időszak következett, és jött az össznépi tragédia: a „háromnapos” munka, amelyből többéves fogság lett. A közmunkára több hullámban hurcoltak el 18 és 50 év közötti férfiakat, elsősorban

a Tisza jobb partján fekvő településekről. A „málenkij robot” kifejezés 1944 őszén gyakran hangzott el Kárpátalján.

Beszélgetőtársam becses emlékként említi édesapja fogságban készült portréjának történetét. A festőről csak annyit tudunk, hogy Zsukov Anatolijnak hívták, valószínűleg orosz volt, és Kutlán Andrással együtt raboskodott.

András édesapjának második, 1949-es fogsága végzetesnek bizonyult.

A közelmúlt történelmének, a világkép összefoglalásának is tekinthetők ezek a szóban kimondott vallomások. Hiteles történelmi korrajzok. Felejthetetlen nemzeti tragédiákról tanúskodnak megrendítő erővel: Kárpátaljai krónika... Édesapja a Gulág-táborok totális gonoszságával, embertelenségével, a kiteljesedett bűnnel találkozott. Szigeti KGB-s tiszt személyében, aki édesapját is letartóztatta, a negatív erőknél eszeveszett tombolását mutatja be. Fiától való búcsúzáskor, az érzelmi trauma csúcán, édesapját eszméletlenül is a teherautóra dobták, aztán a Gulágon, a bűnözők eszközével, meggyilkolták. Félelmek uralták az ember lelkét. Tömegsírrá tették az országot. Amikor pedig évtizedek után, egy budapesti találkozón a Szovjet Kultúra házában, már nem KGB-s tiszt funkciójában, hanem a nagyhatalmú Inturiszt vezérigazgatójaként, ifj. András szembesítette őt a bűnével, cinikus válasszal reagált: „Tákoje bilo vremjá!” (Ez egy ilyen világ volt). Valószínűleg természetesnek tartotta azt a teljesen irracionális, bűnöző világot.

Édesapja elvesztése után András lett a családfő. Édesanyja vigyázó tekintete vezette útját. Kamasz évei éreztették vele az átélt történelmet, a megszenvedett valóságot és a család iránt érzett felelősséget. Kivételes lelki érzékenységét tükrözi cselekedeteiben a méltatlan szenvedések jóvátételének hite, a mindenkori remény, hogy meg tud birkózni a kihívásokkal. A szülői ház, Fancsika és Péterfalva emlékei, az első szerelmek fénye, a régi játszótársak arca, az iskolai és kalandos ka-

tonai élet, valamint házasságainak mesébe illő történetei – magával ragadták az újságírókat, remélhetőleg az olvasót is.

Küldetéstudattal indultak útra a Kutlán család tagjai, akik tudták, hová akarják vezetni közösségüket, amelybe a sors vetette őket. Kutlán András családi vallomását olvasva, az illusztrációkat csodálva, most már látom, hogy megtalálták az utat: tudták, milyen értékeket kell őrizni, milyen közösséget kell szolgálni. Elbeszélése Bartók Béla szavaival élve „tisztá forrás”.

Ismerjék meg az olvasók is a Kutlán család történetét!

– *Drámai erejű esemény történt Kárpátalján 1944 őszén. A magyar, német és ruszin felnőtt nemzedék (18–50-korig) legnagyobb részét „málenyikij robot”-ra vitték. Hogyan lett édesapád számára háromnapos közmunkából többéves fogság?*

– Még a családukban is vitatott kérdés, hová került apánk a háború végén. A *málenyikij robot* teljes története még ma sem ismert. Anynyi bizonyos, hogy közmunkára több hullámban hurcoltak el a 18–50 év közötti férfiakat, elsősorban a Tisza partján fekvő településekről. A térséget megközelítő 2. Ukrán Front haditanácsa 1944 októberében kiáltványt intézett a magyar lakossághoz, hogy nem kívánják megváltoztatni a helyi önkormányzatokat. Ugyanakkor már érvényben volt egy titkos utasítás is a munkaképes polgári lakosság összegyűjtéséről és hadifogságba hurcolásáról. Így került édesapám is a három nap helyett három éves fogságba. A Vörös Hadsereg betörése után apámat is kényszermunkára vitték. Odessza mellé került. Becses emlékként örzünk még ma is egy ott készült festményt apámról. A fogolytábor sok nemzet képviselőinek gyűjtőhelye volt, de Sztálin nemcsak az idegeket pusztította, saját nemzetét sem kímélte. Így került oda Zsukov Anatolij is, aki börtönbarátságuk emlékére lerajzolta apám portréját. Papírra rajzolta: szénrel, tégladarabbal, krétával és még Isten tudja mivel. Bármivel, ami hozzáférhető volt abban a szörnyű nélkülözésben.

Édesapám 1947 januárjában jött haza, a görögkatolikus karácsony napján. Amikor apámat először elvitték, mi Bökénybe költöztünk a nagyszülőkhöz. Nagypám ott kántortanító volt, Batáron pedig iskolai igazgató. Együtt díszítettük a karácsonyfát, amikor apám váratlanul betoppant. Az volt az első nagy találkozásunk. Mint fiúgyermek nagyon sokat köszönhetek nagypámnak, apámnak. Következetes, képzett, vallásos emberek voltak, s ami a legfontosabb, megtanítottak a szorgalmas, fegyelmezett munkára. Például, amíg az aprófa, amit feldaraboltunk, nem volt rendesen összerakva, nem hagyhattam abba a munkát. Precízen nevelt, és a tanítása a mai napig is érvényes, útmutató számomra. Bökényben édesanyám is tanítói feladatokat látott el. 1948-ban még a nagyszüleimnél laktunk, de apámat már kinevezték tanárnak Péterfalvára. Az igazgatói pozíciót nem merték neki odaadni, de így is mindenki tudta, ki ott az oktatásvezető, ki irányítja szellemiekben az iskolát.

– *Édesapád iskolaalapító volt Péterfalván. A szovjet hatóságok akkor még nem akarták a maguk iskolai rendjét meghonosítani? Hagyták őt dolgozni?*

– Egy ideig igen. A szőlői tanfelügyelők, Bora és Répási urak nagyon jól látták, hogy az iskola alapítását, majd vezetését a legjobban Kutlán András tanár úrra bízhatják. Péterfalván addig csak elemi iskola működött. Sokan szerették volna a tanulási lehetőségek bővítését. Apám és kollégái azon voltak, hogy ez a terv megvalósuljon. Többször tanácskoztak nálunk e témában. De emlékeim között mindig ott ragyog egy kép, amelyet sohasem fogok elfelejteni.

Amikor eljött a költözködés ideje Bökényből Péterfalvára, mindegyik lovas gazda befogta a lovait, és eljöttek értünk. Bökény 3–4 km-re van Péterfalvától. Nem kellett sokat csomagolnunk, mert a bútorok és a személyes holmik nagy része ott maradt Ungváron, ahol a háború előtt laktunk. Egy egész „nász nép” jött értünk. A Péterfalva és Farkasfalva közötti úton virágos díszkapu várt bennünket. Az oszlopokra kifeszítették az

üdvözlő szavakat: Isten hozta, igazgató úr! Gyönyörű és megható volt ez a fogadtatás! Nagy Jóska bácsi volt akkor az igazgató, de majdnem minden apám csinált. Esténként is összejövelesek voltak, jöttek a tanárok, tisztviselők, papok. Feltételezem, hogy nem csak az iskola jövője szerepelt a napirenden. Nem voltak ezek a tanácskozások kockázatmentesek. A szomszédban volt a határőr parancsnokság. Abban a gyönyörű kastélyban, ahol ma a képtár van. Ott volt az iskola is. Apám előrelátó volt, világlátott, nagy tapasztalatú tanár és katonaeMBER. Tudta, hogy az oroszok nem két hétre költöztek be Kárpátaljára. Így hát Nadinkával, a testvéremmel a határőrség orosz iskolájába íratott, hogy tanuljunk meg a nyelvet. Ő pedig kollégáival létrehozta a hétosztályos általános iskolát Péterfalván. Meglett felnőtt emberek ültek be újból a padokba.

– *A XX. század többször kíméletlenül átrajzolta vidékünk közigazgatási határait. Először a trianoni békediktátum szakított szét évszázadokon át összetartozó térségeket, majd a bécsi döntések nyomán formálódtak új közigazgatási keretek. A két világháború között Csehszlovákiához sorolt városokat, falvakat a Szovjetunióhoz csatolták. Kárpátalja volt a legnagyobb vesztes. A magyar, ruszin és német lakosság közül a családokban kik voltak a legnagyobb vesztesek?*

– A rendszerváltozásig elhallgatott történelmünk ma már ismert. Kárpátalja 1944-es megszállása után az új hatalom néhány év alatt felszámolta a 200 éves múlttal rendelkező Munkácsi Görögkatolikus Püspökséget. A magyar papokat minden felekezetből jelentős számban, valamint a magyar, német, ruszin értelmiség nagy részét deportálták a Gulág táboraiba. Nincs országa Európának, amely annyi megpróbáltatáson és tragédián ment volna keresztül, mint vidékünk, Kárpátalja. 1949. szeptember 2-án lezárult édesapám péterfalvi élete. Nem létezett már számára az a hely, ahol ő iskolát épített, ahol tisztelték, szerették, kinevezés nélkül is igazgató úrnak szólították. Ahol a tanítást, oktatást, nevelést egységben látta, a sportot is kiemelten kezelte az iskolában. Sokan lettek jó sportolók az ő biztatására.

– *Amikor megszülettem, a két legszörnyűbb fanatizmus világa érezte hatását. Az egyik ilyen „örülettel” nap mint nap szembesülnie kellett fél évszázadon át. A tényen az sem változtatott, hogy a kommunista diktatúra „hőskora” Sztálin halálával lezárult. Hogyan szűnt meg 1949-től édesapád péterfalvi élete?*

– Hogyan történt családunk egyik legnagyobb tragédiája? Elmesélem... Édesapám, mint nappal mindig, az iskolában tartózkodott. Egyszer csak megjelent egy asszony: „Igazgató úr, tessék hazamenni, várják!”. Anyám otthon volt. Én apámmal együtt mentem haza. A ház előtt már bámészkodtak az emberek, mert ott volt a KGB kis teherautója. Sajnos a faluban ezt mindenki ismerte. Apám nagyon előrelátó volt, már hetekkel előtte összecsomagolta egy ládába a legféltebb dolgait, és megkért arra, ha jönnek érte, azonnal dugjam el ezt a ládát a kertben. No, erre már nem jutott idő. Pedig már nagyon gyanús volt minden, a faluban és környékén nem volt már egyetlen görögkatolikus pap vagy egyházi személy sem. Mindenkit elvittek, akiről csak feltételezték, hogy számukra ellenség. Ő, mint egyházi ember, katonatiszt és magyar tanár, tudta, hogy előbb-utóbb érte is eljönnek. Nem érte váratlanul, de megrendítő volt átérezni, hogyan szakítják el az embert szeretett, védtelen családjától. Amikor hazaértünk, minden szanaszét volt dobálva: az írógép, a diplomák, igazolványok, dokumentumok, fényképezőgép stb. Apám nagyon szeretett fényképezni, egyik hobbija volt. A KGB főnök gagyogott valamit magyarul, két katona őrizte a biztonságát. A házkutatás során még a személyes értékeinket is elvitték (aranygyűrű, egyéb családi ékszerek). Egy Szigeti nevű katonára is emlékszem, ez a személy majd a következő életepizódomban tűnik fel még egyszer. Ő volt az, aki Kárpátalja lakosságát rémületben tartotta. Ruszin, illetve magyar származása ellenére is gyilkos indulatok uralták a lelkét.

Édesapám az utcán búcsúzott. Ölelgetett, csókolgatott mindenkit: anyámat, a lányokat, akik már hárman voltak, én egyedül fiú. Amikor

hozzám ért, átölelt és eszméletét veszítve összeesett. Én voltam az utolsó, akitől búcsúzott. Úgy látszik, nagyon szerethetett engem, egyetlen fiát. Ájultan feldobták őt az autóra, engem pedig félrelöktek a katonák. Négy gyerektől és szeretett feleségtől elválni irtózatossá pszichikailag megterhelte. Ő tudta, mi vár rá, hiszen Galíciában, a fronton, katonaisztként olvasta a leveleket, ismertetőket, hallotta a beszámolókat, mire képes Sztálin. Amikor felocsúdott, az ungvári börtönben találta magát. Édesanyám kétszer látogathatta meg, engem nem engedtek be hozzá. Félték a gyermek reakciójától. 25 évre ítélték. Sokáig nem tudtuk, hol van, hová vitték. Arra emlékszem, milyen nagy öröm volt, amikor megérkezett az első levél, valahonnan az Északi-tenger környékéről. Amikor apámat 1949-ben elvitték, és édesanyámat beengedték hozzá beszélőre, ő a következőket javasolta. Menjen el ahhoz a lányhoz, akinek ő az életét megmentette, és kérjen tőle információt és segítséget. Tanúskodjon a bíróságon mellette, és tudja meg, mi a „bűne”, miért büntetik őt 25 év kényszermunkával, börtönnel. Megtagadta!!! A lány nem segített, pedig apám életének kockáztatásával is megmentette. A fő vád az volt, hogy kiszolgált a Horthy-korszakot, mert Horthy szerette a ruszinokat. 4–5 hónapig jöttek a hírek apámról, aztán mindennek vége lett... Megtudtuk, hogy egy 30 ezer rabot őrző lágerben van (szuhobezvodnaja kolonyija), ahol nemcsak politikai elítéltek, hanem közönséges bűnözők is vannak. Aztán megkaptuk az utolsó, tragikus hírt is a haláláról. Erdőirtáson dolgozott, ráesett egy fa. Még élt, amikor a bűnözők szétverték a koponyáját, hogy kiszedhessék az arany fogait, majd levágták az ujját, mert nehezen jött le a karikagyűrű. Halálának történetét az egyik pap rabtársa mondta el nekünk, aki jó pár év múlva hazajött.

– Szörnyű! Édesapjának elvesztése után te lettél a családfő. Mit mondott a kárpátaljai nép árulója, Szigeti KGB-s, amikor a '60-as években, egy véletlen találkozás alkalmával, szembesítetted őt életének egyik legtragikusabb eseményével?

– Akkor már nem KGB-s tisztként feszített, hanem az Inturiszt vezéréként „csillogtatta” személyiségét a magyarországi diplomácia vendégeként. Ne essünk tévedésbe, még akkor is példás szorgalommal fogott hozzá a múlt meghamisításához, bűneinek elsimításához, azaz a jelszóval, hogy „Akkor ezt kellett tenni, ilyen világ volt”. Ő tiszta, büntelen... Ő először csak a lelkeket akarta meggyőzni a besúgói listán, ha pedig az nem volt elég, mert nem sikerült valakit „megagítani”, akkor „finomabb” módszerekkel az embereket is pusztította. Természetesen a feladatai közé tartozott, hogy a megfélemlítést minden emberre, a közvetlen munkatársakra is kiterjessze, először talán úgy, hogy elvette a családtól a megélhetési lehetőséget, aztán jött a többi... Tudta, hogy országát és hivatalát csakis a félelem tudja összetartani. Szigeti KGB-s tiszt nagyon sok barátomnak tette tönkre a sorsát. Hozzá hasonló nemzetárulók miatt szenvedett többek között egyik legjobb barátom, S. Benedek András. Több éve veszítettük el őt, a ruszin–magyar együttélés kutatóját, a „hetedízigen prédikátorok fiát”. A költőt, író, művelődéstörténészt, sokunk által szeretett és tisztelt barátunkat. S. Benedek András írásai és költészete időrendi hosszmetazete életének, a közelmúlt lenyomata, a sors üzenete. Én is erre törekedtem életemben. Ő is, mint sokan Kárpátaljáról, borzalmak és örömök emlékeivel nézett szembe. A szellemi-szakmai ellehetetlenítés ellenére dolgozni, élni akart, tenni akart az „elszakított nemzetes-tért”, az igazság felderítéséért. Én is mindig ezt szerettem volna tenni, és jól-rosszul, de tettem.

– *Sok-sok családi történetből összeáll egy kor története. A múlt által akarjuk megérteni a világot. Fel akarjuk fogni annak az értelmét, ami történt. Milyen családban, környezetben nőtt fel Kutlán András? Az anyai, apai szeretet, az emberi kapcsolatok, az elköteleződés, a szeretet nélkülözhetetlensége már korai gyermekkorában megérintett?*

– Igen nagy szeretetben nőttem fel. 1939. február 8-án születtem a Fancsika település mellett található Trosztnikon (Tiszasásvár). Ban-

dikának neveztek a családban. Viccként szoktam emlegetni a valóságot: Csehszlovákiában születtem, csehül beszéltem, februárban pedig „átkapcsoltam” a magyar nyelvre (akkor kerültünk vissza az anyaországhoz). Második gyerek voltam a családban, a nővérem két évvel volt idősebb nálam. Az egész rokonságunk a Tisza környékéről való. Bonyolult családi adatokról tudlak tájékoztatni, hiszen nemrég foglalkoztam származásunkkal, családfánkkal, és érdekes adatokra bukkantam. Pedagógus dinasztiaiban születtem, és valószínűleg jó géneket örököltünk, mert közeli rokonaim közül majdnem mindenki megélte a 90 év fölötti kort. Ebben az is közrejátszott, hogy édesanyám, Kövér Mária édesanyja olasz származású. Nagyapám magyar. Ez a nemzeti-ségi keveredés úgy történt, hogy a XIX. század második felében nagy vasútépítés folyt vidékünkön. Olasz dédnagyapám vasútépítő mérnök volt, és meghívták őt a Kárpátokon keresztül épülő útvonal tervezéséhez. Ő vezette a vasúti hidak építési munkáit. Főleg a Máramaros környéki hidakat építtette, amely terület most a románokhoz tartozik. Így talált rá az én szépséges dédnagyanyámra, Lemák Mária-ra, s az ő gyermekük lett az én nagymamám, aki Martévi Karolina néven volt ismert. Szerencsém volt Olaszországban járva megtalálni a Martévi családot. Egy kisvárosban találtam rájuk, Észak-Olaszországban, ahol a hegycsúcsokat még nyáron is hó fedi, nagyon szép látvány. Őseimet nem volt nehéz megtalálni. A rendőrséghez vezetett az első utam, megmondtam, mi járatban vagyok. A rendőr beütötte a számítógépbe a nevem és megkérdezte: maga András?

Az apai rokonság Kárpátalja határán született. Édesapám neve Kutlán András, de Tiszasásváron még vannak olyan személyek, akik a Kütlán vezetéknevre emlékeznek. Miért? A Kütlán név török eredetű. Rejtélyes, talán vicces, de mindenképpen érdekes történet. A családi história a következőképpen szól: Az 1848-as forradalom egyik lengyel vezéregyénisége, Bem tábornok parancsot adott egy Jávorszki nevezetű katonatisztnak. A forradalom záró ütközete Székelyföldön

történt. Menekülni kellett... Jávorszki török hamis papírokkal, Kütlán álnéven bujkált a Kárpátokban. Ezt a későbbiekben Kutlánra magyarosították.

Apai nagyanyám neve: Parázka Kornélia. Feltételezem, hogy ez a ruszin ág a családomban. Fancsika mellett van Tisaszásvár, amely szintizsita ruszin falu volt. Édesapám egy pár évig ott volt iskolaigazgató. A múltkoriban arra jártam, és örömmel tapasztaltam, hogy még a mai tanítók is emlékeznek rá. Sajnálom, hogy Fancsikát és Tisaszásvárt összevonták, így az utóbbi elveszítette az eredeti nevét. Mi, gyerekek hárman ott születtünk: Nadika, Bandika, Marianna. Sőt, Lator László, a neves költő is ebben a faluban született. Édesapám volt a magántanára négy éven keresztül. 1944-ben született a negyedik testvérem, Katika, de akkor már Ungváron éltünk.

A cseh éra után a magyar világban édesapámat nagyra becsülték. Rögtön kinevezték őt a Népfőiskola igazgatójának, a KALOT Keresztény Egyesület szervező titkára volt, később a *Nyegyilyá* című hetilap főszerkesztője. Édesapám a munkácsi Tanítóképző Főiskolát ruszin nyelven végezte, az anyanyelve magyar volt. Mindkét nyelvet tökéletesen ismerte. A folyóirat első száma 1935-ben jelent meg, amelyben a kiadók a következő nyilatkozatot tették: „Tiszteljük minden ember meggyőződését. Nagyra értékeljük a nagyorosz és az ukrán kultúrát. Tiszteletben tartjuk jogos nemzeti törekvéseiket, de egyben nem akarunk lemondani a magunkéról sem... Ezért indítottuk el ezt a hetilapot, és ezért írunk tiszta népi nyelven.” (*dr. Káprály Mihály kutatásai-ból merítve*).

– *A hivatás megtalálása és megélése egész életre szóló feladat. Mikor éreztél rá, hogy milyen irányt szeretnél szabni életednek?*

– A kárpátaljai „nagyok”, a festőművész nagymesterek hatása alá még gyerekkoromban kerültem apám és Pista bátyám révén. Ők is foglalkoztak festészettel, főleg Pista bátyám. Apámat rendkívül elfoglalták az oktatáspolitikai, a tanári kérdések.

Ungváron Manajló Fedor bácsi közelében laktunk. Apám és nagybátyám nagyon jó barátságban voltak Boksay Jóska bácsival, Erdélyi Bélával, Manajló Fedorral, ő még akkor nagyon fiatal volt. Egy jó társaság állt össze, rendszeresen összejártak, jó barátok voltak. Amikor például megjelentem Boksay bácsinál, úgy fogadott, mintha a fia lennék. De amikor Soltészékhez mentem, a felesége, Sárrika néni, már sütötte a palacsintát, tudták, mennyire szeretem. Festeni gyerekkoromban kezdtem. Sokat tanultam Manajló Fedortól, Boksay Józseftől, Soltész Zoltántól. Nagyon szerettem velük a Kárpátokban kóborolni és festeni. Még katonaság előtt is sokat kísérgettem őket, akkor főként Kassay Tónit és Zoli bácsit. A mestereim voltak, figyeltem őket, gyűjtöttem a tapasztalatokat. Attól kezdve festek, hogy az ő büvőkörükbe kerültem. Én a Kárpátok festőjének vallom magam, Szentendrén csak „rossz” festő lehetek. A szívem az én jó, drága szülőföldemé, nekem ez a mindenem! Katonaság után festéssel kezdtem el foglalkozni. Négy évig voltam katona...

– *Miért ilyen sokáig? Talán szabadságra sem engedtek haza?*

– Ez egy különös szituáció volt. Akkor történt, amikor majdnem kitört a 3. világháború a kubai–szovjet rakétafenyegetés miatt. A katonaságnál felcserként dolgoztam. Beregszászban elvégeztem a felcserképzőt. A festészet mellett nagyon szerettem volna orvos lenni. Édesapám múltja miatt elutasították az egyetemi felvételi kérelmemet, így kerültem a felcserképzőbe, de még ott is csak a katonai részlegre mehettem. Ez direkt katonai felcserképző volt, úgyhogy a katonaságnál már én vezettem e szakmai csapatot.

– *Beszéljünk még édesapád sorsának pozitív oldalairól. Hallgatva gyermekkori élményeidet, eddigi elbeszéléseidet, ő, mint kiváló sportoló, festőművész, tanári és katonai pályája során az oktatás módszertanával, szülőföldjének, hazájának védelmével, az emberek szolgálatával foglalkozott. A diplomáciai terepmunkát nagyon jól oldotta meg. Jól gondolom*

– Jók a következtetéseiteid. Édesapám kiváló tanár volt, és amikor a helyzet követelte, katonatiszti szolgálatot is teljesített a cseh időben, majd a magyar időszak alatt. Festészete viszont nem volt jelentős. Arra nem volt ideje. Megmaradt a gyűjteményéből egy féltve őrzött, de restaurálást igénylő festménye. Pista bátyám festészete jelentősebb volt. Ő Párizsban végezte el a festőakadémiát. Apám emiatt talán kissé hátra is lépett. A művészetekkel kapcsolatosan inkább azt emelném ki, hogy nagyon értett a témához. Mindenkit ismert személyesen, a festőművészek voltak a legjobb barátai. Pista bátyám is ott lakott mellettünk Fancsikán. Ő szervezte a művésztelepeket, meghívta a legjobb festőművészeket az ország egész területéről. Szerették festeni a Tiszát, Fancsika egész környékét. Csodálatos falvak voltak, kis csörgedező patakokkal, amelyekben sokat fürödtem gyermekkoromban. Négy temploma van. Mint már említettem, borzalmasan sajnálom, hogy összevonták a falvakat, így Tizsasásvár a nevét is elveszítette. Pista bátyám egy nagyon nagy műteremmel ellátott házat épített közvetlen a mi házunk mellett. Ott fogadta a művészeti alkotótábor vendégeit. Ez felejthetetlen időszak volt az én életemben is. Háború után ők készítették a magyar ábécéskönyvet, Boksa József és Medveczky Edit illusztrációival. Mindenki ebből tanult éveken keresztül. Pista bátyám volt a kiadó.

A görögkatolikus templomot Fancsikán Pista bátyám díszítette. Ő festette a szentképeket, a faliképeket. Gyönyörű volt az a fatemplom, ahol még édesapámat keresztelték. Pista bátyám már az új templomban dolgozott, mert az ősit lebontották.

Feltétlenül szeretném megemlíteni, hogy apám és a nagybátyám birkózásban is megyei bajnokok voltak. A sportot nagyon szerették. Munkácson és Ungváron érték el a legnagyobb sikereket. Bárhol is tanultak, bármilyen felsőfokú intézetben, mindenhol bekapcsolódtak az aktív sportéletbe. Erős fiúk voltak, bajnokok lettek. Céltudatosan éltek. Úgy gondolom, hogy erős akaratukat a kötelező „újrakezdés” is

motiválta. Abban a korban éltek, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, a csehek, majd pedig a szovjetek vették át a hatalmat. A több mint 1000 éves magyar hazát csak úgy lehet megőrizni, ha minden ott élő ember cselekszik, nem adja fel hitét és reményét. Egy nemzeti közösség megmaradásához szükség van minden magyar és ruszin ember helytállására. Magyarország megmaradásáért minden nemzetiek felelős. Ők ezt komolyan így gondolták, és ennek érdekében cselekedtek. Ebben a szellemben nevelték tanítványaikat, diákjaikat is. Főként példával neveltek. Mindhárom testvér apám részéről (András, István, Dódi) tanár lett. Büszkék szülőföldjükre és hűségesek hozzá. Minket innen nem vihetnek el a csehek – mondták – mi idevalóak vagyunk, ez a mi ősi földünk.

Amikor a bácsikáim tanítani jártak még Fancsikán, én is gyakran elkísértem őket a foglalkozásokra. Ezért a faluban engem „kis tanító-nak” becéztek. Szerettem ezeket az iskolai órákat.

– *Említetted, hogy amikor Kárpátalja 1938–39-ben visszatért a Magyar Szent Koronához, édesapád komoly katonai diplomáciai feladatot látott el. Beszélnél erről részletesebben?*

– Igen, meghatározó történelmi feladatokat hajtottak végre, amelyek máig visszhangoznak a Kárpátokban. Kormányzati szándék volt, hogy olyan emberek kerüljenek a stratégiai bizottságokba, akik szakmai és helyismerettel rendelkeznek. Jogos követelmény volt az is, hogy a kisebbségből a többségbe került magyarság az elveszített gazdasági, kulturális és közigazgatási pozícióját visszaszerezze. Édesapám oktatásszervező és tanárember volt, jól értett az emberekhez, tudott a nyelvükön beszélni. A Népfőiskolát és a KALOT-ot (Katolikus Agrárfűzéségi Legényegyletek Országos Testülete – *a szerk.*) is vezette, de kijárt a frontra, ismeretterjesztő, meggyőző munkát végzett. Eszközként is használta tanári hivatását. Szolgálati kocsija volt, amellyel hetente Lemberg környékét járta, ahová főként magyarok vonultak be. Főhadnagyi rangban látta el feladatát, amely főként arra irányult, hogy

az ott élő ruszinokat, lengyeleket meggyőzze az igazságról. Tábori telefonja még ma is megvan a kis múzeumomban. A tájékoztatási szolgálat feladata volt a lakosság és a hatóságok közötti viszony javítása is. Sokat jelentett édesapám egyházi és tanári hivatása. Hetente járt haza a családhoz. Próbált mindenkin segíteni. Egyszer egy híres ungvári ember megkérte őt egy nagy szívességre. Elmondta apámnak, hogy a lánya Budapesten tanul, haza kellene őt hozni Kárpátaljára, mert a zsidók deportálásának a veszélye őt is fenyegeti. Édesapám elment érte Budapestre. Több napon keresztül autóztak az országban, hogy ne találják meg őket, mert akkoriban ezért helyben kivégzés járt. Hazahozta a lányt, de a szülőket már nem találták. Elvitték őket a koncentrációs táborba, onnan soha nem tértek vissza. Édesapám a megmenekített lány sorsát a továbbiakban is figyelemmel kísérte, segítette. Ez 1945 előtt történt. 1949-ben, már a szovjet érában, a megmenekített fiatal hölgy Lembergben befejezte a jogi egyetemet, mert igazolni tudta a Budapesten elvégzett három évet.

MAGDUSKA

Találkozás Jendrékné Lengyel Magdával, a Kárpátalján született tanárnővel¹⁴

Beszélgetésünk alapja: Jendrékné Lengyel Magda családjának élete, Kárpátalja közelmúltjának története. A 90 évét betöltött, mégis fiatalos külsejű, fiatalokat túlszárnyalóan friss szellemiségű Magda asszony elbeszélése visszaröpíti az olvasót a múlt század első felébe. Abban az időben sokan hallgatásba menekültek. A háború után szinte teljesen ellehetetlenítették őket. Mindenüket elvették, a férfiakat rabszolgasorsra ítélték. Hát hallgattak, évtizedeken át. A túlélésnek ezt a módját választották. A mi generációnk viszont már nyugodtan beszélhet mindenről, és kell is beszélni róla! Nem lehet visszanyúlni a hagyományokhoz úgy, hogy kihagyjuk a „sötét” foltokat, az életünkben előforduló rosszat.

Magda elbeszélése mégsem hozza az olvasót nyomasztó lelkiállapotba, mert ifjúságának emlékei magasba emelik, az olvasót pedig csodálatra készítetik. Összetartozásról, értékekről, szeretetről, figyelemről, kitűnő iskoláiról, tanáraitól mesél. Hosszú beszélgetésünkéből a lényegét próbáltam meg kiemelni. Minden szava fontos volt, de az már regénybe való, sűríteni kellett. Mindkettőnk célja az volt, hogy a történelmi lényeg a maga teljességében tárjuk fel: a tényanyagok és a személyes érzések, az átélés szemüvegén, egy család történetén keresztül.

¹⁴ Jendrékné Lengyel Magdával 2017-ben beszélgettem.

Lényeges fejezetnek tartom az egyházi iskolák szerepének elemzését, amikor még működésük feltételei biztosítva voltak. Örömmel hallgattam a görögkatolikus vallás különleges nevelési küldetéséről a magyar és ruszin iskolákban. Kárpátalján a háború előtt a katolikus, a református, az evangélikus és az izraelita vallásnak volt különleges szerepe. Ahogyan az elbeszélő is említi, a sorrend nem véletlen, hiszen a hívek számaránya szerint ezek az egyházak voltak a legerősebbek, és ők őrizték leginkább az ezerszáz éves hagyományt, kultúrát a magyar „végeken”.

Értékelem interjúalanyom felnőtt kori, szakmai életútjukról szóló nyilatkozatait, családfenntartó törekvéseit. Magda férjét, Jendrék Ödönt a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében mindenki szerette, tisztelte. A fordítók mesterüknek tartották, sokat tanultak tőle. Osztályvezető szerkesztőként hányszor kellett végigrágni akár egyetlen szöveget is nyomdába adás előtt! Nehogy az alkalmi cenzorok, kukacoskodók valamibe beleköthessenek, amivel veszélyeztethetik a fordítók és a napilap további sorsát. Szerencsére igen kifinomultan tudott figyelni az ilyen politikai „ínyencségekre”.

Átadom a szót Jendrékné Lengyel Magdának, az örökifjú zenetanárnak, hadd beszéljen közvetlenül Ő az embereket nem kímélő XX. század nagy tanulságairól: a rossz ellenében, a „sarkából kifordult világ”-gal szemben felmutatott értékek jelentőségéről, csodájáról és a megmaradásról.

Gyermek- és ifjúkor

– A XX. század első felében születél. Azon kevesek közé tartozol, akik még hitelesen tudnak mesélni arról a korról. Milyen volt a háború előtti korszak Kárpátalján?

– Szolyván születtem, apám ott volt iskolaigazgató. Az I. világháború után került családunk ebbe a városba. Szép, nyugodt korszak volt. Édesanyám akkor végzett a tanítóképzőben, Szolyván keresett állást. Édes-

apám családja Lengyelországból származott. Családi dokumentumok alapján 1817-ben a Lengyel család nemesi címet kapott. Feltételezem, hogy a *Lengyel* vezetéknévet is innen kapta, így ragadt rá. Sokan jöttek át Lengyelországból. A Verecke melletti Felsőgereben (Visnya Hrabovnica) faluban laktak. A Schönborn-kastély szolgálatába szegődtek. A nagybirtok központja Beregvár volt. Abban az időben nagy szükség volt erdészekre. Ahogy közeledett az időskor, jobbnak találták közelebb kerülni a városhoz, így telepedtek le Szolyván. Szüleim itt találkoztak először. A csehek ideje alatt sokat fejlődött Szolyva. A polgári iskolát is akkor építették, ahol édesapám lett az igazgató. A család szép családi házat épített.

A fiatalságomat úgy tudtam megőrizni, hogy mindig sokat sportoltam, állandóan a szabadban éltem. Edzettek voltunk. Télen korcsolyáztunk, nyáron fürödtünk, kirándultunk, szép gyermekkorom volt. Az általános iskolát Szolyván végeztem. Tanáraink között sok művelt, jó képzettségű szakember volt, akik az orosz forradalom után Kárpátaljára menekültek. Bűnük nem volt, csak az, hogy „gyanús” értelmiségiek voltak. A tanulmányaimat különböző iskolákban végeztem. 11 évesen Ungvárra kerültem, ruszin iskolába. 70 km-re voltam Szolyvától. Nagyon sok volt ez akkor, amikor az ökrös szekeret éppen hogy csak felváltotta a vonat. Lelki teher egy 11 éves gyermeknek, hogy évente csak kétszer látogatható haza. A Gizella kollégium volt az otthonom. A második osztály történelmileg is nevezetes volt. 1938-ban Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt Magyarországhoz csatolták. Szolyva és Kárpátalja hegyvidéke Csehszlovákiában maradt. A munkácsi gimnázium Szolyvára költözött, így a második osztályt otthon végeztem. 1939-ben Kárpátalja többi része is magyar lett, ezért ismét Ungváron folytattam a tanulást, most már magyar gimnáziumban. Az átállás nem jelentett nehézséget, mintha csak egyik osztályból a másikba léptem volna át. A magyar nyelvvél sem volt semmi problémám, hiszen otthon mindig magyarul beszéltünk. A helyesírás ellen nem vétettem, de a nyelvtani szabályokat nem ismertem eléggé. Talán az segített, hogy mindig rengeteget olvastam.

Legszebb ifjúkori éveimet Ungváron töltöttem, az Árpád-házi Szent Erzsébet Leánygimnáziumban. Az első osztályban még 44-en voltak, de a felsőbb gimnáziumi osztályokban már csak az maradt, akinek célja volt hivatásának építésében. Ez volt az a kor, amikor az ember szinte mindent megtanul, fogékonyak voltunk mindenre. 4–5 nyelvet tanultunk, latinul, franciául, németül, magyarul, ruszinul is folyékonyan beszéltünk, nem okozott problémát az elsajátításuk. A tanárokkal megtaláltuk a közös hangot, tiszteltük, szerettük őket. Ez életemnek olyan szép emléke, hogy pár hete összefoglalva megírtam a gimnáziumi élményeimet, valamint bemutattam tanáraimat. Remélem, a *Kárpátaljai Hírmondóban* majd sokan olvashatják...

– *Nem csak oktattak, hanem neveltek is a tanárok?*

– Más volt akkor az iskola szellemisége. Ott igazán lányokat neveltek, nem csak tanítottak. A cél érdekében válogatták össze a tanárokat. Nem volt ott veszekedés, szigorúság. Rend volt, tisztaság és kölcsönös megbecsülés.

Édesapádról, dr. Ortutay Elemérről, a Szent Erzsébet Gimnázium hittan- és latintanáráról is szép emlékeim maradtak. Emlékszem, amikor első órájára bejött hozzánk. Kíváncsian vártuk az új, fiatal tanárt. Vigyázban álltunk, ő bemutatkozott, s azt mondta, a megszólítása: tanár. Szigorúnak tűnt, először nem ment olyan könnyen az ismerkedés. Látszott rajta, hogy ő is gondolkozott rajta, hogyan forduljon a 15–16 éves lányokhoz. A szigor később közvetlenségbe és barátságba oldódott. Órán kívül elmesélte, hogyan ismerte meg feleségét, a pesti Vitéz Gabriellát, s hogyan választott hivatást. Én kimondottan nem is azokra a hittanórákra emlékszem, amikor a tananyagot vettük, hanem az aktuális témák megbeszélésére. Talán a mai erkölcstani, illetve osztályfőnöki órákhoz hasonlítanám. Nyáron, az oktatási szünetekben is tartottuk a kapcsolatot, leveleztünk a tanárainkkal. Emlékszem, amikor édesapádat elvitték katonai szolgálatra, onnan írta kedves, közvetlen leveleit. Még arról sem feledkezett meg, hogy figyelmeztessen:

amikor jószolgálatban vagyunk a sebesült katonáknál, ne csak a sebeit ápoljuk. Feltétlenül érdeklődjünk a hogylétükről, a családjukról, éreztessük figyelmünket. Mindegyik levele örök emlék számomra.

Igazgatónkat, Gedeon Bélát is nagyon szerettük, tiszteltük. Hatvanból települt át Ungvárra, leánynevelő pedagógus volt. Soha nem emelte fel a hangját, mégis rend, fegyelem és tisztaság volt a gimnáziumban. Mindig nagyon igyekeztünk, nehogy megbántsuk az igazgatót. Ha véletlenül egy elkallódott papírt láttunk a földön, öten ugrottunk, hogy felvegyük. Rendkívüli ember volt!

A Drugeth Gimnázium fiú növendékeivel gyakran találkoztunk: egy hathetes táncfolyamon és az időnként megrendezett teadélutánokon. A tánctanfolyam befejeztével a fiúk egy-egy szál szegfűvel kedveskedtek táncpartnerüknek.

1944-ben, amikor az oroszok már ott voltak a Kárpátokban, még megrendezték az oktatási év megnyitóját. Arra senki sem gondolt, hogy a megszállás több évtizedes lesz. De aztán sűrűsödtek a „sötét” események. Minket március végén hazaküldtek. Az érettségiző osztály áprilisban érettségizett, aztán a magyar Árpádházi Szent Erzsébet Leánygimnázium gyönyörű szép korszakának vége lett. Az anyaországból jött magyar családok csomagoltak, a kárpátaljaiak reménykedtek. Nem akarták elhagyni szülőföldjüket. A szolyvai gyűjtőtábor és a börtönök már működtek, megnyitották pokoli kapujukat. Elképzelhetetlen sötét világ kezdődött.

A sors iróniája, hogy az utolsó tanulmányi évfolyamot ugyanabban az épületben, de már ruszin gimnázium tanulójaként végeztem 1945-ben.

A felnőtt kor küszöbén

– Említetted, hogy a gimnazista korodban szeretted volna privát helyen lakni. Albérletet kerestél Ungváron. Rátaláltál egy neves családra, akik úgy fogadtak, mintha a lányuk lettél volna. A családtagok mind

különböző egyéniségek, önálló személyiségek, ugyanakkor mégis egy egésznek, egy rendszernek a részei. Mikor fogadtak be, mint hozzájuk tartozót? Hogyan alkalmazkodtál az új körülményekhez?

– 1939-ben Fülöp Árpád költő családjához költöztem. Amikor először érdeklődtem a lehetőségekről, azt mondták: nem tartanak ők albérlőt vagy kosztos lányt, de itt laknak egyedül öregen, legyen közöttük egy fiatal is! Nekem nagyon bevált, családtagként fogadtak, nem beszélve arról, hogy műveltségük révén plusz ismeretekre tettem szert. Nagyon sokat tanultam tőlük. Hét évig laktam náluk, onnan indultam el első munkahelyemre. Végtelenül kedves, szolid, nagy műveltségű emberek voltak. Az irodalmi szakma méltatlanul keveset foglalkozik Fülöp Árpád életművével. A szovjet rendszerben vallásossága miatt elhallgatták. Adósok vagyunk életművének nyilvánosságra hozatalával és értékelésével. Remélem, ezt a mai irodalomtörténészek, újságírók megteszik.

– Közvetlen, személyes találkozássra mikor kerülhetett sor a Szent Erzsébet Leánygimnázium egykori növendékeivel, tanáraival?

– Húsz év után (1945-ben volt az érettségi) volt rá lehetőség. Adigra már sokan szétszéledtek, eltűntek, és nem tudtunk a sorsukról. Néhányan – Ijjász Gabi, Korláth Márta és Szatmáry Szilvia – turista útvéllal jöttek át a találkozóra Magyarországról Ungvárra. Az Ungváron maradt volt diáktársaink is részt vettek ezen a rendezvényen. A Mély úton volt e felejthetetlen találkozó a Specknél.

A férjemet, Ödönt, 1949-ben ismertem meg. Ő 1945-től nyugdíjazásáig a *Kárpáti Igaz Szónál* dolgozott. Az otthoniakhoz hasonlóan nekünk sem volt könnyű életünk. Mindketten nagyon sokat dolgoztunk. Három tehetséges gyermeket neveltünk fel. A férjem békés ember volt, senkivel nem kereste a konfliktust. A *Kárpáti Igaz Szónál* a fordítási osztályt vezette. Felelősségteljes beosztás volt. A munkatársaknak nehéz volt a dolguk: naponta kellett egy újságnyi anyagot lefordítaniuk – hibátlanul. Különösen a politikai elírásokat vették

nagyon szigorúan. Ha új fontos központi hír érkezett, a kész anyagot félretették, és új cikket kellett lefordítani.

Már az anyaországban

– Idősebb korban nehezebb elszakadni a gyökerektől. Mikor döntöttek arról, hogy áttelepültök az anyaországba? Hogyan tudatok beilleszkedni az „új világba”?

– Az öcsém volt az első, aki ide költözött. Ide nősült 1974-ben. De nekem sohasem jutott eszembe, hogy áttelepüljünk. 1989-ben, amikor már többen voltak itt a családból, akkor is azt mondtam: gyerekek, ha akarjátok, csináltassátok az iratokat, de mi nem megyünk! Aztán ide került Vácra még egy unokatestvér. Édesapámék 9-en voltak testvérek, sok Lengyel volt. Így alakult ki Vácott egy olyan családi társaság, amely a tízek társasága nevet kapta. Gyakran összejöttek egy ebédre, vacsorára, az ünnepeket is együtt tartották. A fiatalság kezdeményezőbb volt. Utána jöttünk mi és a többiek... Vác, ez a gyönyörű Duna-parti barokk város nagyon megtetszett nekünk.

Itt zárkózottabbak az emberek, nem járnak át egyik a másikhoz, mint nálunk. A beteglátogatás sem olyan megszokott. Tapasztalatok alapján próbálok alkalmazkodni. Sok örömet és bánatot is éltem át új otthonomban.

– Gyakran szükség van a hatalmunkra az érzelmeink, az emlékezés és a felejtés felett. Hogyan látod a korosztályod és a mai fiatalok közötti különbséget? Mi a legfeltűnőbb?

– Beszélgetésünk elején említettem, hogy amikor 1944-ben Kárpátaljára bejöttek az oroszok, szinte a sarkából fordult ki a világ. Más volt az érték, a követelmény, az emberek a túlélést próbálgatták. Azelőtt volt egy konkrét nevelési irány, erkölcs, vallás. Sok nehézségen mentünk át, de nem nyafogtunk, volt kötelességérzetünk. Nem volt akkor pszichológia, de volt érzelmi kultúra és vallási erkölcs. Ma

annyi hatás éri az embereket, hogy azt sem tudják, merre forduljanak. Az élelmesség lett a fő törvény, függetlenül a szabályoktól. Eljött az a nagy „szabad” világ – én inkább szabadosnak nevezném. Gyakorló pedagógusok is vallják, hogy ma egy fiatalnak sokkal többet kell megengedni. Pedig mennyivel jobb lenne, ha lehetne előttük egy határozott példa, önálló vélemény, és ne a napi divat befolyásolja gondolkodásukat.

Minket arra neveltek, hogy a nehéz helyzetekkel is meg kell birkózunk. A nehézségekben is mindig felfedezhető a lehetőség, a remény, csak ne adjuk fel könnyen!

EZ VOLT A KOR TÉMÁJA...

Gortvay Erzsébet emlékére¹⁵

Kortársaim körében keresem azt az embert, akinek sorsán keresztül bemutatathatom, hitelesen láttathatom a múltat, a jelent, a jövőt. Az 1944–45-ös deportálási akciók során a magyar lakosság, az értelmiség színét-javát megsemmisítették, de a szórványban maradtak hitét, belső energiáját nem tudták elvenni. Mindig voltak, akik verseket, tanulmányokat írtak, gyerekeket tanítottak, neveltek magyar szellemiségben. Gortvay Erzsébet is ilyen volt: a magyar kultúra őrzője, védője volt Kárpátalján. Közösséget épített, olyan erőtere volt, hogy szinte vonzotta az embereket, tanítványokat.

Hallgassuk hát Őt! A történetírás sem mondhat talán többet és megbízhatóbbat, mint az ő visszaemlékezése.

– Egy másik országban, az ott élő közösségben táplálják a magyarságtudatot, a hitet és a nemzetek közötti megbékélést. Vajon megkapják-e az elismerést?

– Kérdemeljük-e nemzedékünk tiszteletét és emlékezetét azért a szolgálatért, amelyet a nemzetiségi kapcsolatok egyensúlyáért és nem-

¹⁵ Az interjú 2000-ben készült Ungváron. Gortvay Erzsébet (1935–2013) Berzsenyi-díjas kárpátaljai irodalomtörténész, az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékének docense, a magyar értelmiségi közélet egyik vezéralakja volt.

zetünkért tesszük? Nem tudom! Most sem ez a fontos. Úgy gondolom, hogy az ünnepi szavak helyett inkább arra hívnám fel a figyelmet, amit már mindennapi küzdelmünk és fájdalomunk mellett észre sem veszünk: a gazdagságunkra. Arra a gazdagságunkra, amelyet a magyar kultúra nyújt nekünk, nyújtja mindnyájunknak, akik itt és ott élünk. Az első összetevője a gazdagságunknak – a magyarságunk.

– *Ezzel kapcsolatosan találkozunk manapság a legtöbb ellentmondásos érveléssel. Egyetért velem?*

– Igen. Az egyik véglet az, amikor egy nemzethez való tartozásunk tudatát, nemzetünk szeretetét röstellni valónak, de főként elavultnak, európaiatlannak tartják. A másik véglet, amikor a „magyar ember” a becsület szinonimájává válik, és kizárólag nemzeti szempontból kerül megítélésre. Pedig magyarságunk természetes állapotunk. Ha annak születünk, akkor már a magyarságunk egyben feladat is: tér a cselekvésre, anyanyelvünk, kultúránk, hagyományaink megőrzésére, emberi tartásra, jellemre, becsületre...

– *Mi az, ami jellegzetesen magyar?*

– Vannak, akik azt mondják: a fájdalom, a kiszolgáltatottság, mert egy tragikus sorsú nép gyermekeinek születünk, évszázadokon keresztül hadszíntér volt hazánk, megfogytunk, szétszakadtunk és még folytathatnám tovább. Én Kosáry Domokossal értek egyet, aki szerint a magyar történelem sikertörténelem, mert a középkori virágzás után a Mohácsot követő évszázadokban annyi megpróbáltatást élt át ez a nép, hogy minden racionális számítás szerint fel kellett volna morzsolódnia, el kellett volna pusztulnia. Mégis itt vagyunk! Megfogyva bár, de törve nem, s ha néha megtörve is, de mindig újrakezdve. Ez az életerő, ez a megmaradni tudásunk valóban a legnagyobb nemzeti kincsünk. Ez tükröződik a magyar kultúránkban. Arról, hogy milyenek vagyunk valójában, a legfontosabb képet önmagunkról az irodalomból merítjük. Szerb Antal, aki az irodalmat úgy tekinti, mint a „lélek válaszát a sorsra”, a magyar irodalmat

„és mégis” irodalomnak nevezi. Ezt a magatartást Zrínyi Miklóstól kezdve a legszebb magyar alkotásokban is nyomon tudjuk követni. Ez szólal meg *A vén cigány* iszonyatos erejű vízióiban, utolsó tüneményes verssorának – „Lesz még ünnep ezen a világon” – reményével. Ez a hit ad erőt Ádámnak küzdelmeihez, amire az Úr biztatja: „küzdj és bízva bízzál!”. Balsors tépte népre egyszer csak felvirrad a víg esztendő, biztatnak egyik legszebb, legmagyarabb versünkben, a *Himnusz*-ban. A lélek ezt válaszolja a sorsnak. Ezért felbecsülhetetlen kincse, a leggazdagabb tárháza a magyar léleknek a magyar kultúra. Segít élni, túlélni balsorsunkat.

– *Hogyan fordult az Ön sorsa a magyar irodalom felé? A gyermekor mindenki számára meghatározó. Ön hogyan élte meg? Meséljen nekünk erről az időszakról!*

– Hétéves voltam, amikor édesapám meghalt. Édesanyám itt maradt a háború kellős közepén három pici gyermekkel. Édesapám, bármennyire hihetetlen, gyermekparalízisben halt meg. Járvány volt akkor, s az orvos nem ismerte fel a betegséget. Nagymamám az azt megelőző napokban halt meg. Emlékszem, vasárnap temették, apukám szombaton ment a koporsóért. Útközben bement az orvoshoz, mert rosszul érezte magát. Vasárnap már nem tudott lábra állni. De ki törődött akkor egy 42 éves férfival, aki addig sohasem volt beteg?! Különösen, amikor haláleset volt a családban. Utolsó kép édesapámról, amikor anyám, közösen az orvossal, nem tudják a kocsiba betenni, mert teljesen megbénult a lába. Vasárnap eltemettük nagymamát, hétfőn meghalt édesapám. Támasz nélkül maradtunk. Lent üres a kamránk, fentről pedig már hullottak a bombák.

– *Kárpátaljára 1944 őszén vonultak be az oroszok. Ungváron nagyobb biztonság volt akkor?*

– Mi Ungvár környékén laktunk, ahol ma is, Homokon. Az állomás és Csap közelsége miatt sűrűn bombázott terület volt. Amikor az oroszok már látták, hogy nehezen fog menni, akkor a civil lakosságot

átköltöztették Ungvárra. Adtak egy kis szekeret, arra lehetett pakolni. Anyit vihettünk, amennyi ráfért.

– *Hová költöztették a város környékén élőket? Milyen lakásokba?*

– Nagyon sok lakás már üres volt. Ungvárról akkor már nagyon sok zsidó családot elvittek. Az emberek menekültek. Minket egy család fogadott be Ungváron. Velünk volt a nagynénem is négy gyermekkel.

– *Ungváron akkor mindenki éhezett. Hogyan menekültek meg az éhezéstől?*

– Homokon volt egy tehénünk. Ez a tehén éltetett bennünket és a nagynénem nagy családját. Még a befogadó családot is eltartotta. Felraktuk a malackáinkat is a szekérre. A disznó elpusztult, de megmaradt hét kis malacunk. Ezért nem haltunk éhen.

– *Amikor visszatértek szülőfalujukba, óriási lehetett a rombolás, jól gondolom?*

– Azt a képet sohasem felejtem el. Egy ajtó, egy ablak sem maradt a házon. Az udvarunk tele volt cseréppel, bútorok maradványaival. A lakásban minden összetörve, a könyvek az asztal alatt, a magyar klaszikusok összetépvé... Valószínűleg abból akartak tüzet rakni. Évekig nem tudtuk rendbe hozni a házat. Bedeszkázott ablakokkal éltünk.

– *Milyen volt a falu háború utáni időszaka?*

– Elsősorban megszüntették a magyar iskolát és a közlekedést. A sínek összeroncolt állapotban voltak vagy átalakítás alatt: a sín párokat szélesebbre állították. A tanító bácsink minden nap Ungvárról járt be tanítani. Emlékszem, úgy kezdődött a napunk, hogy együtt, az egész iskolával elmentünk a tanító elé. Útközben letáboroztunk, s ott fogadtuk.

– *Megszüntették a magyar iskolát, milyen nyelven tanítottak?*

– A tanító bácsi tudott egy kicsit magyarul, a vidékünkön élt, de az oktatás ukrán nyelven folyt.

– *Értették?*

– Az elején nem. Bemagoltuk a szöveget vagy a verset, de fogalmunk sem volt arról, mit jelent. Szerencsére egy évre rá visszaállították a magyar oktatást. Egy felejthetetlen tanítónőt kaptunk, aki egy kis helyiségben négy osztállyal foglalkozott egyszerre. Kitűnően csinálta! Mint egy karmester vezényelte az egész társaságot. Az egyik csoport olvasott, a másik feladatot kapott, a harmadik a táblánál dolgozott, a negyedik fogalmazott. Ma is állítom, hogy a helyesírásra ő tanított meg, ez a drága, igazi tanítónő a közös osztályban.

– *Csodálatos módszere lehetett. Jó lenne ezt a mai modern pedagógiában is alkalmazni. Elmesélné nekünk a „titkát”?*

– Semmiféle titok nem volt. Rengeteget diktált. Sokszor küldött a táblához, és mindig figyelte a diákok tipikus és egyéni hibáit. A gyakori hibákat javította és gyakoroltatta, ez volt a módszere. Két nagy tábla volt az osztályban, ezek állandóan foglaltak voltak.

– *A felsőbb osztályokat Ungváron végezte?*

– Igen, de akkor a magyar iskolában még hiányos osztályok voltak. Így a gyorsabb keresethez jutás érdekében ukrán iskolába írtattak. Senkinek sem kívánom azt az iskolai évet, borzalmas volt. Évek múlva az első orosz irodalom tanárnőmtől kaptam meg az első kitűnő jegyet. Ez döntötte el a sorsomat. Jó pedagógus volt. Valószínűleg megelőlegezte nekem ezt a jegyet, de én attól a perctől kezdve elhittem, hogy képes vagyok jól tanulni. Azt vettem észre, hogy megállom a helyem a más anyanyelvűek körében. Felvettem a versenyt az ukránokkal és az oroszokkal.

– *Az orosz irodalom mint egy kompenzációs lehetőség? Így érezte?*

– Talán az orosz klasszikusoknál megéreztem a többletet. Ösztönösen éreztem, hogy Puskin, Lermontov, Csehov, Tolsztoj... – több mint az ukrán irodalom.

– *Említette, hogy a háború alatt minden könyve megsemmisült. Miből merítette a magyar irodalmi élményeket, a magyar klasszikusok ily nagyszerű ismeretét?*

– Ez egy külön történet. Vonattal jártunk be Ungvárra. Az állomáson összegyűltek a várakozók, a magyar iskolába járók is. Naponra érdeklődtem, mit tanulnak, mit olvasnak. Igyekeztem megszerezni azokat az olvasmányokat, amelyekről beszéltek. Az érettségihez közeledve mindig azért fohászzkodtam, hogy csak egyszer legyek túl egy idegen iskolán, többé sohasem megyek még a környékére sem. Szerettem volna önállóan dönteni a sorsomról. Csak magyar iskolába vágyódtam, csak oda! Isten meghallgatta kérésemet, mert ismét indult magyar tanítóképző Huszton és Munkácson. Önerőből felkészültem és felvételiztem. Magyar szakra jelentkeztem. Nagyon boldog voltam, hogy felvettek. Az örömöm sajnos nem tartott sokáig, mert 1953-ban megszüntették a magyar szakot. Két lehetőségem volt: vagy átmegyek az orosz szakra, vagy szedem a sátorfámat. Vége a hivatásomnak, gondoltam, de mégsem így történt. Bajban erősödik a lélek!

– *Később adódott valami halvány remény a magyar szóra?*

– 1953 és 1956 között egyáltalán nem volt rá politikai lehetőség, hogy a magyar kultúra szóba jöhessen. A tanszékeket bezárták, alig-alig hallottunk magyar szót. 1956-ban a rektor megjijedt a magyar forradalomtól, és valamit tenni akart, ami megakadályozza a zűrzavart. Eszébe jutott, hogy volt neki egy magyar csoportja. Voltunk elegen, mert az egyetemen nemcsak a frissen felvételezett diákokat vették át az orosz szakra, hanem a régi magyar szakosokat is. Nagyon tehetséges magyar fiatalok voltak közöttünk, mint például Kótyuk Pista, Zékány Mityi, Kincs Klára, Íjgyártó Bálint és még sokan mások. Ők már elvégeztek egy-egy magyar évfolyamot. A volt magyar szakosok csoportja önképzéssel is foglalkozott. Tanítottuk egymást, beszámoltunk olvasmányainkról, cserélgettük a könyveinket. Emlékszem, Szabó Dezső könyveit is cserébe kaptam valakitől. A magyar könyvek olvasásának is megvolt a sajátos „forgatókönyve”. Ahogy kezünkbe került a kincs, a magyar irodalom, otthagytuk az előadást, és ketten olvastuk egyszerre

az oldalakat, mert tovább kellett adni. Abban az időben luxus volt egy könyvet egymagadban olvasni. Ezt senki sem engedhette meg magának, mert várták a többiek. Tehát mindenki hozott egy könyvet, megkereste az olvasó párját, s eltűnt az előadásról. Ezt váltásban csináltuk, a többiek addig jegyzeteltek.

– *Tehát ettől a céltudatos kis csoporttól tartott a legjobban a rektor?*

– Elővigyázatos volt. 1956 őszén összehívott bennünket és megkérdezte, van-e valamilyen kívánságunk? Ezt akkoriban nem nagyon kérdezték tőlünk. Még azt is megkérdezte, erőltetett udvariassággal, hogy érezzük magunkat?

– *A magyar tanszék betiltása után erre csak pimaszul lehetett válaszolni. Jól gondolom?*

– Nem. Más volt akkor a helyzet, szükség volt az önvédelemre, és mi bölcssek voltunk. Előálltunk a kívánságunkkal: a kötelező orosz nyelvtanítás mellett szeretnénk a magyar iskolákban magyar nyelvet és irodalmat tanítani. A diplománkban nem volt feltüntetve, hogy magyar nyelvre és irodalomra is feljogosít. Engedélyt kaptunk arra, hogy az orosz mellett foglalkozhatunk a magyar kultúrával is az órakon. A minisztériumban a rektorunk nem tudta kiharcolni kérésünk teljesítését. Orosz szakos tanárok voltunk, magyar iskolákra specializálva. Ezt a lehetőséget is sikerként könyveltük el. Lépésről lépésre haladtunk célunk felé.

– *Tehát 1956-os magyar forradalom szele még a hermetikusan elzárt határokon is átcsapott. Békülékenységük, kívánságteljesítő készségük sokáig tartott?*

– Igen. Pozitívnak éreztük 1956 hatását, a hasznunkra vált. „Újjászületésre” naivság volt számítani, de már legalább foglalkozhattunk magyar kultúrával is. Az anyaországi eseményekkel párhuzamosan a mi örömünk sem tartott sokáig. Suttogásokat hallottunk innen-onnan, hogy a fiúkat behívhatják.

– *Hová? Mint laikus, a katonaságra asszociálnék. Tévedek?*

– Nem kevésbé fontos helyre hívták be őket, a rektorátus első ügyosztályára. Hamarosan én is megtudtam, mit jelent ez – a KGB-t!

– *Bántották, beszervezték őket?*

– Nem tudom, mi történt ott velük, de a gyengébbek beadták a derekukat. Aki nem tört be, az később elmondta, mi történt ott. Akit beszervezték, az hallgatott. Egy kicsit én is kihívtam a sorsot magam ellen, mert sokszor tanácsoltam nekik, hogy ha már kényszerítenek, akkor át kell őket rázni. Téves, rossz információkat kell nekik adni, hogy lássák be, nem tudnak velük mit kezdeni.

– *Megfogatták a tanácsát az állandóan zaklatott fiatalok a félrevezetés módszerével kapcsolatosan?*

– Azt már nem tudom, mert a magyar forradalom után engem is hívtak...

– *Arra a bizonyos ügyosztályra?*

– Igen. Azt ajánlották nekem, hogy a tanácsaim helyett inkább működjek közre. Első elutasításom után még jobban szorongattak. Mivel mást nem tudtak, még apám kovács szakmáját is felhánytorgatták, azt mondták, hogy kizsákmányoló kapitalista volt, mert segédekkel dolgozott. Földünk is volt, tehát „kulákok” is voltunk... Számomra nem lehet itt jövő. Véletlen szerencse, hogy én még egyáltalán az egyetemen lehetek. Ez csak azért lehetséges, mert ők mindenre szemet hunytak. Mindez még jóvátehető – figyelmeztettek. „Ugyan, mit mondhatnék én maguknak?” – kérdeztem. „Egyelőre legalább annyit, hogy hová járnak az évfolyamtársai vasárnaponként” – válaszolták. „Hová, hová? Az ócskapiacra” – replikáztam. „Nem! A templomba!” – ordították. „Minket, felvilágosult fiatalokat, nem lehet oda küldeni” – adtam elő a szokásos önvédelmi játszmát. Látták, hogy nem félek, akkor még valóban nem féltem... Kitaró munkát végeztek. Mind gyakrabban hívtak, üzengettek. Én pedig mind nehezebben találtam meg a kifogásokat, miért nem mehetek: kompszomol gyűlést vezetek, kollektív megbízást teljesítek, marxista szemináriumra készülök –

ez mind fontosabb, hagyjanak békén! Átláttak rajtam. Már a dékán is figyelmeztetett, menjek el, és ezt komolyan tanácsolja. Utána már nem hívogattak, hanem berendeltek. Az ungvári főposta előtt adtak randevút. Éreztem, hogy ez most már komoly. Ungváron mindenki tudja, mi van a főposta háta mögött. Keresztapám is mindig figyelmeztetett: „Lányom, csak oda ne menj be soha!” Sok magyart hurcoltak oda, arról is tudtunk, milyen módszerekkel dolgoznak.

– *Hogyan került el a meghurcoltatást?*

– A Gondviselés segített. Elképzelhetetlen, mi történhetett volna más esetben. A legjobb barátnőmet, Teke Évát (Kovács Vilmos özvegyét) kértem meg, hogy messziről kövessen, ne hagyjon magamra. Már így is az idegösszeroppanás szélén álltam, éjszakánként nem tudtam aludni. A városba is alig mertem bemenni, mert mindig valaki elém állt, hogy most aztán menjek vele, de azonnal! A dékán is rám parancsolt, menjek el! Nem lehetett tovább húzni. A szemükbe kell mondani, hagyjanak békén, nem fogok velük együttműködni. Döntöttem, ha nincs más választás, otthagynom az egyetemet, bármennyire szeretem is. Ha nincs más lehetőség, akkor elmegyek takarítani, csak hagyjanak már békén! Ilyen gondolatokkal mentem a rám parancsolt találkozóra. Éva barátnőm messziről figyelt. Ha becipelnek, akkor legalább legyen valaki, aki hírt ad rólam.

– *Elmesélné a részleteket, hogyan zajlott le ez a találkozó? Köszöntenek egymásnak vagy csak mentek egymás mellett?*

– Nem köszönt, csupán intett a fejével, hogy kövessem, és előre ment. Így nem lesz jó, gondoltam, egy csendesebb helyre visz, ahol hiába is kiáltoznék. Elképzelni sem tudom, honnan vettem a bátorságot, de kiabálni kezdtem: „Vegye tudomásul, nem megyek magával sehová! Ha kell, az egyetemet is otthagynom!” „Ne csinálja itt a cirkuszt, ne ordibáljon! – szólt rám durván. – Ha nem marad csendben, előveszem a pisztolyom, s úgy kísérem be magát”. A kigombolt kabátja alatt észrevettem a pisztolyt. Mint egy eszeveszett, elkezdtem rohanni az ellen-

kező irányba. Futás közben vártam, mikor fog a golyó a hátamba fúródni. Még ma sem tudom, minek vagy kinek köszönhetem, hogy ez nem történt meg. Talán, mert még nem jutottunk el a forgalmas útról a csendesebb utcáig, ahol bármit csinálhatott volna velem. Tudomására akartam hozni, hogy sohasem teszem be oda a lábam, és szálljanak le rólam!

– *Megtörtént?*

– Hisztérikus kitörésem után, bármennyire hihetetlen, de leszálltak rólam. Nem hívtak, nem parancsoltak, csak azt vettem észre, hogy a tanárok másként viszonyultak hozzám. Valószínűleg most ők kaptak parancsot. Addig kitűnő diák voltam, az eset után sohasem kaptam ilyen jegyet.

– *E megaláztatás után hogyan kezdett írni? Zaklatott idegállapota mikor kezdett oldódni?*

– Egy új fejezett kezdődött az életemben. Nemcsak én, hanem az egész magyar csoport próbálkozott önkifejezéssel. Ez mentálisan is sokat segített. Pályaműveket fogalmaztunk egymásnak magyar irodalmi témákban. Hivatalosan, legálisan erre nem volt lehetőség. Írtunk, egymást motiváltuk, véleményeztük. Tárcákat, riportokat, glosszákat fogalmaztunk a minket körülvevő világról, emberekről. Volt egy nagyon rossz tanárunk, ő lett az iróniánk célpontja. Az eredményhirdetéseket a szünetekben tartottuk. Nagyon jól szórakoztunk. Az én verseim és mondókáim is sikert arattak. Jártak kézről kézre, jó rímfaragónak bizonyultam.

– *Komolyabb verseket is írt?*

– Nagyon sokat, de azok szovjetellenes versek voltak, nem kerülhettek nyilvánosságra. Az életből merítettem az ihletet. Nem szólhattak másról, mint az emberi kiszolgáltatottságáról, a félelemről. Ez volt korunk témája!

– *Nagy kockázatot jelentett abban az időben ezeket a gondolatokat leírni. Hol őrizte ezeket a verseket?*

– Az íróasztalom egyik fiókjában kreáltam egy kisebb fiókot. Ott tartottam a verseket egy ideig, de tudtam, ott sincsenek biztonságban. A realitásból merített félelemérzés óvatosabb intézkedésekre kényszerített. Egyszer, amikor folyamatban volt a kamránk felújítása, egy számomra is fájdalmas cselekedetre szántam el magam: ezekből a versekből többet betettem egy literes üvegbe, jól becsomagoltam, és eltemettem a beton alá a földbe, talán örökre.

– *Nem érez kétségbeesést, hogy felszínre hozza?*

– A múltkor kérdezte az öcsém, meg tudnám-e neki mutatni pontosan azt a helyet, ahová a verseket elástam. Azt mondtam, igen, de úgy gondolom, ezért már nem érdemes feltörni a betont. Ezek a versek nem azzal a céllal íródtak, hogy nyilvánosságot kapjanak.

– *Saját verseit el kellett rejtenie. Irodalomtörténeti kutatásairól nyíltan beszélhetett?*

– Változó lehetőségekkel. De a magyar irodalom múltja után mindig kitaratóan kutattam, és kerestem a kárpátaljai vonatkozású emlékeket.

– *Beszélne nekünk erről?*

– Szívesen. Ady Endre 1901-ben Nagydobronyban járt. Ezt az '50-es évek végén sikerült tisztáznom. A történet felfedezése véletlenül történt. Egyetemista koromban egyszer Kaszonyban jártam, s ott ütötte meg a fülemet, hogy él a faluban egy óvónő, aki 1945-ben nem tudott hazamenni, itt ragadt. Ez a néni Ady Endre ismerőse volt, Nagydobronyban ismerkedett meg vele. Abban az időben én már nagyon jól ismertem a költő verseit, egyéb műveit, sokat tudtam róla, de azt, hogy Nagydobronyban is járt, el sem hittem volna. Megkerestem a nénit. Képeslapokat mutatott, amelyeket Ady Endre küldött neki Zilahról. Az akkori Bereg megyébe, Nagydobronyba, Papp Mária úrilánynak. Kiderült, hogy még egy szerelmi románc is szövődött kettőjük között. De Mariska néni sokkal racionálisabb volt annál, hogy egy ilyen vakációzó jogász hirtelen hódolatának bedőljön. Szinte hihetetlen volt az

egész. Kutatásaimat tovább folytattam. Szerencsém volt, mert megtaláltam Nagydobronyban azt a nénit, aki dada volt az óvodában abban az időben, amikor Mariska néni volt az óvónő. Ő is megerősítette az előző vallomást. Összegyűjtöttem a tényeket, és elhatároztam, hogy előadást tartok a Kárpátaljai Írószövetségben. Tájékoztatni szerettem volna őket irodalomtörténeti kutatásaimról.

– *Nincsenek véletlenek, csak törvényszerűségek. Egyetért velem?*

– Igen. Annál is inkább, mert amikor az előadásomat tartottam, itt járt a Magyar Rádió moszkvai kiküldöttje, és készített egy műsort. Így Magyarországon is tudomást szereztek a felfedezésemről. Nemsokára kaptam egy levelet Kovalovszky Miklóstól, amelyben nagyon kedvesen gratulált a munkámhoz. Megemlítette, hogy ő is pont abban az időben gyűjtötte az anyagot Ady Endréről szóló könyvéhez, amikor meghallotta a rádióriportot. E könyvében a kortársak és hozzátartozók visszaemlékezései kaptak nyilvánosságot. Ez volt az első publikációm, amely nyomtatásban jelent meg. Nem is akármilyen kiadványban, a Tudományos Akadémia egyik anyagában. Más vonatkozásban is szerencsém volt. Abban az időben szerkesztették az Új Magyar Lexikont. Annak alapján, hogy megjelent az első magyarországi szakmai publikációm, én is bekerültem a magyar lexikonba, a „Magyar irodalom Kárpátalján” címszó alatt.

– *Számított erre a nagy szakmai sikerre?*

– Ez engem annyira meglepett, váratlanul ért, hogy elhatároztam, számomra nincs visszalépés, csak előre! Megelőlegezett bizalomként vettem. Arra gondoltam, ha ők ennyire megbíznak bennem, akkor én nem adhatok okot a csalódásra, és más anyagot is fogok írni. Irodalomelméleti kutatásaim azóta is folyamatosak. E tudomány életet engem.

– *Kutatásait zavartalanul végezhetette? Nem kellett közben pályát módosítania és egy időre elvállalni, mondjuk, a takarítást?*

– A kérdésben szereplő utalás majdnem realitássá vált. Kárpátalján az egyetem elvégzése után oda kellett menni tanítani, ahová küldték

az embert. Az elhelyezkedésnél nem volt szabad választás. Elküldhetek volna Szibériába, vagy a Szovjetunió bármely vidékére. Az utolsó egyetemi időszakban különösen félttem. Még 1959-ben megfenyegettek, ha nem viselkedem „jól”, akkor soha többé nem láthatom Kárpátalját. Lehet, hogy még azt is elfelejtem, hogy valamikor magyarnak születtem. Nagyon félttem attól, hogy az egyetem befejezése után elhelyeznek valahová nagyon messzire.

– *Több riportot, interjút készítettem Kárpátalján élő magyarokkal. Érdemes lenne megfigyelni, hányszor hangzott el drámai vallomásukban, hogy féltetek. Bátor kiállású, erős jellemű emberekkel találkoztam, sőt együtt éltem velük. Tényszerű, hogy ez minden kárpátaljai riportban ismétlődik. Mi erről a véleménye?*

– Törvényszerű, mert valóban a félelem birodalmában éltünk. Az ötvenes, hatvanas évekről beszélünk. Azt hiszem, nem kell több kommentár.

– *Hogyan sikerült az egyetem elvégzése után a szülőföldjén maradnia?*

– Mielőtt elvégeztem volna az egyetemet, elhelyezkedtem a *Kárpátaljai Ifjúság* hetilapnál. A tanulás mellett dolgoztam is, így a szerkesztőség fordult az egyetemhez azzal a kéréssel, hogy ne helyezzenek máshová. Mindannyian megtanultunk lavírozni, leküzdeni a legnehezebb akadályokat. Hihetetlen életösztön működött bennünk. Mélyen meghatott Sütő András egyik mondata: „A fű a szélben meghajlik, de megmarad”. Mennyire igaz az erdélyi író gondolata! Egy kis időbeli ugrással mondom, amikor az ELTE-n előadást tartottam a kárpátaljai magyar irodalomról, akkor is megemlítettem Sütő András szép mondatát, és felsóhajtottam: „Jó a fűnek, mert nem csikorgognak a csigolyái”. A szerkesztőségben töltött éveim alatt nem bántottak. Amikor pedig elkezdtem az egyetemen tanítani, teljesen „leszálltak” rólam.

– *Érdekes, amit mond, mert közismert, hogy az oktatási vonal, különösen az egyetem egy KGB-s tűzfészek volt. Rosszul tudom?*

– Nem. Az egyetem mindig egy szigorúan kontrollált hely volt. Én az egyetemen 1963-tól kezdtem el dolgozni. Akkor indították el először a magyar filológiai tagozatot. De erről majd később beszélek. Maradjunk még az ötvenes évek végén! Az egyetem után öt évig fordítással foglalkoztam. Utána volt egy kellemesebbnek mondható oktatási szakasz az életemben. Megint csak a véletlen törvényszerűsége... Újságíró tanfolyamot hirdettek Moszkvában, idegen nyelvet ismerő, filológiai képzettségű, előzőleg szerkesztőségben dolgozó fiatalok részére. A kiírásnak megfeleltam, de csupán a véletlennek köszönhetem, hogy én is bekerültem erre az elit tanfolyamra. Csak később derült ki, hogy engem nem is lehetett volna oda felvenni, mert magyar vagyok és nem ukrán. Úgy regisztráltak, mint Ukrajna képviselőjét. Amikor kiderült a származásom, nem tudtak velem mit csinálni. Szerencsére nem küldtek haza. Ezt az újságírói csoportot propaganda céllal indították, hogy az ott tanuló külföldiek előtt legyenek olyan szovjet fiatalok is, akikhez úgymond „közel lehet őket engedni”. Szigorú rend és fegyelem uralkodott az iskolában. Gyakran tapasztaltuk, hogy egy-egy diáktársunk egyik napról a másikra eltűnik, nem jár foglalkozásokra. Ha bárki vétett a fegyelem ellen, másnap hazaküldték. A külföldiek velünk együtt tanultak. Mi voltunk a „válogatott” csapat. „Ilyen a szovjet ifúság!” – propaganda kirakatba helyezve. Az iskola szép helyen volt, egy régi grófi birtokon Kuzskovo mellett. Egy híres porcelánmúzeum szomszédságában. A görög mitológiát ott tanultam meg igazán. Gyönyörű szobrok, termek, épületek voltak. Kellemes időszak volt az életemben ez a pár gondtalan hónap.

– *Ott is működött a besúgó rendszer?*

– Minden bizonnyal. Volt ott egy észt fiú, akit még testületileg is elítéltek, mert „méltatlan” volt az ott tanuló diákokhoz. A „bűne” az volt, hogy nyugati filozófusokat olvasott. Egy „öntudatos” kaukázusi fiú megkérdezte tőle egyszer: „Mondd, a nyugati filozófusok mellett

volt időd elolvasni Osztrovszkijtől *Az acélt megedzük* című regény?”. Nagy csönd fogadta a replikát. Mindenki tudta, ezután mi következik. Az észet fiút rögtön hazaküldték. Előtte azért megrendezték a „kirkakatpert”, hogy mindenki okuljon belőle.

– *Egyetemi évek, a tanítás évei, a '60-as, '70-es, '80-as évek. Hogyan élte ezt meg egy magyar értelmiségi?*

– Nehéz évek voltak, de utólag azt mondom, csodálatosak. Talán addig egyetlen munkahelyemen sem éreztem magam olyan jól, mint a fiatalok körében. Előfordult, hogy nagyon fáradtan értem be az egyetemre. Nemcsak a vidékről való beutazás, majd a hosszú gyaloglás fárasztott, hanem a gondozásra szoruló szeretett édesanyám egészségi állapota. Fél ötkor kellett elindulnom, hogy a fél hetes órakezdésre odaérjek. Az egyetem új épülete hét km-re van a városközponttól. Ismert tény, hogy Ungváron ritkán járnak a helyi autóbuszok, mert spórolnak a benzinnel. Álmosan indultam, de amikor beléptem a terembe, mintha egy gyenge villanyáram csapott volna meg, rögtön magamhoz tértem.

– *Sikerült szinten tartani az érdeklődésüket?*

– Nem vagyok az a típusú előadó, aki előre elkészíti a szöveget és betanulja. Én mindig az adott helyzethez alkalmazkodom. Talán nagyobb mértékben vagyok hangulatember. Ahhoz, hogy jól tudjak előadni, nekem nagyon jól kell éreznem magam. Több olyan osztályom volt, akik visszajártak az előadásaimra. Sokkal nagyobb volt az érdeklődés az olyan diákok körében, akik tiszta lappal érkeztek az óráimra. A félműveltekkel, a félreinformáltakkal nehéz volt dolgozni. A tiszta, nyílt, őszinte érdeklődésű fiatalok esetében tőlem függött, hogy mit „írok” a fejükbe. Melyikbe oltom be az irodalom iránti rajongást, szeretetét, a komoly munka szükségességét.

– *Orosz klasszikusokkal kezdte, mert akkor még nem volt lehetőség Kárpátalján magyar irodalmat tanulni. Szinte önállóan képezte magát a magyar nyelv és irodalom nemzetközileg is elismert szakemberévé.*

Hogyan sikerült ezt az utat egyedül megtennie? Voltak-e „titkos” mesterei?

– Hősies korszaka volt az életemnek az első öt év, amit egyetemi tanárként töltöttem. Akkor tanultam meg igazán a magyar irodalmat. Folyamatosan tanultam, rengeteget dolgoztam, de olyan mély szakmai felkészültségem nem volt, amelyet az egyetemi oktatás megkövetelt a magyar tanszéken. Én sohasem tudtam, mennyi az „elég”. Amikor órákra mentem, még hajnalban is felkeltem, hogy hozzáolvassak valami újat a témához.

– *Honnan szerezte be a szükséges irodalmat, a magyar könyveket?*

– Különböző forrásokból: régi könyvekből, családi örökségből, barátoktól. Kárpátaljáról nagyon sok értelmiségi távozott. Megvolt az a „jó szokásuk”, hogy nálam hagyták értékes könyveiket, „neked nagyobb szükséged lesz rá” üzenettel. Több embert tudnék említeni, aki ezt tette. Az egyik kolléganőmtől kaptam meg például Pinter Jenő kétkötetes irodalomtörténetét. Abban az időben ezt a nevet említeni sem volt szabad. Egy másik kollégától Beöthy Zsolt 1905-ben írt irodalomtörténetét. Családi örökségnek számított az 1865-ös Toldy-féle irodalomtörténet, majd Szerb Antal munkája. Később összegyűjtötték nekem a legújabb kiadású szakkönyveket. Lexikonokat is kaptam. Olyan könyvek kerültek hozzám, amelyeket egyáltalán nem lehetett látni nálunk. Rengeteg tanulmánykötetet is beszereztem. Volt egy időszak Kárpátalján, amikor értékes könyveket lehetett vásárolni. A magyar klasszikusok, kortárs írók, költők alkotásai mind ott voltak a könyvespolcomon. Velem voltak, tanítottak, ők voltak a mestereim, a legjobb professzoraim. Egyszer Újlakon, egy iskolai látogatáson odajött hozzám egy kislány. Elmondta, hogy mennyire szeretik a tanárnőjüket, mert Madáchról olyan dolgokat tud, amit még a legjobb szakkönyvekben sem lehet megtalálni. Kiderült, hogy a tanárnő az egyik legjobb tanítványom volt, és én tanítottam neki Madáchat, Harsányi Zsolt *Madách életrajza* c. könyvéből. Egy példányban volt meg Kár-

pátalján. A volt munkácsi tanítóképzőből kaptam egyszer kölcsön. Jó volt hallani, hogy a tanítványaim ezt a tudást tovább adták.

– *Tanítványaitól hallottam, hogy az egyetemen nemcsak a szakmai ismeretek elsajátítására helyezte a hangsúlyt, hanem a magyarság szeretetére, megbecsülésére nevelte, a magyar értékek továbbfejlesztésére és terjesztésére biztatta őket. Ismerve az előző évek elhallgatási, elfojtási törekvéseit, hogyan sikerült ezt megvalósítania? Hiszen az oktatási intézmények ideológiailag kiemelten ellenőrzött célpontok voltak. A magyar szellemi erőre pedig még nagyobb intenzitással figyeltek. Illetéktelenek nem látogatták az óráit?*

– Nagy szerencsém volt. Olyan ellenőrzés, amely értett volna a magyar irodalomhoz, egyáltalán nem létezett. Nem volt hozzáértő szakember az egyetemen. A tantervet is mi állítottuk össze. Természetesen kiépített besúgói hálózat működött a diákok körében is. Ezt mindenki tudta közülnünk. Azt is tudtam, hogy a gyenge tanulók közül válogatják őket. A hálózatba való beépítés már nem a korábbi erőszakos módszerekkel történt. Megígérték nekik, például, hogy sohasem fognak megbukni. Azt is tudtam, hogy ők nem önkéntesen jelentkeztek, hogy „besúgó akarok lenni”. A szerencsétlen gyerekeket behúzták a csőbe. Úgy gondolom, ezekkel a fiatalokkal nem ellenségeskedni kell, hanem meg kell őket érteni. Azért volt közöttük egy-két gazember is, akin már nem lehetett segíteni.

– *Még a leghatásosabb pedagógiai módszerekkel sem?*

– Sajnos nem. Például az egyik nevelhetetlen az órám felállt, és a következőket mondta: „Engedjen el az óráról, mert én egy bizonyos helyen dolgozom, és egy feladatot kaptam, amit most azonnal el kell végezniem!”. Ilyen is előfordult. Világos, hogy egy ilyen emberre kár vesztegetni az időt. De történt olyan eset is, amikor a csoporttársai késztették ki idegileg az árulásra vállalkozót. Azt mondták neki kollégista társai, hogy éjjel álmában beszél, kibeszéli beszerzésének történetét. Mellé kellett állnom, emberi és pedagógiai érzékem ezt diktálta.

Ez a fiú letérdelt, és úgy fogadta meg, hogy soha többé nem fogja a társait besúgni.

– *Mint pedagógus, jó érzéke volt ahhoz, hogy ki a csibész és ki az áldozat? Sohasem tévedett?*

– Ezt azért nem mondanám. De valóban jó érzésem van ahhoz, hogy jellemileg még ki menthető és ki nem.

– *A „végeken” élő ember kiváltsága ez a finom észlelési készség?*

– Inkább úgy mondanám, bőven volt rá lehetőségünk, hogy ezt megtanuljuk. Egy-egy rázós témánál mindig megfigyeltem, ki az, aki a szemembe néz tisztán, őszintén, és ki az, aki elrejtí a tekintetét. Az egyik ilyen témám Martinovics és a magyar jakubinosok irodalma volt. Nem volt kötelező elmondani, ki volt Martinovics, és mi lett a sorsa, de én mindig előadtam, és csak úgy mellékesen nem mulasztottam el hozzátenni, hogy a következő rendszer nem nagyon szokta az előző időszak besúgóit megtartani és dédelgetni. Elsősorban ezeket az embereket teszik el láb alól. Ez nagyon érthető és természetes, mert ezek az emberek nagyon sokat tudnak az előző rendszer disznóságairól. Ez így működik, elkerülhetetlen. Nincs olyan titok a világon, amely egyszer ki nem derülne. Az emberek elleni vétségüket a nyilvánosság elé tárják, megírják, publikálják. Amikor ezeket a súlyos mondatokat előadtam, mindig láttam, ki az, aki lehajtja a fejét. Azt is érezkeltem, ki került lelki válságba, majd megbánási állapotba. Gyakran tapasztaltam pozitív irányú változásokat.

– *Nem vetette meg, nem taszította el magától a „bukottakat”?*

– Az embereket nem eltaszítani kell! Ez helytelen dolog. A kommunisták „nevelési” módszerei is azért voltak rosszak, mert először megtörték az embert, utána kegyetlenül megbüntették, majd magukhoz emelték. Hát ki fog azokhoz vonzódni, aki tudtukra adja, hogy senki vagy, megvetlek és megalázlak?! Ha azt akarom, hogy bízzanak bennem, akkor látniuk kell, hogy szeretem őket! A legtöbb diákom jellemes ember volt. A bizalmuk, szeretetük éltet engem ma is. Nem-

rég kaptam levelet az egyik tanítványomtól, nagyon jólesett. Azt írta, hogy követi a tőlem tanult pedagógiai elvet, miszerint a diák is ember. Ilyenkor érzem, érdemes volt a pedagógus pályát választanom.

– *Befejezésésként hadd kérdezzem meg, illúziónak tartotta – még évekkel ezelőtt – a Szovjetunióban ezt a nagy változást, a birodalom összeomlását? Számított erre?*

– A változásra mindig számítottam, csak arra nem, hogy ez ilyen hamar be fog következni. Nagy reményeim voltak az '50-es években, egyetemista koromban. 1956 után még sokáig hittük, hogy ennek nagyon hamar vége lesz. Aztán, ahogy a tapasztalataim bővültek és mélyültek, fokozatosan rá kellett döbbenem, erre még nincs meg a reális erő. Szorgalmasan titkoltak előttünk minden információt. Tíz évvel ezelőtt kezembe került egy szociológiai prognózis, amelyet külföldi kutatók felmérései alapján állítottak össze. Pontosan előre jelezték, hogy azok a gazdasági bajok és nemzetiségi ellentétek, amelyeket évtizedek alatt szőnyeg alá söpörtek, a '80-évek végén előidézik a Szovjetunió összeomlását. Amikor ezt az anyagot olvastam, nem hittem el, hogy ez így fog történni. Az előrejelzés azonban pontosan bekövetkezett.

A FA GYÖKEREIVEL A FÖLDBE KAPASZKODIK, KORONÁJÁVAL AZ ÉGBE NYÚLIK

*Az utolsó interjú Schober Ottóval*¹⁶

Schober Ottó lelke nemrég visszatért az örökkévalóságba. A Beregszászi Népszínház igazgatóját, rendezőjét, színészét Kárpátalján mindenki ismerte. A legnehezebb időszakban vállalta a magyar kultúra szolgálatát. A politika korábban soha nem befolyásolta és keserítette meg annyira a Kárpátalján élők vallási és kulturális életét, mint a XX. században ránk zúduló kommunizmus.

Sokan írtak már arról, miként lehet idegenné vált világban, tőlünk elrabolt országban, kisebbségben létezni. Speciális helyzetbe kerül az ember, viszontagságosan éli mindennapjait... Hála Istennek, voltak, vannak kiemelkedő, állhatatos, nagy szaktudású és elkötelezett embereink, akik példát mutatnak nekünk abból, hogyan lehetséges megküzdeni a különféle, a nemzetet fojtogató hatalmakkal.

Schober Ottó, elsőként felismerve az ott élők kulturális igényeit, alapítója volt a magyar színjátszásnak. Hangsúlyozni szeretném, abban az időben, amikor még nem lehetett határon túli magyarokról beszélni. Schober Ottó a legnehezebb helyzetekben sem vált közöm-

¹⁶ Balatonföldvár, 2018. november.

bössé embertársai szellemi-lelki nélkülözései iránt. Magnetikus kapcsolatot hozott össze a lelki sivárságba kényszerített magyarsággal. A szorongásos lelkiállapotban élő, mindent elveszített kárpátaljai magyarság, főként az ifjúságét szívét a nemzeti kultúra felé irányította, az addig tiltott magyar kultúrával „táplálta”. A kulturális feladatokon túlmenően örömet ajándékozott az ott élőknek, segítve a stressz, a társadalmi bizonytalanság feloldását, az emberek elégedettségét, a jó közösségek kialakítását és működését.

Tisztában volt azzal, hogy nekünk nem adatott meg az a szerencse, hogy identitásunkat sértetlenül megőrizhessük. Többször előfordult, hogy katonai, politikai erővel támogatva alakíttatták. Eredetünk történetét hivatalosan elvettek, elvitatták. Életünket elválasztották identitásunktól. Nemzetiségünk méltóságát lábbal tiporták. Ez nagyon veszélyes élethelyzet. Aki negatív identitástudattal él, aligha lesz élet-erős ember. Legfeljebb ahhoz a fához lesz hasonló, amely a gyökereitől próbál megszabadulni...

Az alábbi interjúból kiderül, hogy Schober Ottó kivételes tehetséget a színház- és kultúrákedvelők nevelésének, szolgálatának rendelte alá. Utolsó üzenete is arról szólt, hogy csakis reménységgel a szívünkben, jól használt tehetséggel, megalapozott műveltséggel élhetünk a nemzetünkhöz méltóan és boldogan. Hallgassuk hát őt!

– Nem hiába mondják, hogy az igazi történetek az emberek megélt sorsában íródnak. Meséljen családjáról, tanulmányairól, vidéki életéről, a sok évtizedes színházi életútjáról! Hogyan tudta megértetni a fiatalokkal, hogy a magyar kultúra kincs, amely gazdagabbá teszi az életünket? Amelyet őrizni, gondozni kell, mint a kertben a virágot. Hogyan nevelte a világ dolgai iránt érdeklődő, felelős emberekké diákjait?

– 1948-ban kerültem Husztra, az ottani tanítóképzőbe. Ezekben az években még működött két magyar osztály. A mozigépészeti munkától kezdve minden gyakorlati munkát megtanultam. Származá-

som miatt nem nagyon zaklattak, várták, hogy befejezzem a tanulmányaimat. Előtte azonban gyakorlati órákra volt szükségem. Huszton nem volt magyar tannyelvű iskola, így átjártunk Viskre gyakorolni. Parasztházakban szállásoltak el bennünket, s a magyar iskolában végeztük a gyakorlati órákat. 1952-ben kaptam meg a diplomámat, és rögtön kineveztek a Beregszászi járásba, Nagyberegére. Ebben a faluban tanított valamikor édesanyám is. Az igazgató nagyon jól fogadott, de egyes tanítók görbén néztek rám, az óraszámuk elvesztését féltették. Az esti óráimat felkészüléssel töltöttem, aztán kimentem a faluba sétálni, hiszen akkor ott még nem volt sem tévé, sem pedig rádió. Mi mást lehetett csinálni? Így találtam rá a művelődési háznak nevezett épületre, amely kongott az ürességtől. Meglepetésemre, 100 fő befogadására alkalmas színházterme is volt. Bekapcsolódtam az ottani munkába. Az '50-es évek igényeihez igazodva először csak szórakoztató programokat szerveztünk, aztán mind komolyabb, értékeőbb műsorokon kezdtünk gondolkodni. A központi rádióban gyakran sugárzott *Szabad szél* operettmuzsika felkeltette a figyelmünket. Duna-jevszkij zenéje dallamos volt, semmi akadályát nem találtuk előadásának, így egy alkalommal a faluban bemutattuk.

Az életben nincsenek véletlenek... A hírünk Budapestre is eljutott, és Ilku Ferenchez is, aki Ilku Pálnak volt a testvére, és Beregszászról származtak. Ilku Pál később nagy karriert futott be Budapesten a kommunista kormányban. Ilku Ferenc pedig a megyében a művelődési osztályt vezette. Ferencel még diákkoromban találkoztam, majdnem egy évfolyamra jártunk a tanítóképzőben, jól ismert engem. Felhívatott Ungvárra. Hallott az operett-bemutatónk sikeréről, és egy újabb ajánlattal állt előm. „Hallom, hogy műkedveléssel, rendezéssel foglalkozol. Beregszászra a művelődési házba kell egy igazgató, foglald el a beosztást!” – szólt az invitálás. Nem akartam ezt a változást, hiszen apámat mint volt magyar tisztet politikailag elítélték, s anyám sem örült ennek a meghívásnak. De Ilku Ferenc nem tágitott. Meg-

jelent Beregszászon orosz „gimnásztoryokában”, és osztogatta a parancsokat: „Sztálin már meghalt, elintézzük, hogy egy volt politikai fogoly fia betölthesse ezt az állást”. És én mentem Ungvárra, a megyei művelődési osztályra, jóváhagyásra. Így lettem a beregszászi művelődési ház igazgatója, több mint 45 éven keresztül.

Beregszászon akkor már volt egy kis színjátszó csoport. Velük is színre vittük Dunajevszkij operettjét. Aztán magyar darabot is szerettünk volna bemutatni. Felkutattam a régi beregszászi színészeket, mint például Nádas Annát, aki akkor nővérként dolgozott a kórházban, özvegyen. A férjét, aki kiváló szerkesztő volt, a németek elvitték, és többé nem tért vissza. Felkerestem Annát, és segítséget kértem tőle. A *János Vitéz* előadására készültünk, s őt mindenképpen szerettem volna felkérni a szereplésre. Nem volt meg a darab forgatókönyve, librettója, de Nádas Anna annyit játszott Iluska szerepét mindenféle színházakban, hogy kívülről tudta, és leírta nekem emlékezetből. Megtaláltuk a darab kottájának egy részét is, ezt odaadtuk a zenekarnak. 1954-ben volt a premier, óriási sikerrel.

Közvetlenül nem figyelmeztettek engem arra, hogy illik szovjet darabokat is bemutatnom, de a sugallatot éreztem. Ezért a műsortervben a magyar mellett szovjet operettek is szerepeltek. Óriási munkába kezdtünk...

Hosszú évtizedek után, amikor már enyhült a rendszer szorítása, mindinkább sürgetőbb volt a fiatalok képzése, az utánpótlás nevelése. A járási hivatal munkatársait gyakran felkerestük azzal a kéréssel, hogy nyissanak Kijevben egy magyar színész osztályt. Beregszászon hirdették meg a felvételi vizsgákat. Vidnyánszky Attila is benne volt a bizottságban, hiszen ő akkor már Kijevben dolgozott magyar szakos bölcsész diplomával. Amikor Kijevben megnyílt a magyar osztály, akkor Attila ott taníthatott. A felvételi vizsgán mi is ott lehettünk, de mint nem hivatalos tagok. Akkor Ukrajna még odafigyelt a nemzetiiségekre, propaganda célzattal. Ma ugyanezt nem lehetne kiharcolni.

Ma magyar színházunk, kijevi színházi képzésünk sem lehetne. Így került be a nagy művészi „vérkeringésbe” Trill Zsolt és Szűcs Nelli is. Nelli vegyes házasságból született, orosz középiskolába járt, de tökéletesen beszél magyarul. Újlakon éltek. Késve érkezett a meghallgatásra, de „vágta” a válaszokat a bizottság kérdéseire. „Vot tákije nuzsni nám” – mondták. Trill Zsoltot először elutasították azzal indokkal, hogy alacsony, „nye szmotritszja”. De tehetsége révén visszakerült a felvételi listára. Zsolt később megnyúlt... Varga Józsefet táncművésze miatt is igényelték. „Nám takih pácánov nuzsno!” – mondták. Józsefnek én szoltam először. „No, nem! Én mint színész?!” – válaszolta, de végül mégis csak rábeszéltem... Így lett Józsiból később a Nemzeti Színház tehetséges színésze.

– *A biztos családi háttere hogyan működött? Ez a „menedék” erőt adott, vagy inkább büntudatot érzett, hogy nem tud velük oly sokat együtt lenni?*

– A feleségemet Beregszászon ismertem meg. Magyar iskolát végzett, nagyon szép lány volt. Semmi köze nem volt a színházhoz, ilyen jellegű tehetsége sem volt. Könyvelő és könyvtáros volt. Megértő volt, amiért olyan sokat dolgoztam a színházban. Előfordult, hogy hajnalban érkeztünk haza Szlatináról busszal vagy gyalog. Később saját, kályhával ellátott buszt kaptunk. Út közben befűtöttünk, kormosan szálltunk ki belőle. Ezt a járművet az ungvári színháztól kaptuk, később egy moszkvai intézett ajánlott fel egy 40 személyes buszt.

Legjobban arra vagyok büszke, hogy *A Sátán fattyát* én mutattam be először mint színdarabot. A kisregényre úgy figyeltem fel, hogy amikor az úgynevezett rendszerváltás idején jött a nagy benzinkereskedelem korszaka, sokat kellett várakozni az autóban. Bevallom, én is rákényszerültem, hogy ezt a nem mindig könnyű „benzin-utat” járjam, hogy az így keresett kis pénzből élelmet vehessek. Így került a kezembe Nagy Zoltán Mihály megrendítő írása, amelyet a kesztyűtartóba tettem, és a hosszú várakozások közben olvastam. Ezután már nem

bírtam közömbösen szemlélni a szürreális valóságot. Bekopogtam a KMKSZ irodájába azzal a kéréssel, hogy szeretném ezt színpadra vinni. Dalmay Árpád volt akkor az elnök Beregszászban, ő minden segítséget megadott. Így lett belőle később híres film és színpadi dráma.

– *Hogyan foglalná össze eddigi életét és munkáját? Mit üzenne a jövő nemzedékének?*

– Gazdagon éltem, és nem csupán mint színész, tanító. A gyermek- és ifjúkorom fényes és szép volt, csodálatos szülőkkel. Aztán találkoztam a feleségemmel, aki gyermekeim anyja és a legjobb társam lett. Mert a szerelmen és a szenvedélyeken túl létezik valami, ami végül az embernek a legtöbbet adja: amikor vele és a szeretett színházi csoportommal azonosan látunk, gondolkodunk, érzünk, majd cselekszünk. Meghatározó élmény velük együtt lenni. Rengeteg munka, türelem és fegyelem van a sikerek mögött, de a pályám telis-tele volt szerencsével, sikerrel. Természetesen mindenki életében van olyan esemény, dráma, tragédia, amely széttroncsolhatja a hivatását, személyes életét. Ilyenkor fel kell tudni állni!

Éljenek a lehetőségeikkel, sikerrel és szerencsével, hogy emberként is csodálatos életet mondhassanak maguknak! Tehetségükkel, a hírnévvel, sikerrel tanuljanak meg bánni!

EGY EMBER, AKI „TÜZET” TUDOTT
GYÚJTANI
A SZEGÉNYSÉGTŐL ÉS SZENVEDÉSEKTŐL
FÁSULT KÖRNYEZETÉBEN

Utolsó beszélgetés Sepa Jolikával¹⁷

Szeretett férjem, Sepa László emlékére

Semmit nem tartok olyan izgalmasnak, mint hallgatni az emberek történeteit, és megfigyelni az emberi kapcsolatokat. Az alábbi történetben egy magyar vidék és egy magyar–ruszin család felemelkedéséről van szó.

Sepáné Jolikával először Mezőváriban találkoztam. Képviselő férje fogadta a beiktatásra váró Tarlós Istvánt, Budapest főpolgármester-jelöltjét, népes kíséretével. Vendéglátóink gazdagon terített asztallal, virággal vártak bennünket. Arcukról sugárzott a jóindulat, a természetes szívéllyesség, az őszinte öröm, mintha rég nem látott barátokat üdvözölnének. A család vendégszeretete azt bizonyította, hogy élvezik az emberek bizalmát, örülnek a vendégnek.

Szülőföldünkön, Kárpátalján értéke, hagyománya van egymás tiszteletének, a barátságoknak, amelyek hálózata az egyik legerősebb kapocs az ottani társadalmon belül.

Talán ezért is mondják gyakran: „Kárpátalja csodálatos föld! Nemcsak vadregényes tájaival és váraival kápráztatja el az ide látogatókat,

de valami csodálatos, varázslatos vonzerővel is rendelkezik. Ezt a földet nemcsak a Tisza, a Borzsava és a tiszta levegő táplálja, hanem a föld népének, Esze Tamáséknak, Zrínyi Ilonának, a Rákócziaknak, Romzsa püspöknek, a szolyvai láger magyarjainak, németeknek, azaz a föld hőseinek, hitvallóinak, vértanúinak példája, alázatos munkás élete és vére termékenyítette meg...”

Ennek a földnek szülöttje a Sepa család is. Sepa László váratlan elvesztésével fölöttük is „beborult az ég”. Egyszer azt mondta nekem, hogy lelkében a szeretett személy ragyogásából nem vezett el semmi. Megmaradt a hite, férje emlékének megőrzése és családjára iránti gondoskodása. Ez hozta vissza az aktív és örömteli napokat számára.

A 70. évén túl is fiatalos, szép, szellemileg, fizikailag aktív, és mindig elegáns Jolika bebizonyította: férjének emléke sohasem fog kitörlni Mezővári és Kárpátalja történelméből. Reményt adó, erős akaratú, éleslátású, hozzáértő és mindenkin segíteni akaró embert ismertünk meg Jolika férjének személyében.

De szóljon maga az elbeszélő!

– A férjem tízgyerekes ruszin családból származott, ő volt a második fiúgyermek. Szülei gazdálkodók voltak, de amikor jött a kolhozosítás, mindent elvettek tőlük. Elköltöztek arról a vidékről, építettek egy kis házat, és ott tengődtek tíz gyerekkel. Csoda, hogy éhen nem haltak. László mesélte, hogy amikor a szülei kiosztották a napi kenyéradagot, elzárták a maradék élelmiszert, attól tartva, hogy az éhes gyerekek megesszik a másnapra valót is. Szegények voltak és mindig éhesek. A háború után még a padlásokról is lesepertek mindent.

Az én családomtól is mindent elszedtek. Nem is tudom elképzelni, hogyan tudtak megmaradni. Nehéz időszak volt. A férjem 16 éves korában fejezte be a szakközépiskolát, amely abban az időben erős képzésnek számított. Ezzel nem elégedett meg, tovább akart tanulni. Égett benne a tudásvágy. Úgy ment el tanulni, hogy a szülei nem is

tudtak róla. Nem engedték volna el, hiszen szükség lett volna a munkájára, a kis keresetére. A családja sokáig nem is tudta, hol tartózkodik. A tanulás mellett kénytelen volt dolgozni, hogy megélhetését biztosítsa. Tanulmányai befejezése után visszatért szülőföldjére. De, mint volt „kulák” gyereket (csupán 5 hektár földdel rendelkezett a család a háború előtt, de az már kuláknak számított), a járási főnök keményen üldözte, nem tartotta eléggé „ukrán nacionalistának”. Laci nagyon szerette a szülőföldjét, hazáját, de nem szerette a rendszert. Az 1952–1953-as években leváltották a járási főnököt. Az új megbízott felfigyelt Laci szorgalmára, munkabírására, tehetségére, és egy lepusztult kolhoz vezetését bízta a képzett, 22 éves fiatalemberre Váriban. Ez sem ment könnyen, mert a jelöléseken és a választásokon ott ült egy nagyobb, régi kommunistákból álló csoport, ők nagyon ellene voltak. Támogatták a régi pártelnököt, aki semmihez sem értett. A közgyűlésen a nép azt kiabálta: „kötelet a nyakára, mert tönkretett mindent!”. A lakosság (mintegy háromezer fős magyar közösség) a régi vezetőt mindenképpen le akarta váltani. Így került a férjem erre a felelősségteljes posztra. Fel kellett venni a harcot a szegénységgel, a rendetlenséggel, az elhanyagoltsággal, a mindig akadékoskodó kommunistákkal. Mindezt 22 évesen! Rengeteg energiájába került, hajnalban kelt, késő este tért haza. Még az öt ellenző kommunisták is kezdtek átállni a pártjára, amikor látták munkájának eredményét.

Szembe kellett nézni az akkori világ nem kis problémáival. Megemlítek egy esetet. Tudva lévő, hogy az emberek akkoriban a kolhozban abból éltek, amit loptak. Hiszen mindenkitől elszedtek mindent, így próbáltak a „kicsi”-ből megélni. Egyik hajnali körútján észrevette, hogy az egyik dolgozója teli táskával cipeli haza a répát. Megállította és megkérdezte: Róza néni, mit tetszik csinálni a répából? Hazamegyek és megfőzöm a gyermekeimnek, nem tudok nekik más ennivalót adni – válaszolta. Megegett a szíve rajta, szó nélkül elengedte. Hiszen jól tudta, mit jelent éhezni és szegénynek lenni, ő is egy szál ruhában ment el

tanulni. Laci leginkább a szegénységet akarta felszámolni. 1960-tól javult a helyzet, megváltoztak a közéleti és a magán körülmények is.

Először Váriban, a kolhozirodában találkoztam Lacival. Befejezve a nyolc osztályt, 15 éves koromtól kezdve ott dolgoztam az irodában. A szüleim nem engedtek a városba tovább tanulni, mert féltették a lányukat az oroszoktól. Többen panaszkodtak, hogy elvitték a lányukat az oroszok. Ketten maradtunk a testvéremmel, három gyermeket a szüleim elveszítettek. Abban az időben a nehéz körülmények miatt ez nem volt ritkaság. Kitűnő tanuló voltam az iskolában, a tanárim ösztönöztek, hogy menjek csak tovább! A vári iskolában nagyon jó tanárok voltak, sokan 1944–1945-ben hozzánk menekültek. Még francia–német szakos tanárunk is volt. Minden nap szépen, elegánsan jelentek meg az iskolában, nagy tekintélyük volt.

Visszatérve a Lacival való találkozásunk napjához, a következőkre emlékszem. Közgyűlést tartottak a kolhozban. Én a barátnőmmel az irodában ültem, amikor Laci benyitott. Ritkán tartózkodott az épületben, mindig a mezőt járta. Kíváncsian néztünk egymásra, de egy szemvillanáson kívül nem történt semmi. A közgyűlésen mi is részt vettünk, de nem szavaztunk, ezzel is felhívva magunkra a figyelmet. Attól tartottunk, hogy minket is bevonhatnak a Komszomol munkába, amire nem igazán vágyódtunk. Megkérdezte tőlünk, mi volt az oka az elutasításnak. A kérdése nem volt bántó, inkább érdeklődő. Elmagyaráztuk, hogy féltünk a Komszomolba való agitációtól. Menyasszony létemre sem tudta elkerülni a figyelmemet szimpatikus megjelenése, daliás alakja, szép, értelmes arca és hullámos szőke haja. 1953-ban én már egy vári fiatalembernek voltam a menyasszonya, szép barna legény volt, Laci pedig szép szőke. Eljegyzésünk után a vőlegényem elutazott Buhtába, be Oroszországba, megkeresni az esküvőnkre való pénzt. Minden másnap levelet írtunk egymásnak. Gyűjtöttük a pénzt és a leveleket, amelyekben a közös jövőnkéről és boldogságunkról álmodoztunk. Reménykedtünk, hogy nagyon szépen fogunk élni.

Közben az élet folyt tovább. Emlékezetes nap volt számomra a névnap ünnepségem. Váratlanul megjelent Laci egy nagy virágcsokorral és ajándékokkal. Kedves, udvarias volt, de őszinte beszédével igencsak meglepett: „Tudja, nekem nincs időm udvarolni, nagyon sok a munkám, de nagyon tetszik nekem. Legyen a feleségem!”. Ez aztán egyenes beszéd volt! Őszintén szólva a szívemet már előzőleg is megérintette, de azt válaszoltam: „Ne haragudjon, a meglepetéstől szólni sem tudok”. Viszont a fejemben az járt, lehet-e egyszerre két férfit szeretni? Akkor úgy éreztem, mindkettőt szeretem. Időt kértem a válaszádra.

Jövendőbeli anyósommal Munkácsra készültünk utazni az esküvői előkészületek miatt. Abban az időben, 1954-ben még bonyolult volt egy ilyen kiruccanást megszervezni. Nem volt állandó közlekedés. Laci épp akkor készült a Kárpátokon túlra, kapóra jött a közös utazás, amelynek nem én voltam a kezdeményezője, hanem az anyósjelölt. Ida néni, semmit sem sejtve, engem a kabinba ültetett. Eltelt két hét a „leánykérés” óta. Laci várta az elfogadó vagy elutasító választ. A kabinban egy szót sem szólt hozzám, várta a kezdeményezésemet. Elmeséltem, hová megyünk, ő közben hallgatott. A válasz már alakulóban volt részemről, de először a vőlegényemmel szerettem volna tisztázni a helyzetet, megvárva, amíg visszatér. Személyesen akartam neki megmondani, hogy ez az érzés erősebb, s nem leszek a felesége. Laci irányába felerősödtek az érzéseim, de a családok reagálását is fel kellett mérnem. Váriban a magyar családok összetartottak, szerették, tisztelték, segítették egymást. Az én szüleim is örültek a vőlegényvel való egybekelésünknek.

Laci leleményessége nem ismert határt. Cselhez folyamodott. Egyik este eljött hozzánk és megkért, hogy mutassam meg neki a személyi igazolványomat. Megmutattam, és tovább beszélgettünk. Észre sem vettem, hogy nála maradt. Egy pár nap múlva az unokatestvérem szólt, hogy Beregszászba kell mennem, mert a személyi igazolványomban már benne van a házassági pecsét. Így akart minden áron feleség-

gül venni. Azt mondtam Lacinak, hogy kérje meg a kezem édesapámtól is. Ha igent mond, a felesége leszek, ha nem, akkor nem. Apámnak szimpatikus volt Laci. Azért sem haragudott rá, amiért cselhez folyamodott, mert semmiképpen nem akart engem elveszíteni. Beregszászban volt a hivatalos esküvő, majdnem titokban. A faluban futótűzként terjedt el a hír. Anyámat az ágyban találtam betegen, amikor hazamentem. Nagymamám megfenyegetett, hogy kitagad, és még a koporsója mellé sem állhatok oda. A volt vőlegényemnek megírtam az érzelmi változásomat. Amikor hazajött, nem találkoztam vele személyesen. Több évnek kellett eltelnie, amíg Lacit a családom befogadta és nagyon megszerette.

Édesanyám házában kezdtük a közös életünket, Váriban. 1956-ban saját házat építettünk. Két fiam született: elsőként Lacika és pont egy évre rá Gyurika. Vári, a férjem munkája révén, 1956 után kezdett fejlődni. A '60-as években volt a legnagyobb fellendülési szakasza. A kolhozban szinte mindent termeltek. A hozzáértő kéz munkája meghozta a gyümölcsét. A napraforgó- és kukoricatermelést kiegészítették egyéb növényekkel, amelyeket a sorok közé ültettek. Magángazdálkodásra is kiadtak részterületeket, a tagokat érdekeltté tették a termelés hatékonyságában. Ha kellett, nemcsak reggel 8-tól délután 3-ig tartott a munkaidő, hanem ahogy a gazdálkodás és az időjárás megkövetelte. Az emberek sokkal jobban kezdtek élni, hiszen a sajátjuk is ott volt. Szerencsére megszavaztak egy olyan törvényt is, amely az ipari tevékenységet is engedélyezte a kolhozokban. Így épült fel a tégla-gyár a vasút melletti agyagos földre. Később törvényileg engedélyezték a muzsalyi borvidék Várihoz való csatlakoztatását. Elkezdték a szőlőtermesztést is. Aztán felépült a konzervgyár, amely szintén nagy hasznot hozott, akárcsak az istállók felépítése, az állatállomány bővítése, majd a nagy virágház pompázatos telepe. A fellendülésnek köszönhetően épülhettek Váriban az oktatási és kulturális intézmények. Egy 400 holdas gyümölcsös is hozzájuk tartozott. Az országban ismert lett

a vári konzerv és gyümölcs, terjedt a település híre, nőtt az elismertsége. Laci nagy érzékkel válogatta meg a szakembereit, munkatársait. Az emberek, a munkások megjelenésével, kulturáltságával is törődött. Igényességre nevelte őket, magukkal és környezetükkel szemben egyaránt. Villanyvezetékét építtetett, s nemcsak a saját falujában, hanem a környéken is. A közlekedési utakat rendbe hozatta. Egy szegény, nyomorgó faluból és környékéből virágzó települést alakított. A vári virágház megszerzte ismert volt. Egy munkácsi szegfűtermesztő kertésztől vette le a mintát. Mindenki a csodájára járt. Az ünnepeken ellátta virágokkal a lakosságot, még télen is. Kárpátalján a szovjetrendszerben nem volt virágbolt.

Összefoglalva elmondhatom és hitelesíthetem, hogy Vári központtal a semmiből a következő gazdaságot építette fel: egy jól működő kolhoz, szövetkezetet, országos hírű gyümölcsöst, konzervgyárat, dohánytermesztést, szarvasmarha-állományt, virágházat, téglagyárat, iskolát, utakat, villanyt. Elfogultság nélkül mondom – őstehetség volt a gazdaságépítés területén. Emellett nagyon jól építette társadalmi kapcsolatait a közéleti személyekkel, művészekkel, tudósokkal. Mecenásként is jó híre volt. 1962–63-ban még arra is jutott ideje, hogy megvédje a kandidátusi disszertációját az Agrártudományi Akadémián. Saját vezetési módszereit dolgozta fel, a mindennapi gyakorlati tevékenységét foglalta össze, dokumentálva. Később ebben a témában a doktoriját is megvédte. Ezután ajánlották fel neki a Baktai Kísérleti Állomás kutatóintézetének vezetését. Emlékszem arra a szomorú közgyűlésre, ahol megszavazták az áthelyezését. Az emberek nem akarták elengedni. Végül Laci kérte meg őket, hogy szavazzák meg az áthelyezését azzal a feltétellel, hogy a kolhoz is a kutatóintézethez csatolják.

Amikor Laci átvette, az állomás nagyon elhanyagolt állapotban volt. Összeroskadt építmények, mellékhelyiségek, rendezetlen park, dűledező épület, közvilágítás hiánya. Laci először az elhanyagolt mellékhelyiségeket hozatta rendbe, és az ellopott villanykörtéket szerel-

tette fel. Sajnos, a hatóság nem tartotta be az ígérését, a kolhozot nem csatolták az intézményhez. Intenzíven kezdett hozzá az intézet működési feltételeinek helyreállításához. Először ott is a jövedelmező ipari tevékenységet vezette be, építtetett egy téglagyárat, aztán orvosi rendelőt, lakásokat az ott dolgozó 120 tudósnak, virágzó, rendezett parkot. Mint járási képviselőt, innen jelölték Kijevbe, a magyarok képviselőjeként. A KMKSZ, Fodó Sándorék delegálták. Voltak irigyei, ellenlábasai, de még ma sem értem, mi volt ennek az oka. Egy páran bizonytalanok voltak abban, hogyan fogja a magyarok érdekeit képviselni. Nem értem, hogyan vetődhetett fel ez a kérdés, hiszen egész életében egy (illetve több) magyar falu felemelkedéséért küzdött? Lehet, hogy azért bántották egyesek, mert azt mondta, hogy az autonómia kérdését finomabban kell a parlament elé vinni, nem jött még el a határozott követelés időpontja. Ő ott Kijevben jobban érezte az ukránok hangulatát és gondolkodását, mint távolabb. Nem magyarázkodott, de azt mondta, hogy még nem jött el az ideje ennek a követelésnek. Vagy talán egyéb ok miatt is haragudtak rá? Nem tudom. Beosztásából adódóan is rengeteg embernek segített. Idegekkel is jól bírta ezt a felelősségteljes munkát. Akkor még nyugodtabb volt az ukrán parlament, nem voltak a maiakhoz hasonló botrányok. Az előterjesztések racionálisan, nyugodtan zajlottak, a határozatok, törvények is megszülettek. Szerette képviselői munkáját. Itthon kinevelte az őt helyettesítő szakembereket, jól szervezte az itthoni munkáját is. Hétvégeken mindig hazajött a családjához. Az egészségével nem volt semmi problémája 1991-ig. Akkor volt egy elhúzódó influenzája, amely megtámadta az egyik szívbillentyűjét. Pontatlan volt a diagnózis, nem fedezték fel idejében, hónapokig lázas volt. Végül Magyarországon műtötték meg. Húsz évig élt utána. A műtét után könnyebb, jobban szervezett munkát végzett, de minden működött, mintha csak egy vezérlő pultnál „gombokat nyomogatna”. Hosszú évtizedeken át végzett munkája meghozta gyümölcsét.

Vonzó férfi volt még idősebb korában is. Szerették a nők, sok asszony kívánta. Büszke voltam rá, de érthető módon nekem ez nem esett jól. Nagyon szerette a családját, én voltam a „mindene,” a gyerekeit imádta. Mindent megadott nekünk, a hétvégeket, ünnepeket együtt töltöttük. Igaz, 8 év után ment először szabadságra, addig minden nap dolgozott. Teljesen azonosult a magyarsággal, magyarul beszélt. Én közben elvégeztem a lemergi Mezőgazdasági Akadémiát. Sokáig a községháza titkára voltam. Lacinak sok vendége volt, a protokoll fogadásokat is én végeztem. Végig boldog voltam mellette, sok örömet adott. A kollégáitól is nagyon sok tiszteletet és szeretetet kaptam. Aki csak járt nálunk, mindenkinek a „Jolikája” voltam. Ha előlről kezdeném az életet, pont így választanék. Miután fizikailag elveszítettem, talán még jobban ragaszkodom hozzá, szeretem. Ez a bennem lévő fény sem veszített ragyogásából, amely további értelmet adott életemnek.

A RUSZINOK SZÓSZÓLÓJA

*Interjú dr. Ljavinecz Mariannával,
a Fővárosi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat elnök
asszonyával, a Ruszinok Világtanácsa megválasztott
magyarországi képviselőjével¹⁸*

Dr. Ljavinecz Mariannának gazdag, sikeres, de küzdelmekkel teli szakmai és családi életet adott a Teremtő. Férjével, Ljavinecz Antal professzorral együtt mindketten példaként állnak előttünk azt bizonyítva, hogy életünk boldogsága másokért is van. Marianna boldog, a műveltséget, hagyományokat féltve őrző családban él férjével, gyermekeivel, unokáival. Nagyon szereti nemzetét, a ruszinságot. Mindig fáj neki a ruszin emlékek, hagyományok megtartásának akadályoztatása. Országot váltva, 1991-ben az elsők között hozta létre férjével és fiával együtt a Hodinka Antal Ruszin Értelmiségi Egyesületet, és mindent megtesz annak érdekében (kiadványaival, tanulmányaival, rendezvényeivel), hogy a ruszinság fejlődési útját meghatározza. Tevékenységének hatása nemcsak a fővárosban, hanem országosan, majd a Ruszin Világtanács tagsága által világszerte is kisugárzik.

Arra kértem, ossza meg velünk életútját, tapasztalatait, különös tekintettel a közelmúlt fontos kárpátaljai eseményeire.

¹⁸ Az interjú 2019-ben készült.

– *Honnan indult és hogyan alakult a mindig felfelé törekvő életútja?*

– Szentmiklóson születtem, egy Munkács melletti gyönyörű faluban, 1941-ben, még magyar állampolgárként. A szentmiklósi vár a falu közepén, a Latorca folyó partján található. A múlt nagy titkainak tanúja ez a vár, de erről majd később mesélek. Édesanyám magyar származású. Nagymamám Fenczik Stefánia, Fenczik Kornél lánya, aki híres festőművész, freskófestő volt. Különösen templomdíszítő művészete ismert, családunk archívumában is megtalálható. Sajnos őt nagyon korán elvesztettük, mert munka közben erősen megfázott, tüdőgyulladásban halt meg. Nagyanyám és anyám is magyar nevelésben részesültek. Magyar identitásuk volt, de nem feledkeztek meg a ruszin családi gyökerekről sem. Magyaroknak érezték magukat, és ezen a nyelven is beszéltek. Nagyapám, Gyurkó Gyula, görögkatolikus pap volt, magyar–ruszin identitású, de leginkább magyar műveltségű. Oklevelét is magyarul szerezte. Nagy műveltségű ember volt, négy nyelvet beszélt. Sokáig Sztrojnan teljesített szolgálatot, majd Szentmiklóstra helyezték. Szolgálatára kezdetén csupán egy kis templom volt Szentmiklóson. Tervbe vette a nagyobb templom felépítését, 1935-től gyűjtötte rá a pénzt. Még ma is megvannak azok az archív levelek, amelyekben a hivatalokhoz és a hívekhez fordult segítségért. 1939-ben, a magyar időszak alatt még sikerült az új nagytemplomot felszentelni. A falunkban még ma is ott áll „nagyapa temploma”, amelyre mindig nagyon büszke volt. Amikor bejöttek az oroszok, a templom a pravoszláv egyház fennhatósága alá került. Pedig nálunk nem voltak ilyen vallású hívek. Csak ruszinok és magyarok éltek a faluban. 1990-ben kapta vissza a görögkatolikus egyház a templomunkat.

Édesanyám elvégezte a munkácsi tanítóképzőt, tanítónő volt. A környéken dolgozott egy ruszin iskolában. A Szics-gárdisták már akkor aktivizálták magukat. Galíciából több ezren átverekedtek magukat Kárpátaljára. Közülük sokan beilleszkedtek a Podkarpatszka

Rusz csehszlovák rendszerébe. Hivatalt vállaltak, és terjesztették a pravoszláv vallást és a Karpatszka Ukrajina mozgalmat. A müncheni egyezmény után, 1938. október 1-jén Kárpátalja autonómiát kapott Csehszlovákián belül. Október 26-án a csehszlovák kormány leváltotta Bródy Andrást, és Avgusztin Volosint nevezte ki az autonóm kormány elnökévé. Megkezdődött a Szics-gárda újjászervezése. Aktívan dolgoztak még az általános iskolákban is. Például minden ruszin iskolába küldtek egy megfigyelőt, aki géppuskával ülte végig az órákat. Anyám mesélte, hogy kötelező volt megtanulni és megtanítani a gyerekeknek az ukrán himnuszt, és naponta elénekelni. Édesanyám az ukrán himnuszt örökre megtanulta a géppuskák közvetlen közepében. Volosin pedig, amíg a történelmi események nem tisztázódtak, „burzsoá nacionalistának” számított. A Karpatszka Ukrajina miniszterelnöke nem sokáig uralkodhatott. Azzal végződött, hogy a nacionalista csapat maradványaival Romániába, majd Prágába menekült. Onnan az oroszok Moszkva valamelyik börtönébe szállították, ahol kivégezték.

A szüleim sorsfordító időszakot éltek. Nehéz körülmények között kellett helytállniuk. Puritán módon éltek, de igényesen tanították a ruszin gyerekeket. Nem igaz, hogy csak a megyeszékhelyen és a városokban volt kulturális élet. A tanítók nemcsak tanítottak, hanem órák után művelődési közösségeket, szakköröket szerveztek. Szentmiklóson is élénk társasági élet folyt. A falu értelmisége rendszeresen összejárt megvitatni bizonyos témákat, kulturális, művészeti eseményeket. A földbirtokos családok gyermekei leginkább Munkácsra jártak a neves gimnáziumba, majd Prágában és Budapesten képezték magukat felsőbb szintű iskolákban, egyetemeken. Példaként hadd említsem meg Balczki Emilt, aki szintén Szentmiklóson nőtt fel, majd Budapesten lett tanszékvezető tanár. Kovács István is Budapesten végezte a jogi egyetemet. Azért is hangsúlyozom és méltatom szüleim és kollégái műveltségét, mert amikor az oroszok be-

jöttek, „felszabadították” vidékünket, az a hír járta, hogy „a szovjet csapatok hozták be a kultúrát e sötét Kárpátaljára”. Ez nem igaz, ezt erősen cáfolom! Kárpátalja felvilágosult, műveltséggel, hagyományokkal rendelkező vidék volt!

1946-tól kezdődően megszűntek a ruszin iskolák. Már én is ukrán iskolában kezdtem tanulmányaimat. Azt hirdették: „A ruszinok – azok ukránok!”. Egy tollvonással szüntették meg a ruszin nemzetiiséget. Gyermekként is tudtuk – ez történelemhamisítás. Kettős nevelésben részesültünk: otthon volt az igazság, az iskolában a hazugság. Tanáraink annyira féltek az igazság kimondásától, hogy kíváncsiskodó kérdéseinket azonnal elhárították. Emlékszem, egyszer egy kiránduláson a munkácsi vár történelméről érdeklődtem. „Kérdezd meg otthon!” – volt a válasz, mert nem merté elmondani az igazságot. Azt, hogy 1685-ben Zrínyi Ilona a gyermekeivel Munkács várába vonult. S amikor a császár katonái ostrom alá vették a várat, hogyan szervezték meg a védelmét. Európa akkor ismerte meg igazán Munkácsot. Röplapok adták hírül Zrínyi Ilona hőstettét. Az eltitkolt történelem parancsa szerint a tanárnő azt sem merté elmondani, hogy XIV. Lajos francia király Európa legbátrabb asszonyának nevezte Zrínyi Ilonát. A 10–12 éves Rákóczi Ferenc itt tanulta meg, hogy a hatalom felelősség, az uralkodás – szolgálat.

A szentmiklósi várat szintén titok övezte. A szovjetek bevonulása után ott is minden lepusztult. Beszélni sem volt szabad arról, hogy ott valamikor történelmi események zajlottak, hogy a várnak szerepe volt az 1703–1711-es szabadságharc idejében. Hogy 1703 júniusában II. Rákóczi Ferenc a munkácsi csata elvesztése után ott szállt meg pihezésre a hadseregével, hogy a Fejedelem többször is ellátogatott a várba száműzetése előtt. Elhallgatás övezte a vár legizgalmasabb történetét is, a munkácsi vár szépséges védelmezője, Zrínyi Ilona és Thököly Imre magyar szabadságharcos legendáját. Szerelmük a szentmiklósi vár falai között folytatott titkos találkák során bontakozott ki. Ezért jogosan

hívták a szerelem várának. Az '50-es évek elejétől kezdve erről nem volt szabad beszélni. Nagyszüleim mesélték, hogy ez a hely a magyarok alatt egy gyönyörű kulturális centrummá alakult, kertészek által gondozott nagy parkkal övezve. Utána orosz laktanyává pusztult. Mellette volt az óvodám. Még mindig a szemem előtt van. A vár hosszú évtizedekig lepusztult, elhanyagolt állapotban volt, míg 2001-ben bérbe vette a hatóságoktól Bartos József képzőművész, aki elhivatottan foglalkozik a vár restaurálásával. Galériát létesített, a kertet is rendbe hozta.

Bár aranyéremmel végeztem a Munkácsi Ukrán Középiskolában, első próbálkozásra nem vettek fel az Ungvári Egyetem Orvostudományi Karára. Mint említettem, nagyon szerettem az iskolámat, mert ott tanultak a munkácsi ruszin értelmiségi családok gyermekei, és nagyon jó tanáraink voltak. Szakmai felkészültségükön kívül jó pedagógiai érzékkel tanítottak. Addig nem haladtak tovább az anyaggal, amíg jól a fejünkbe nem verték az alapokat. Elhivatott pedagógusok voltak. Az ukrán irodalom nem vonzott, de az orosz klasszikusokat annál jobban kedveltem. Igaz, édesapám nagyon nagy figyelmet fordított műveltségünkre. Esténként összehívott minket, gyerekeket, és Puskind vagy Lermontovot elemeztünk, olvastuk a szebbnél szebb műveket. Ez általánosan elfogadott hétvégi elfoglaltság volt a családukban. Sőt! Ez a szokás a magyar irodalommal való ismerkedésre is kiterjedt. Amikor Magyarországról már könnyebben lehetett vidékünkre látogatni, a Szolnokról érkezett nagynéném tartott magyar irodalomórákat nekünk. Madách Imre *Az ember tragédiáját* illet jól ismerni, s mindezt választékos magyar irodalmi nyelven kellett bizonyítanunk. Csak így kaptunk elismerést. Körbe voltunk véve irodalomszerető családtagokkal, rokonokkal. Csodálkoztam is azon, hogy vajon miért nem sikerült a felvételem. Az indoklás az volt, hogy az orosz fogalmazásban „nem fejttem ki eléggé” az adott témakört. Tehát a szaktárgyak kiváló eredménye mellett sem kerülhettem be az egyemre. Elhivatottságot éreztem e pálya iránt már gyermekkorom-

ban is. Aztán az érettségi időszakában sok bénulási diagnózissal ápolpt gyermekkel találkoztam. Ez nagy hatással volt rám, nagyon megrendített, segíteni akartam.

A sikertelen felvételi után a munkácsi gyermekkórházba kerültem. Szívtam magamba az ismereteket. Mindegyik osztályt végigjártam, a kórház könyvtárát és kutatási osztályát is ismertem. Még az orvosi konzíliumokra is beengedtek hallgatózni. Céltudatosan készültem a következő felvételire. Másodszorra már sikerült. Nem találtak „hibát” a fogalmazásomban sem, a többi felvételi vizsgán, akárcsak a múlt évben, a legmagasabb pontszámot kaptam. 106 diák tanult az első évfolyamon, de csak 36 „őshonos” kárpátaljai személy kapott lehetőséget. Igazságtalan lennék, ha azt mondanám, hogy csak a kárpátaljai orvosok, professzorok voltak jó oktatók az egyetemen. Őket nagyon szeretjük: Fedinecz Sanyi bácsi, Kerekes Feri bácsi... és még sokan mások, rendkívül jó gyakorlati oktatók voltak, rengeteget tanultunk tőlük. De mindenképpen meg kell említenem a „benti” oktatókat, professzorokat, akik Leningrádból, Harkovból, Kijevből jöttek hozzánk tanítani. Nagyon szerettük az előadásait. Sajnos az egyetem rektoráról, akit Zaporozsjéből küldtek hozzánk, már nem volt ilyen jó a véleményünk. Valamiért nem szeretett minket, kárpátaljaiakat. Diplomaszerezés előtt behívtak minket, hogy a „napravlenijét”, a kötelező munkahelyünket kiválasszuk. Abban az időben 3 évet ott kellett dolgoznunk, ahová az elosztó bizottság irányított. Különböző munkahelyeket ajánlottak nekünk, például egy-egy ukrain vasúti irodába, internátusba, vagy még távolabbra, csak nem Kárpátalja valamelyik vidékére. A rektorunk előttünk ki is hangsúlyozta: Kárpátalja nem lesz, ez számunkra kizárt! Természetesen kényszerből mondanunk kellett valamit. Én Herszont emlegettem, mint jövőző állomáshelyemet, Deák Kati, Csekán Tamás évfolyamtársaim szintén mondtak valamit.

A Gondviselés mindig velem volt, irányított. Diplomaosztás előtt gondolnom sem lehetett a házasságra, annak ellenére, hogy bő-

ven forgolódtak körülöttem a partiképes kárpátaljai fiatalemberek. Apám szinte törvénybe iktatta számunkra: először tanulás, utána családalapítás! Nem tértem el az apai utasítástól. Antalóczi Misi mutatta be először nekem az akkor már elismert orvosként működő kijevi aspiránst, Ljavinecz Antalt. Korábban látásból ismertük egymást. Arra felfigyeltem, hogy a munkácsi lányos családok nem hagyták figyelmen kívül a jó kiállítású, partiképes fiatalembert. Antal is ruszin értelmiségi családból származik (édesapja Volócon volt iskolaigazgató), négy nővére mind pedagógus. Szüleim is jól ismerték őket. Szerelmünknek nem volt akadálya. Diplomaosztás, majd házasságkötésünk után szakmai életemet Kijevben kezdtem. Kijevbe bejelentkezni egy kész tortúra volt. A férjem akkor még kollégiumban lakott, amelyet abban az évben akartak felszámolni. Kénytelenek voltunk albérletbe költözni, és hogy munkához jussak, vidékre bejelentkezni. Egy kutatóintézetben kezdtem dolgozni, amit, őszintén szólva, nem szerettem. Engem jobban érdekelt a gyakorlati gyógyítás. Amikor az első gyermekemet vártam, egy pár hónapig nem dolgoztam. István születése után hét hónapig édesanyám segítségére voltam utalva. Gyakran vittem el a gyereket Munkácsra, ott nagyobb biztonságban voltam, és könnyebben juthattam segítséghez. Ez mindaddig tartott, amíg a családban nem történt meg a nagy tragédia. Apám fiatalon, 57 éves korában hirtelen szívhalált szenvedett. Egy győztes perről tartott hazafelé, útközben összeesett, rögtön meghalt. Elbúcsúzni sem tudtunk tőle. Édesanyámat nagyon megviselte apám hirtelen elvesztése. Ő volt a családfenntartó, a központ, a lelki és anyagi támasz. Hirtelen minden biztonság elveszett. Négyen vagyunk testvérek, a legkisebb akkor csupán tízéves volt. Apámnak ő volt a kedvence, mindig csak Sanyikának szólította, másként nem is lehetett. A nővérem zenetanár lett, a másik fivérem még Odesszában tanult az építészeti egyetemen. Anyámnak nagyon nehéz volt visszailleszkedni a tanítói pályára, hiszen hosszú ideig otthon dolgozott. Apám halála után 52 kg-ra lefo-

gyott, sokat kínlódott a betegségével. Kijevben alaposan kivizsgáltattuk, s a Celloban (abban az időben vezették be) gyógyszer jó hatással volt rá. Műtét nélkül meggyógyult.

A férjem abban az időben fejezte be az aspirantúrát, megvédte a kandidátusit, a nagydoktorit. Mintegy 200 tudományos írása jelent meg. Nagyon sok helyre hívták előadni. Sohasem volt párttag, ezért csak nagyon nehezen tudott kiutazni külföldi konferenciákra, tanácskozásokra. Abban az időben ez nem ment könnyen.

A fiam után hét évre megszületett Marica lányom. Otthon a gyerekekkel csak magyarul beszéltünk. Amikor óvodába kerültek, nem tudtak ukránul, oroszul. Édesanyám gyakran gyűjtötte össze maga körül az unokákat Munkácson. Az én gyerekeim is gyakran voltak otthon, ott sajátították el a ruszin nyelvet, családi körben. Időközben sikerült létrehozni saját kényelmes otthonunkat is, így éltünk Kijevben több mint két évtizeden keresztül. Antal 33 évet, én 23-at, István fiam is ott végezte iskoláit és az egyetemet. A csernobili tragédia is ott ért bennünket Kijevben. Maricát egy évre Munkácsra küldtük a nagyanijához, ott végezte a nyolcadik osztályt, ukrán iskolában. Érdekes módon otthon sokkal jobban tanult, a ruszin közösségben. Kötőnően fejezte be az évet.

Magyarországra való áttelepülés gondolatai már rég foglalkoztattak bennünket. Szabadságra vágytunk, és nagyobb szakmai kitekintésre, családi együttlétre. Először István indult el Magyarországra a nagynénjéhez egyetemi tanulmányainak befejezése után. Nőgyógyászatból készült szakmai vizsgát tenni, de Ausztriában élő nagybátyja tanácsára Szigetváron kezdte el a munkáját. Három évi ottléte alatt szerette meg a pszichiátriát, s figyelme mindinkább e téma felé irányult. Dönthetett volna másként is, hiszen más tervekkel érkezett. De az általa választott út számára nagyobb kihívást jelentett. Tudta, hogy hivatása elszántságot, akaraterőt, emberszeretetet és rengeteg munkát, tanulást követel – de elfogadta. Járható út ez számára

és – úgy látszik – megéri az erőfeszítést, gondolta. Még ma is csodálkozva gondolok arra, hogy diákkorában néha nógatni kellett a tanulás miatt, itt pedig egyik szakszorgalmi vizsgája után a másikra készül, már a negyediknél tart, annyira szereti hivatását.

Kijevből 1992-ben jöttünk át Magyarországra. Eladtuk a kijevi lakásunkat, s így vásároltuk meg a budapesti Rákóczi úti otthonunkat. Én nagyon szeretem a belvárost, Kijevben is belvárosi lakásunk volt. Közel van a Duna-part, ha kikapcsolódásra, megnyugvásra vágyom, oda megyek sétálni, pihenni. Érdekes, Munkácson is a belvárosban laktunk, a Tóth Patika sarkán, a Sugár utcában. Ez az utca volt Munkácson a korzó, nagyon szerettem.

A budapesti újrakezdés talán a férjemnek volt a legnehezebb. Mint tudós szakember, alapítványt hozott létre még Kijevben, amelyet Magyarországon Bölcső Alapítványként jegyeztetett be. Ez egy humán kft. volt, amely azt a célt szolgálta, hogy genetikai vizsgálatokat, kutatásokat és összegzéseket végez gyermekeken, akik átérték a csernobili katasztrófa szennyezettségét, segít a gyógyulásukban. Sajnos ez a téma tabunak bizonyult úgy Ukrajnában, mint Magyarországon. Nem kapott támogatást, inkább akadályozták a kutatásokat, amelyeket az intézetével közösen végeztek. Még Czeizel Endrének is az volt a válasza: érdekes téma, de nem érdemes ezzel foglalkozni... Az alapítványnak az elején voltak szponzorai, négyszer sikerült is ukrainai gyerekeket Balatonlellére, Balatonföldvára és a Bakonyba meghívni, megvizsgálni. Mindegyiküknél, aki a katasztrófát még az anyaméhben élte át (ezért nevezték Bölcső Alapítványnak), találtak rendellenességet, de e fontos kezdeményezés támogatás hiányában abbamaradt. Néhány gyereket sikerült meggyógyítani, de a továbbiakban e téma nem kapott zöld utat. Egy újságíró könyvet is írt erről az embermentő akcióról, de a további kutatások abbamaradtak. Nem volt könnyű időszak ez számunkra. A férjemet fájón érintette, hogy nem folytathatja tudományos kutatásait. Dolgozott még az egyetemen, de nem ez volt az áhí-

tott célja. Végül is, többféle szakvizsgájának köszönhetően, egy másik orvosi területet választott, amely nem volt könnyebb: a légzésbénult osztályon vállalta el a főorvosi állást.

Közben nálam is problémák jelentkeztek, mert nem fogadták el a Kijevben tett szakvizsgáimat, hiába volt többféle bizonyítványom is gyermekgyógyászatból. Így kerültem egy egészségügyi intézetbe, amely fogyatékos gyermekek bentlakásos otthona. Húsz évet dolgoztam ott, a nyugdíjazásomig. Lelkileg nem lehet megszokni azt a környezetet és a mindennapi szenvedés látványát, de orvosként nagyon megszerettek, és én is őket. Nagy empátiára volt szükségem és kitartó küzdelemre. Bevallom, minden nap nagyon erős emocionális stressz ért, amit itt nem szeretnék részletezni. Emberfeletti munkát végeznek ott a gyógyítók, nővérek, pedagógusok. Nem fordulhat elő az a szituáció, hogy ha a szülő, mi kitesszük az utcára. Gyakran előfordult, hogy a szülők nem akarták hazavinni súlyosan beteg vagy nyomorék 1–2 vagy 5–6 éves gyermeküket, beadták az otthonba, és ők ott éltek 30 évet! Csak az az orvos vagy ápoló maradhatott meg ezen a küzdelmes pályán, aki tisztában volt önmagával, érzett magában kitartást, együttérző képességet, és mindenképpen segíteni akart tudásával. E környezetben valóban nem a szakvizsgai osztályzat volt a fontos, a záróvizsga itt a nagybetűs élet volt! Én nagyon megszerettem a gyerekeket és az ott dolgozókat.

Egy másik témával szeretném folytatni. A ruszinság szeretetét otthonról hoztuk. Mindannyian kettős életet éltünk akkoriban, nemzetiségünket, hagyományainkat csak családi körben élhettük meg. Apám, nagyapám sokat meséltek kultúránkról, történelmünkről, hagyományainkról. Nagyon vallásosak voltunk. Ez volt a megmaradásunk záloga is. A ruszinságtól Kárpátalján hosszú évtizedeken keresztül elvették a „szellemi lelki otthont”. De nem sikerült elfelejtenni, honnan jöttünk, kik vagyunk. Magyarországra költözve, egy szabadabb világba, egy zenetanár barátunktól megtudtuk, hogy van itt

egy ruszin közösség Komlóskán, amelynek Hattinger Gábor a vezetője. Felvettük vele a kapcsolatot azzal a céllal, hogy megerősítsük a Magyarországi Ruszinok Szövetségét. Arról értesültünk, hogy nagyon sok kárpátaljai települt át Magyarországra, kerestük egymás társaságát. A fővárosban különösen sokan voltunk. Így találtuk meg először Almási és Szabó doktort. Megszerveztük az első ruszin értelmiségi társaságot itt Budapesten, amelynek a férjem lett az elnöke. Felkutatuk Hodinka Antal rokonságát és elkezdtük a munkát. Sajnos a MARUSZE tagjai nem fogadtak bennünket szívesen, jöttmenteknek tartottak, akik Kijevből érkeztek. Nem ismerték a ruszin történelmet, a kárpátaljai őslakók igazi voltát, sorsunkat. Elkezdődtek a viták, a bizonygatások, hogy kik is a valódi ruszinok. Nem akarták elismerni ruszinságunkat, ezzel is bizonyítva tájékozatlanságukat. Időszakos távolsgártásra kényszerítettek bennünket. Közben jöttek az önkormányzati választások, szervezési munkához láttunk. Így jött létre az Országos Ruszin Önkormányzat, amelynek első elnökévé Hiricz Verát választották, majd sorban alakultak a kerületi és vidéki nemzetiségi önkormányzatok, ruszin civil szervezetek. Már működött egy ruszinságot kutató intézet is, amelynek vezetője Popovics Tibor volt. A MARUSZE időközben – tényleges munka hiányában – szétesett, miközben részünkről aktívan jöttek létre különböző szakirányú regionális egyesületek. Sajnálatos módon volt egy olyan időszak, amikor Magyarország elveszítette azt a jogát, hogy képviselőt küldjön a Világtanácsba. Nem adtuk fel, tovább dolgoztunk. Folyóirataink, könyveink, tanulmányaink jelentek meg ruszin és magyar nyelven. A *Ruszin Világ* folyóiratunk állami elismerést is kapott. Munkánk révén lehetőségünk lett képviselőt delegálni, így először engem választottak meg a Ruszin Világtanács tagjává. Amikor a Ruszinok IX. Világkongresszusán magyarországi képviselővé választottak, újabb lehetőséghez kaptunk zöld utat. Közös dolgainkat értelmes párbeszéd, közvetlen találkozások keretében vitathattuk meg. Már ez a kongresszus is

bizonyította, hogy a ruszin közösségeink erősödnek, aktivizálódnak, tevékenységük országos és nemzetközi nyilvánossághoz jut. A Ruszin Világtanács XIII. kongresszusán a fiamat, Ljavinecz Istvánt választották elnökké. Én most a Fővárosi Ruszin Önkormányzatot és a VI. kerület ruszin közösségét vezetem. Újraindítottuk a fővárosi *Ruszin Hírlapot*. Kiadtunk egy ismeretterjesztő könyvet is Kárpátaljáról. Szeretnénk, hogy minél többen megismerjék ősi szokásainkat, történelmünket, kultúránkat. Hiszen valamennyien valljuk, hogy akiknek nincs közös műveltségi, történelmi, kulturális alapja, hiába jelentik ki, hogy egy nemzet emberei. Ezért is ajánlottam Magocsi akadémikus könyvének terjesztését. Őseink emlékét őzi!

ÖSSZHANG

*Beszélgetés dr. Ljavinecz István pszichiáterrel,
a Ruszin Világtanács elnökével*

Amikor egy új világról és európai szellemiségéről beszélünk, gyakran elfeledkezünk hagyományainkról, örökségünkről. Ha időről időre netán mégis felidézzük magunkban, jobbra családi hatásra, akkor is csak ismertebb nevek jutnak eszünkbe. Pedig ősi értékeink, példaképeink ennél lényegesen többet adtak hazánknak, szülőföldünknek. Interjúalanyom, Ljavinecz István, pont az ellenkező véleményt képviseli. Szinte fájlalja, ha valaki a modernizációra, az időszerűsége hivatkozva elfelejti a múltat, hagyományait.

Dr. Ljavinecz István, családjával egyetemben, arra tette fel életét, hivatását, hogy nemzetének sorsán segítsen. A ruszinságért vállalt cselekvésben látja küldetésének lényegét. Mint beszélgetésünk során kiderült, korosztályuk számára, akik még a kommunizmusban éltek, tanultak, egyfajta védelmet jelentett, ha megőrzik történelmi emlékezetüket, hagyományukat. Ljavinecz István, családi, baráti környezetével egyetemben, ideológiát félretéve, a ruszin értelmiségi társasággal felmérték a gondokat, a teendőket, összevetették őket a lehetőséggel, majd cselekedtek. Valós problémákból indultak ki. Nem vártak ugrásszerű változásokat, de fokozatos javulást igen. Céljuk, hogy nemzetiségüket, nyelvhasználati jogukat elismerjék. Egyetértésben, békeességben, reménységben szeretnének élni.

Emberségre, megbecsülésre, munkára, önrendelkező közösségre vágnak. Mindannyian. Függetlenül világnézeti, faji, felekezeti különbségektől.

Dr. Ljavinecz István életének újrakezdése a kijevi gyermek- és ifjúkor után nem volt könnyű feladat. Már 22 évesen orvosi szakmai vizsgával rendelkező szülész-nőgyógyász volt, de tovább képezte magát. Megtanult egy új szakmai nyelvet, folyamatosan, kitartóan tanult. A „mecsics” kemény volt, de nem reménytelen. Tisztában volt azzal, hogy ha nem tanul meg a kihívásokkal szembenézni, érdekeit képviselni és érvényesíteni, akkor letehet „vagyott” (pszichiátria) szakmájának folytatásáról. Hiszen Kijevben, ahol az egyetemi diplomáját és az egyik szakkvizsgáját szerezte, nem választhatta ezt az emberközeli hivatást. Olyan rendszerben élt, amelyben ideológiai alapon válogatták meg a kádereket. Az ateista világban, nemzetiségét és pártonkívülségét ismerve, nem kerülhetett e szakma közelébe. Megbízhatatlan személynek bélyegezték. Nem állt el szándékától. Magyarországon Hamvas Béla szellemiségét követte, aki azt vallotta: „... aki ebben az új helyzetben a dolgokat meg akarja érteni, annak az egészet előlről kell kezdeni. És ami még ennél is fontosabb: az embernek még sohasem volt ennyire szüksége az isteni értelem fényének segítségére, mint most, amikor a dolgok megértését újból és előlről kell kezdenie”. Kulcsszavak ezek. Már csak ezért is ismerős érzésekkel olvashatjuk dr. Ljavinecz István vallomását. És csupán azt kívánhatjuk számára, hogy a továbbiakban is hasonló színvonalú gondolatokkal és általa szerkesztett kiadványokkal gyarapítsa közös tapasztalatainkat.

De beszéljen inkább ő maga!

Gyermek- és ifjúkor

Kárpátaljáról származom, de – szüleim orvostudományi munkája révén – Kijevben születtem.

Rokonságom mindkét ága vegyes, főként ruszin–magyar származású. A változatos nyelvhasználat, a sokrétű kulturális hatások mind megszokottak voltak nálunk. Nagymamám főként magyarul beszélt velünk,

de könnyen váltott ruszinra. Kijevben jártam óvodába és iskolába. Emlékszem, először nehéz volt beilleszkednem az ukrán és orosz társaságba, mert otthon csak magyarul beszéltünk. Furcsa volt nekem azon a nyelven beszélni, amely nem a családomé. Az orvostudományi egyetemem Kijevben végeztem, ott is szakvizsgáztam szülészet-nőgyógyászatból. A diploma megszerzése után Jugoszlávián keresztül emigráltam Magyarországra. A '90-es években, a rendszerváltást követően alakult egy olyan lehetőség, hogy bevándorló státuszhoz lehetett jutni. Lakhelyre és munkahelyi igazolásra volt szükség, hogy elfogadják a kérelmet. Kárpátaljai barátok, ismerősök segítségemre voltak, és Szigetváron – szintén baráti segítséggel – sikerült azonnal orvosi állást szereznem. Először problémát jelentett a magyar irodalmi és szakmai nyelv használata, de mindent megtettem annak érdekében, hogy megfelelő színvonalra hozzam magam e téren. Szigetváron kezdtem komolyan foglalkozni pszichiátriával. Eldöntöttem, hogy ezen a vonalon építem tovább a hivatásom. Mindig vonzott a lélek és az agy viszonyának a témaköre, de Ukrajnában „megbízhatatlannak” minősítettek származásom és pártonkívüliségem miatt. Az akkori rendszerben az is problémát jelentett, hogy külföldi rokonaim is voltak. Abban az időben nem kerülhettem a pszichiátria közelébe sem. 1993-ban a szüleim is áttelepültek Magyarországra, családgyesítés jogcímen. Édesapámnak itt élt a nővére Magyarországon. Az én helyzetem is könnyebbé vált. Budapest környékén kaptam állást, még ma is ott dolgozom. Pszichiátriai szakvizsgálómat 1996-ban kezdtem, 2000-ben rehabilitációból, 2010-ben adiktológiából, 2015-ben pszichológiai terápiából vizsgáztam le. Ezt a szerteágazó ismeretszerzést filozófiai tanulmányokkal is kiegészíttem. A szaktudományi ismeretek gyarapítása mellett olyan látásmód elsajátítására is törekszem, amely a létezés alapösszefüggéseit hivatott feltárni. A pszichiátriának alapvető kérdése, hogy az emberre figyel, s ezzel valójában mindig az „egészre” ügyel. Egyik példaképem, Hamvas Béla, a keleti filozófiából és az európai misztikából megtanulta, hogy különbséget tegyen személy és individuum között. Az individuum

reflexiói az egyes ember magánügyei, de a személyes lét mindannyiunk közös ügye. Jó lenne, ha mi is ezt a magatartást követnénk.

Közélet Magyarországon

„Minden nemzetnek alapvető joga van nyelvéhez, kultúrájához és gyermekeinek neveléséhez” (II. János Pál pápa nemzetek és kisebbségek jogairól szóló szavai). Ezek a szavak különösen számunkra, a szétszakított ruszinság számára fontosak.

Magyarországon 1996-ban született meg az új nemzetiségi törvény. Ez óriási lehetőséget biztosított arra, hogy elkezdjük azt a munkát, amelyet mindig szükségesnek, elementárisnak éreztünk. Új helyzetbe kerültünk, végre foglalkozhattunk régen vágyott álmunkkal, nemzetiiségünk, a ruszinság felemelkedésével, elfogadtatásával. A törvény lehetőséget adott a civil összefogásokra, tudományos és kulturális egyesületek létrehozására. Amikor mi hozzákezdtünk e munkához, az Ukrán Nemzetiségi Egyesületben volt egy ruszin szekció is. Ez hamarosan különvált, kivonult az ukrán társaságból. Édesapám, Ljavinecz Antal professzor kezdeményezésére létrejött egy ruszin értelmiségi társaság, főleg kárpátaljai származású értelmiségiekkel: Udvardy professzor, Boniszlávszky Tibor, Fruci Atanáz, Szabó János és még sokáig sorolhatnám a kiváló művészeket, tudósokat, írókat, tanárokat, akik alapítói voltak. 2003-ban lett hivatalosan is bejegyezve a Hodinka Antal Ruszin Értelmiségi Egyesület, amelynek édesapám lett a választott elnöke. Különböző szekciókkal működtettük az egyesületet, így sorban csatlakoztak hozzánk a különböző művészeti és tudományos szakemberek. Pályázati lehetőség is adódott, ezen a téren is sikeresek voltunk. Sorra alakultak a különböző irányultságú ruszin egyesületek és kiadványok. Leginkább az újraindított *Almanach (Kalendárium)* és *Ruszin Világ* folyóiratnak örültünk. Hiszen ezeknek régi hagyományuk volt, még Duhnovich Alekszander alapította az előző évszázadban. A *Kalendárium* az egyetlen ruszin kiadvány, amely újraindítása után 15 éve fo-

lyamatosan, szünet nélkül jelenik meg, értékes tanulmányokkal, forrásanyagként is szolgáló cikkekkkel.

A Ruszin Világtanács 25 évvel ezelőtt alakult meg Szlovákiában. A mi ruszin egyesületünk is kérte a felvételét – már több mint 13 éve – ebbe a világszervezetbe. Pozitív elbírálást kaptunk. A kétévente rendezendő kongresszuson édesanyámat, dr. Ljavinecz Mariannát kétszer választották elnökhelyettessé, majd átadva nekem a stafétabotot, engem is kétszer szavaztak meg. Majd 2015-ben a Déván megrendezett kongresszuson engem választottak meg a Ruszin Világtanács elnökévé. Feladatunk van bőven. A legelső, amivel a Világtanács engem megbízott: a ruszin nyelv használatának érvényesítése és nemzetiségként való elfogadtatása. Sokan tévesen tudják, hogy nemzetiségünket Kárpátalján elfogadták, csak Kijevben nem. Az igazság az, hogy sehol sem fogadták el törvényesen. Az ukrán vezetésnek az Európai Unióhoz való csatlakozás szándéknyilatkozatának kapcsán alá kellett írni egy dokumentumot, amelyben egy nyelvi kitétel is szerepelt, hogy milyen regionális nyelveket ismernek el Ukrajnában. Akkor több kárpátaljai képviselő kezdeményezésére bekerült a ruszin nyelv mint regionális kisebbségi nyelv, de ennél több nem történt. A Majdanon elindított forradalom után még ezt a törvényt is hatályon kívül helyezték. Ez volt – többek között – egyik feszültségi pontja az orosz–ukrán konfliktusnak. Az összetűzéseket a nyelvi jogi témák, viták motiválták. Nem csak a ruszin nyelv használata, illetve tiltása körül alakultak ki a konfliktusok. Ez jellemző volt a többi kisebbségi nyelvre is: orosz, magyar, lengyel... Amerikából megpróbálták ezt a jogi vitát pozitívan befolyásolni. Nem a Világkongresszuson keresztül, hanem egy ruszin milliomos, S. Scsepa közvetítésével. Ő volt az a lokálpatrióta, aki tíz éven keresztül szponzorálta Kárpátalján a ruszin – nem hivatalos – nyelvoktatást. A Kárpátaljai Megyei Oktatási Hivatal ezt is megtiltotta. Tehát, hátróztottan állíthatjuk, hogy a ruszin nemzetiség jogilag Ukrajnában nincs elismerve. Egyik kiemelt feladatként kaptam meg a Világtanács-

tól, hogy forduljak egy a kongresszus által elfogadott nyilatkozattal az Európai Unió Parlamentjéhez, a jelenlegi államfőhöz segítségért, kérve az elfogadtatás határozatát. Érdekes módon Ukrajna szeretné megszerezni az EU-tagságot, viszont mind a 28 tagállam elismeri a ruszinságot mint nemzetiséget, de Ukrajna, ahonnan őshonosságunk származik, nem. Történelmi jelentőségű a rám bízott feladat, és én mindent megteszek annak érdekében, hogy ez sikerüljön. Várunk egy keveset, mert most, sajnos, a tősgyökeres ősi nemzetiségekről kényszerből átkerült a figyelem sürgősebb dolgokra, de ahogy ez a hirtelen jött konfliktus lecsillapodik, segítségért fogok fordulni a miniszterelnökünkhöz is, az európai képviselőinkhez is, valamint a Visegrádi Együttműködés (V4) országaihoz is. Az alábbiakban olvashatják Kiáltványunkat, Nyilatkozatunkat.

A XIII. ruszin (rutén-lemkov) vilá kongresszus (felhívás és nyilatkozat)

A XIII. Ruszin Vilá kongresszus 2015. június 19–20-i ülésén (Deva, Románia), ahol a ruszin nemzet jogainak elismertettségéről szavazott a delegált küldöttség, a következő fontos nyilatkozatot fogadta el.

Ukrajna kormánya fogadja el azt a legmagasabb rendű néptörvényt, a ruszin népesség megfelelő arányában, amely kinyilvánítja: a ruszinság önálló nemzet, az ukrainai Kárpátontúli terület őshonos lakossága, alapvető joga van saját nyelvéhez, kultúrájához, identitásához, ősi hagyományaihoz.

Ukrajna területén hivatalosan elismerték, hogy minden nemzetnek alapvető joga van: nyelvéhez, kultúrájához, a fiatalabb nemzedéknek hagyományaihoz, illetve neveléséhez. A ruszinság egyik legfontosabb joga, az önálló nemzetté váló kinyilvánítása, sajnos még hiányzik.

Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy nemzetközi vonatkozásban, a ruszinság mint önálló nemzetiség a következő országokban elfogadott: Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország,

Románia, Szerbia, Horvátország, Észak-Amerikában, valamint Közép-Európa valamennyi országában. Ukrajnában ez hiányzik.

Mindeddig, sajnos, nem kapott kellő figyelmet a ruszin nép kérése, ezért most megerősítve követeljük Ukrajna legfelsőbb államhatalmától, az Európai Bizottság jogrendszerétől, az Európai Tanácstól, az Európai Uniótól, hogy hozzanak létre egy modell kidolgozásához szükséges bizottságot, amely megteremti a ruszinság önálló nemzetté való kinyilvánítási jogszabályát, rendelkezését.

Az ENSZ chartája azért született, hogy minden nemzetet és kultúráját megvédjen, elismerjen. Napjainkban ezt még durván megsértik. A nemzeti jogokat emberi jogoknak kell tekintenünk a közösség szintjén.

Az Európai chartának megfelelően Ukrajnában is létezik egy olyan kisebbségi, nemzetiségi törvény, amely nemzetiségi vonatkozásban rendelkezik regionális önkormányzati rendszerről, kulturális, nyelvi jogairól, de a ruszinságra vonatkozó jogrendszer hiányzik. Az ukrainai Kárpátontúli területen élő őshonos ruszinságnak, a népszámlálás arányának megfelelően, legyen alapvető joga: az anyanyelvi oktatáshoz, anyanyelvének használatához, saját hagyományain alapuló kultúrájához, saját nyelvű kiadványaihoz, az elektromos média használatához és az adminisztratív, hivatalos intézményekben saját nyelvhasználatához.

A Ruszinok XIII. Világkongresszusa ülésén a küldöttek elfogadták ezt a nyilatkozatot, amely megfogalmazta alapvető jogi követeléseiket a ruszinság elismertettségét illetően.

Arról is döntés született, hogy e fontos dokumentumot megküldjük: Ukrajna elnökének, Legfelsőbb Tanácsának, az Európai Bizottságnak (Ukrajna is reméli felvételét), az Európai Parlamentnek...

Azt várom ettől a rám bízott feladattól, hogy az Európai Uniónak legyen egy adekvát válasza, egy pozitív reakciója. Tegyük lehetővé, hogy Kárpátalján, az ősi földjükön élő ruszinoknak lehetősége legyen nyelvhez, kultúrájához, hagyományaihoz. Önrendelkezési jogukat ismerjék el! A Ruszin Világtanács egyik célja: megnyitni olyan utakat, lehetősé-

geket, amely révén a ruszinság méltó életet élhessen ősi földjén és tudatos, felelős személyiséggé fejlődhessen! Kongresszusunk szeretné elérni, hogy az emberi értékrendet ne írhasa felül mindig a politikai érdek!

A ruszin közösség figyeli honfitársainak életét a szülőföldön, Kárpátalján is, mely évszázadok óta él együtt az ottani őshonos magyarokkal. Ezért váltott ki felháborodást körében is az új ukrán oktatási törvény, melynek elfogadása ellen nyilatkozattal tiltakozott.

Nyilatkozat

Tiltakozunk az ukrán parlament által 2017. szeptember 5-én elfogadott oktatási törvény ellen, amely gyakorlatilag a jelenlegi magyar oktatási rendszert Kárpátalján csupán az óvodai és elemi iskolai szinten tenné lehetővé.

Igenis, szólunk kell! Minden nemzetnek alapvető joga van nyelvéhez, kultúrájához és gyermekeinek anyanyelvén történő oktatásához, neveléséhez!

A szétszakított magyarságot ez különösen hátrányosan érinti. A több mint 1000 éves jelenlét és államiság után a magyarság nemzetrészenek szülőföldjéről való eltüntetésére ad okot. Felemeljük szavunkat az emberi jogok megtiprása, különösen a kisebbségek kulturális elnyomása ellen. Az ENSZ chartája azért született, hogy minden nemzetet és kultúrát megvédjen. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata ékesszólóan beszél ugyan a személyek jogairól, de nem született hasonló nemzetközi egyezmény a nemzetek jogairól. A nemzeti jogokat emberi jogoknak kell tekintenünk a közösség szintjén. Minden nemzetnek joga van az élethez! Létezését senkinek sincs joga megkérdőjelezni.

Minden nemzetnek alapvető joga van saját nyelvéhez, kultúrájához és az anyanyelvén való oktatáshoz! Joga van ahhoz, hogy életét saját hagyományai szerint rendezze be és fiatal nemzedékét megfelelő anyanyelvi nevelésben, oktatásban részesítse!

Aláírások

MINDEN KÖZÖSSÉG MEGPRÓBÁLJA VÉDENI SAJÁT HAGYOMÁNYAIT ÉS AZONOSSÁGÁT

Beszélgetés Benza Györggyel, a Kárpátaljai Szövetség elnökével¹⁹

– Édesapád Kárpátalja egyik legműveltebb, legsegítőkésebb embere volt. Úgyszólván végig követte az ott élő emberek sorsát – nemzetiségre, vallási felekezetre való tekintet nélkül. Szakmai tanácsaival, ügyvédi cselekedeteivel több esetben is áthidalta az akkori bürokrácia útvesztőit, megkönnyítve honfitársainak életét. Még ma is sokan gondolnak rá nagy tisztelettel és hálával.

Örökségének folytatója vagy, miután a vagyonod egy részét alapítványi, illetve közvagyonná minősítetted. Balatonföldvár már második évtizede a kárpátaljaiak találkozóhelye, kultúránk és hagyományaink megélésének színtere, gyermekeink és művészeink táborozó helye. Mikor éreztél rá, hogy ez a missziós feladat a te utad? Szüleidtől kaptad azt a szellemi erőteret, amely sorsodat befolyásolta? Mi volt a legfontosabb útavaló, amelyet szülővárosodból, Beregszászból hoztál?

– Köszönöm az elismerő szavakat a szüleimről. Életvitelük, hitük, a munkához való hozzáállásuk, a közösség iránti elkötelezettségük valóban példaértékű volt számomra. Gyermekkoromtól ezt láttam, ezt tapasztaltam a környezetemben, így aztán nem tekintem missziós fel-

¹⁹ Az interjú 2016-ban készült.

adatnak az utamat. Számomra ez természetes. Azt, hogy minden tölem telhetőt megteszek a munkámban, vagy másokért, a közösség érdekében, nem úgy értékelem magamban, mint rendkívüli erőfeszítést. Ez az előttem álló megoldandó feladat, igyekszem hát elvégezni. Persze, ha sikerül, van bennem egy jóleső érzés. Ha – esetleg rajtam kívül álló ok miatt – valamit nem sikerül megvalósítanom, akkor is az van bennem, hogy legalább megpróbáltam, mindent megtettem, amit lehetett.

A legfontosabb útravaló, amit magammal hoztam? Talán az erős kötődés. Miután Magyarországra kerültem az érettségi után, mindig is kerestem a kapcsolatot a hozzám hasonlóan a szülőföldtől elszakadt társaimmal. Ha velük tartom a kapcsolatot, kimondatlanul is érezzük az összetartozást, tudjuk, hogy adott esetben számíthatunk egymásra. Ez így van a mai napig is, és szerencsére számos ilyen ismeretségem van Magyarországon és a világ más tájain is. Így aztán ezeken az ismeretségeken keresztül és a munkám során, amelynek egyik pillérét a kárpátaljai gazdasági kapcsolatok adják, nem érzek semmiféle elszakadást a szülőföldtől. Gyakran járok haza. Szemléltetésképpen ide kívánkoznak Ady Endre sorai, *A föl-földobott kő* című versének első és utolsó versszaka:

Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.

És, jaj, hiába mindenha szándék,
Százszor földobnál, én visszaszállnék,
Százszor is, végül is.

– *Sikeres vállalkozó vagy. Sokan tapasztaljuk, hogy a következetes, szorgos munkával elért eredmény és hírnév nem vakított el. Szereted az embereket, saját tapasztalataim és barátaim elmondása szerint senkit sem utasítasz el, aki kéréssel fordul hozzád vagy segítséget vár tőled.*

Mindenkinek vannak problémái, valószínű neked is, ez elkerülhetetlen. Hogyan találd meg a módját, hogy a feladatot minél gyorsabban és jobban teljesítsd? Honnan származik a mindennapok erőtartaléka, amelytől nemcsak te, hanem mi is biztonságban érezzük magunkat?

– Úgy gondolom, ez is egy adottság, és szeretném hinni, hogy arányosan keveredik bennem az emóció és a ráció. Mindkettő jelen van – mint mindenkiben –, és ha szerencsém van, akkor egyik sem uralodik el túlzott mértékben a másikon. Igyekszem az érzelmileg erősen ható dolgokat is racionálisan megközelíteni. Ha valami eleve lehetetlen, annak tényét elfogadom, ilyenkor nem tudok segíteni, de ha csak egy halvány reménysugár is van, akkor az mindenképpen megér egy próbát. Az erőtartalékom pedig valószínűleg éppen ezek sikeréből táplálkozik.

– A Kárpátaljai Szövetség elnökének választottak ez év tavaszán, a közgyűlés egyhangú döntésével. Milyen üzenetet küldenél legelőször a szövetség mind intenzívebben gyarapodó tagságának, amely nem a megosztást, az elbizonytalanodást, hanem a reményt és az összefogást erősítené?

– Ezen már túl vagyunk. Megválasztásomat követően a szövetség minden tagjának postai úton feladott levélben köszöntem meg, hogy engem választottak, valamint 12 pontba gyűjtve ismertettem a programomat, mi az, amit elnökként szeretnék a tagság segítségével, összefogással, együttes akarattal megvalósítani. Természetesen csak akkor, ha ezeket mások is fontosnak tartják, ha mások is magukénak érzik, és ha ők is részt vesznek a közös munkában. Szép számban kaptam válaszokat, amelyekben a tagok pozitívan értékelték elképzeléseimet és kifejezték, hogy szívesen részt vesznek a közös munkában.

– Látsz-e olyan veszélyt, amely jelen pillanatban a hagyományainkat, kultúránkat, jövőnket fenyegeti?

– Sajnos igen. Az évek óta folyamatban lévő orosz–ukrán konfliktus, amely igazából már a háború súlyos terheként nehezedik a történelem viharában amúgy is hányatott sorsú Kárpátaljára. Itt már

nemcsak hagyományokról, kultúráról van szó, hanem emberéletről, a fiatalságról, a jövő nemzedékről. Első számú feladatnak érzem, és programom is ezzel kezdődik, hogy segítségül hívva a jogászokat, a magyar kormányt és minden józan gondolkodású embert, lépünk fel közösen a fiatalok megmentéséért, a túlélésért, azért, hogy ez az eszterlen háború ne követeljen még több ártatlan életet, olyanokét, akiknek semmi közük ehhez az egészhez.

– *A Kárpátaljai Szövetségnek milyen tervei vannak a határon túli magyarsággal kapcsolatban? Számíthatnak-e a szövetség támogatására a megmaradásukért folytatott küzdelmükben?*

– Természetesen számíthatnak a szövetségre, hiszen a határon túli magyarsággal való kapcsolattartás, közösségeik támogatása a legfőbb feladataink közé tartozik. Gyakorlatilag a már említett 12 pontban megfogalmazott program is alapvetően ezt tükrözi. A teljesség igénye nélkül: kárpátaljai művészek, művészeti tevékenységek minél szélesebb körben való bemutatása előadások, színházi produkciók, kiállítások, ankétok útján, kapcsolattartás és közös programok lebonyolítása a civil szervezetekkel, a gazdasági kapcsolatok élénkítése, a fiatalok tehetséggondozása, tanulmányaik segítése, nyári táborok szervezése, együttműködés az egyházakkal...

A határon túli magyarság megmaradásának letéteményesei maguk a határon túli magyarok, és Kárpátalján a velük évszázadok óta szimbiózisban élő ruszinok. Mély meggyőződésem, hogy ezt a folyamatot egyértelműen az anyaországhoz való viszonyulásuk fogja eldönteni. A magyar kormány az elmúlt hat évben jelentős, történelmi léptékkal mérve is meghatározó, konkrét lépéseket tett a határon túli magyarság életben maradásának érdekében, de nagyon fontos, hogy a segítő jobbot a határon túliak képesek is legyenek elfogadni. Ez viszont minden egyes országban más és más, esetenként bonyolult körülményektől függ.

– *Ismerjük a média hatalmát. Milyen terveid vannak a kommunikációs stratégia terén? A Kárpátaljai Szövetség elnökeként milyen haté-*

kony diplomáciai és kommunikációs eszközöket helyezel előtérbe? Milyen kérdésekben tennél engedményeket és milyen, bennünket érintő témákban nem fogadnál el korlátokat?

– A médiának valóban nagy a hatalma. Erről azonban azt gondolom, hogy az ott megismert információk hatalma csak akkor maradandó, ha valós tényeken alapszik. Ha nem, akkor egy idő után kipukkan, mint egy lufi, és nemhogy nem teljesíti be azt, amire hivatott, de nevetségessé válik, visszaüt. Ezért aztán nem a kommunikációt, hanem a tetteket tartom igazán fontosnak. És csak akkor keresem a médiában rejlő lehetőségeket, ha ez elősegíti céljaink megvalósítását. Az engedmények és a korlátok a határon túli magyarsággal, a kárpátaljaiakkal összefüggésben számomra nem nagyon értelmezhetőek. Szerintem ezek a fogalmak csak magyarázkodásra alkalmasak és elterelik a figyelmet a lényegi kérdésekről.

Hogy csak egy példát említsek, a határon túli magyarok egyszerűsített honosításának 2010-es elfogadása vitathatatlanul egy történelmi lépés, amely ezen időponttól egy minőségileg más pályára emelte a határon túli magyarok sorsát. Semmilyen elfogadható és ésszerű magyarázatot nem találtam arra vonatkozólag, hogy ez a természetes magatartásból eredő döntés miért nem született meg azonnal, a kommunista rendszer bukásának másnapján, 1989-ben úgy, ahogy Románia a Ceausescu-rendszer eltörlését követően azonnal biztosította a Moldáviában élőknek a román állampolgárságot. Nyilvánvaló, hogy ennek az elmaradását a legegyszerűbb engedményekkel és korlátokkal magyarázni, hivatkozva a mindenkori nemzetközi helyzetre és még számos érthetetlen és értelmezhetetlen indokra. De azt hiszem, nem kell elmagyaráznom, mennyivel többet jelentett volna a határon túli magyaroknak és ezáltal az anyaországnak is a magyar állampolgárság 20 évvel korábban.

„... A MULTAT BE KELL VALLANI”

Vári FABIÁN László VÁSÁRTÉR című könyvéről²⁰

A születés és a halál – két fontos irány a Vásártérben. A születés integráns része az életnek. S ezt a gyermekkori életet kísérvük végig Vári FABIÁN új regényében. A kis Lacikát „lélekszerető” emberek nevelték: a nagymama, nagyapa, apa és ritkában az anyja. A rájuk zúdult szovjetrendszerben kötelező volt „materialistának” mutatkozni. A templomba járást büntették. A Teremtő létezését is, valamint a szellemi-lelki kapcsolatot az univerzummal. Az ember a körülmények hatalmában élt. Letagadták a kereszténység több mint kétezzer éves igazságát, a szeretet törvényét, amely épp olyan univerzális igazság, mint a gravitáció. Gyűlöletet szítottak, amiből csak akkor voltak hajlandóak föleszmélni, amikor végveszélyben voltak, és zuhantak a szakadékba. Ennek az ideológiának a szempontjából az öregedés a lehető legszörnyűbb folyamat, mert a megsemmisüléshez visz. És ez tényleg elviselhetetlen.

Folytassuk egy ideillő idézettel Jungtól: „Amint a lövedék röppályája a célban, akként az élet a halálban ér véget, ami az egész élet célja.”

A materialisták célja a lélek eltüntetése volt. Kiadták a parancsot: eltüntetni, aki vallja, meggyilkolni! A világ művelésének műszaki része elszakadt szellemi forrásától, értékeitől, kultúrájától. Önmaga fe-

²⁰ Budapest, 2020. december 6.

letti uralmát is elveszítette. Már nem tud emlékezni, elmélkedni, önmagával szembesülni. Az elfojtás azonban egyre gyötrelmesebbé vált.

Mindezek ellenkezőjét megtaláltam Vári Fábián László megrendítően szép új regényében, a *Vásártérben*. Archaikus, ősi nyelvezete, népies karaktere, szófordulatai, szókapcsolatai is utánozhatatlanul egyéniek. Nem hiába mondják, hogy a nyelv a nemzedékek memóriarendszere, amely összeköti azokat. Az önéletrajzi ihletésű regénynek sok tanulsága van. Az alkotók nagy részénél mostanában érkezett el a visszapillantás kényszerének ideje, amikor nem egyszerűen egy korra akarnak visszatekinteni, hanem saját életükre is. Ez minden művészember számára elkerülhetetlen kihívás. Az önéletrajzokat meg kell írni, és az olvasóközönség számára izgalmassá kell tenni. Vári Fábián László mindezeknek eleget tesz.

De nemcsak a magyar embert és hagyományokat pusztító materialista világ sújtott le környékünkre. Szociográfiai pontossággal látjuk, mily nehéz volt akkor a vidéki élet, a maga gondjaival, megélhetési szükségleteivel. Nem voltak könnyűek az életmentő szituációk sem. Nem akarom alábecsülni a mai fiatalokat, de vajon szembe tudtak volna nézni azokkal a helyzetekkel, amit elődeiknek kellett megélni, átvészelni? Mint például, amikor a kis Laci a mellettük lévő tó jégtáblákkal borított szorításába került: „Ezt már én gondolom néhány nappal később, amikor egy unalmas délelőtt kiballagok a tóhoz. De hiába tekergetem a nyakamat, egy lélek sincs körülöttem. Ha nincs, akkor nincs! Ki mondta, hogy egyedül nem tudok felszállni egy jégtáblára? ... Pont úgy történik minden, ahogy kell. A jégtábla úszik, én rajta. ... Annyira örülök, hogy megfordulok magam körül, látja-e valaki? ... A jég imbolyogni kezd, s én máris a vízben találok magamat...” Szerencsére kimentik, megmenekül, de hasonló eset történt valamilyen a nagypapjával is. „Amikor 1947-ben – egy rendes, hideg ősz volt már – egy szekérderek csöves máléval jöttem hazafelé Bökényből, a Tisza rendesen megjött, de a komp még járt. A közepe felé már olyan

erős volt az ár, hogy a kötelet elszakította, a szekér meg lovastul be a vízbe... Azt hittem akkor belepusztulok, mire hazaérek, úgy reszkedtem. Akkor engem is így kúrált anyátok, az én lábamat is a blóder hozta rendbe.”

A múlt, mindenkinek a múltja tele van rendkívüli eseményekkel. Mindenki megélt olyan perceket, napokat, éveket, amelyeket szeretet volna nem megélni. Talán szeretné, mert kényelmesebb lenne, elkerülni a szembesítést a hibájával, ügyetlenségével, rosszalkodásával.

A szerző, miközben valódi önéletrajzot ír, hiteles nevekkal, adatokkal, önmagát mint főszereplőt egy gyermekkori szemléleten, „tükrön” keresztül mutatja be.

A történet a kis Laci életének kezdetéről indul. Az édesapja folyamatosan építette a becsvágyát. Már gyermekkorában irodalmi idézetekkel, versekkel vértette fel. Olyan embert akart belőle nevelni, aki tisztában van a saját értékével, és ezt a külvilággal is éreztetni tudja. Ő volt az, aki Ábrányi Emil *Mi a baza* című költeményével megismertette, ezzel ösztönző példát adott a nyiladozó értelmű fiúnak, aki majd 9 évesen megkapja ezért az első hatalmas pofont a tanítónőjétől az újlaki iskolában. Másik, életére kiható élménye 14 éves korában érte, amikor a nagyszülősi tankerület magyar iskoláinak műkedvelő szemlélén a kultúrházban népes közönség előtt előadta az Ábrányi-verset. Magyartanára, aki egyben igazgatója is volt, a zsűri tagjaként elvörösödött arccal szenvedte végig a versmondást. Utána rögtön felrohant a színpadra, és a már összehúzott függöny mögött ordította rá.

A szovjet világ valóságos korrajzát látjuk, amely hazugságra épül. Egy tanár és egy gyerek kettős természetű realitással áll szemben. Mindennapi valósága fizikai és lelki megpróbáltatásokkal teli, ugyanakkor kisszerű és durva. A szovjet ideológiával, propagandával való elkerülhetetlen találkozás a kis Lacit már korán éri. Mint látjuk, a kisajátító szocialista világszemlélet uralkodóvá vált, és a kultúra régi, hagyományos értékrendje visszaszorult a személyes, családi körbe.

A kis Laci édesapja a II. világháború utáni szovjet megtorlás áldozataként lágert járt ember volt. „Ki venné vállára a csehek alatt született apám életének terhét, aki 1939 és 1944 között magyar személyigazolványt melengetett a szívéen, ám 18 évesen mégis Szolyvára került, ahol szökésen kapták, rálöttek, majd lerúgták a veséjét?” – tette fel a kérdést egyik esszéjében a szerző. Az idősebb generáció rendszerismerete és sorstapasztalata, emléke a lágerből való sikertelen szökési kísérletről valós jelnek bizonyult. Az ártatlanul bűnhődés éppen a kiszolgáltatottságot demonstrálja.

Egy gyermekkori emlék a bűnhődés egy másik formájáról is szól. Zsuzsi mama a személyét ért csúfolódást kegyetlen fültépéssel torolta meg. A gyermek tisztában volt vele, hogy rászolgált a büntetésre, ezért azt könnyek nélkül viselte. Ami nehezen viselhető, az a megszégyenülés érzése. „Este, amikor édesanyám a lavórba állított, hogy lemossa rólam az egész napos csavargás porát, észrevette mindkét fülem tövén a szakadást. El kellett mondanom, mi történt velem, s ez sokkal megalázóbb volt, mint amikor a vén boszorka a karmai között tartott.”

Egy másik síkon induló narrátori szöveg már egy felnőtt gondolatvilágába viszi az olvasót. Két távoli dimenzió szembesül egymással. Szerencsés írói megoldásnak tartom, mert megteremti az elbeszélő író és az elmondott történetet megélt ember közötti távolságot. S ezzel kivonja magát az elfogultság vádjai alól. Nem pusztán óvatosságból, mert az ember nem lehet elfogulatlan a saját életével szemben. Megteremtheti a látszatát, de nem választhatja le önmagát önmagáról.

Nem könnyű megírni az 1950–60-as évek, a közelmúlt történetét egy kamasszá érett kislány szemszögéből. Olykor váratlan drámai szituációkban kell helytállni, máskor a humor, a gyermeki kíváncsiság bájával szembesülünk. Akár a komor felnőtt világ vagy az egyáltalán nem eszményi környezetben megélt első gyermeki erotikus tapasztalataival szembesülünk. Bensőségesebb gyermeki kapcsolatok is fel-feltűnnek.

Az önéletrajzírók a közelmúlt ábrázolásánál általában megtorpannak, nehezen folytatják vallomásukat. Attól tartanak talán, hogy még a történetírás se dolgozta fel a legújabb kort, az tele van „fehér foltokkal”. A szubjektív vallomástevőknek még nehezebb a „titkos lelki kapukat” megnyitni. Az író ezt mesterien és megrázóan teszi.

Vári Fábíán László nemzeti identitásához való ragaszkodását a regény gyönyörűséges nyelve is bizonyítja. A visszaemlékezés nyelvének archaikus kifejezései szépirodalmi, balladai, folklorisztikus olvasottságról árulkodnak. Meglepek a párbeszédi fordulatok, személyiség jellegűek, abszolút egyediek. Ezt a stílust színesítik a népnyelv fordulatai. Számomra elragadóvá teszi e szépirodalmi, szociográfiai alkotást.

E gondolatokhoz érve határozottan látjuk a szerző elszántságát, fogadalmát, hogy összeköti a múlt és a közelmúlt emlékeit, lebontja a köztük lévő homályt, és bátor nyíltsággal mutatja be környezetét, velük való kapcsolatrendszerét. Kiemelten: családját, magát, a pofonokat, lelkesedését, vakmerőségét, hibáit, lelki sebeit és hegesedéseinek nyomát. Narrátori kísérleteiben önmaga lelkiismerete előtt nyíltan áll. Megható jelenetek sorát találjuk, amikor ezzel a lelki tükörrel szembe-sül. S ez a tükör nem torzít. Pedig talán kényelmesebb lenne, ha elkerülhetné a szembesítéseket, főleg az anyjával szemben. Nem engedte meg magának a valóságtól való eltérést.

Az életrajzi regény két síkra tagozódása jó megoldásnak tűnt. A gyermekkori epizódok és a felnőttkori összegző gondolatok váltakozása dinamikussá teszik a regényt. Megismertünk egy külső és egy szubjektív belső valóságot. Ezt a szerző önismeret útján érte el.

Az első vonalon az epizódok időrendben sorakoznak egymás után és ábrázolják a mindennapok gyermektudatban rögzült eseményeit. Őszinte, hiteles, realista stílusú gyermekéletrajza dokumentáló, szociográfus múltidéző eljárását követi.

Az olvasó beható ismereteket szerezhet Tiszaújlak mindennapjairól, arról, ami a Vásártéren és azon túl történik. Bizonyítva, hogy a kö-

zösségek, emberek megőrizhették értékeiket, ha képesek voltak elkerülni a belső „migrációt”. Ha kitartottak hitükben, nemzetiségükben, hagyományaikban. A nézeteltérésekben lelki ellentétek mélyülnek. A szovjet hódítók is tisztában voltak azzal, hogy uralmuk csak akkor biztos, ha a lelkeket is meghódítják. Ezért kapta a gyermek főszereplő is a pofonokat „fentről”, mert világnézete, családban szerzett értékítélete más volt.

Gyermeki ártatlanságát az évek során el kellett veszítenie. Ahogy fölfedezte, hogy az anya sorsa, jóságos lénye külön van az övétől, óriási hiányt érzett. Földespadlós otthonában, a szülők, nagyszülők házában jól érezte magát a mindig kíváncsi kisfiú. De amikor környezete kezdett benépesülni különféle erőket sugárzó „másokkal”, az idegen arcokkal új felismerések, élmények jelentkeztek. Tudatosult benne, hogy most itt már nem lehet mindig úgy viselkedni, ahogy szeretne, mert büntetnek és jutalmaznak. És vannak eszközök, amelyekkel eléri a céljait és vannak, amelyekkel nem. Megjelent életében a jó és a rossz. Az „életdráma” elindult. Az egyik oldalon ott áll a gyermek Lacika csírázó énje, a másikon pedig a szülők, nagyszülők, felnőttek kialakult jelleme, szokásrendje, szigorú társadalmi szokásrendszere és a külső valóság.

Felnőtt környezete, az apán, nagyapán kívül, még nem látja a gyermek Lacika lelkét, nem tudják, milyen tehetséget hozott magával, hogy milyen útra irányítsák fejlődését. A gyermek alkalmazkodik értékrendjükhöz, szokásaikhoz. Iskolás korában már többet kell harcolnia elfogadásáért.

Az akkor még érthetetlen „mások” igencsak nyírbálták a szabadságát. Tiszaújlak közösségi társadalmában sokszor ütközött tanári feljebbvalóival. Szülei után megpróbált alkalmazkodni a tanító nénihez, az iskolához, a többi gyerekhez, a pionír csapathoz, a szovjet rendszerhez. Ebben az állapotban úgy viselkedett, mint a többiek. Minél inkább nyomasztották gyermekkori szabadságának emlékei, annál

inkább elfojtotta magában. Dacos ellenállásáért megalázták, megbüntették. Ez történt vele egész kamasz koráig.

Hamarosan szűk lett neki ez a világ. Belülről növekvő saját egyéniségéről leomlik minden, ami nem ő. Önfeladó együttműködésre már kamasz korában sem volt hajlandó. Büntetését méltósággal viselte. Ez volt az a pillanat, amikor egyéniségében megjelennek sorsának távlatai. Kontrollálni kezdte életének, érdeklődésének irányultságát. A körülmények önmagukban is sokszor kínálnak feloldozást, de ő nem élt vele.

A *Vásártér* üzenete az élet küzdelme és változása. A magyar nemzet megpróbáltatásainak bemutatása saját ősi földjén. Elindulás a gyermekkorból és megérkezés a felelősségteljes felnőtt korba, majd végül az utolsó fejezetekben – az anyja halálához. Számomra a regény csúcspontja az anyai kapcsolattal való szembenézés. Önvallomása megrendítő, amikor kíméletlen őszinteséggel összegzi az anyjával való kapcsolatát. Megteszi a döntő lépést: őszintén befelé néz, és onnan hozza a szubjektív információt. Nem óvja magát, inkább megerősíti, hogy a „rendrakásnak” belül, a mélyben kell elindulni, amikor már az érzelmi lényünket „megzabolazza” az értelmi, szellemi lényünk. Mert mindannyiunknak egyaránt megvan a saját feladata és felelőssége.

„... a multat be kell vallani ... s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés” – ahogy József Attila írta. Mint látjuk, a múlt bevallásának vannak igazi nehézségei, nem annyira az írónak, hanem ennek a kornak.

Tiszaújlaknak és benne a Fábián családnak volt drámája, tragédiája, szeretete, öröme, humora, tanulsága, amelybe könnycsepp is vegyül.

„HA AD AZ ISTEN BAJT, AD AHHOZ ERŐT IS...”

Gondolatok Kótyuk Erzsébet új könyvének olvasása közben²¹

*„Az ember kizárólag úgy tájékozódhat a jövőről,
ha számba veszi mindazt, ami múlt volt...”*
(Ortega)

Kótyuk Erzsébet néprajzkutató, kulturális antropológus ott élt, ahol gyűjtőmunkáját végezte. Megmentette a jelennek és a jövőnknek azokat a hagyományokat, értékeket – a népi gyógyászati módszereket –, amelyek teljes feledésbe merülhettek volna, ha nem kutatják.

Az írások kötetbe rendezésekor bűvópatakként kerültek a felszínre a gyűjtőutak során lejegyzett hagyományok, népi orvoslások – szellemi örökségünk. Megrázó, tanulságos történetek, köztük ki nem beszélt, fel nem dolgozott traumák láncolata, amely még napjainkban is kísért. „A meddő házasságokért még napjainkban is az asszonyt okolják: meddő, magtalan, fejletlen a méhe, *megettette magát jánkorába* (abortusza volt), mondták nem kevés rosszindulattal. *Nem adott az Isten* – mondták a szánakozók.” Ilyen esetben vádolni egy kétségbeesett asszonyt már régen nem hiba, hanem bűn, de a XX. század elején még ez volt.

²¹ Gondolataimat 2021-ben vetettem papírra.

A szerző családi érintettsége révén is ismerte Kárpátalja „lerohanását”, a magyar és német származású férfiak elhurcolását. Az „oral history” gyűjtései abból a korból, amikor a bolsevizmus véget vetett a fejlődés folyamatának, és kiragadta Kárpátalját a civilizációból, Kárpátalja szenvedéstörténetét, tragédiáját bizonyítják. A cél érdekében minden taktikai fogás bevethető volt. A szovjet igazságszolgáltatás a jog véres paródiáját alkalmazta (lásd *A bitük volt a legnagyobb bűnük*, valamint a *Húsz nap rettegés: harcok a csapi hídfőért 1944 őszén* című fejezeteket). „Nyolc évtized alatt, az 1920. június 4-i trianoni békediktátum óta idegen fennhatóság alatt élő kárpátaljai magyar nemzeti közösség megtapasztalta a kisebbségi lét minden kínját és keservét. Az itt élő magyarság körében – az anyaországtól való elzárás ellenére – 1945 után sem jártak sikerrel a hatóságok beolvasztási törekvései. Az anyanyelvet megőrizte, nem cserélte fel az egy hazában élő nemzetiség nyelvével, az oroszsal, hagyományait – a tiltások közepette is – ápolta, és nem feledte.”

Az ott élő magyarokból kiszakadt egy „sóvárgó lélek”, de a nemzeti összetartás szorosabb lett. Örökre megtanulták az összetartozás erejét, nélkülözhetetlenségét, mert ez a megmaradás feltétele.

A népi gyógymódokat és hiedelmeket taglaló fejezetek szinte „idilikusnak” tűnnek a történelmi kutatásokhoz képest.

Kótyuk Erzsébet közvetlen rálátással összegzi megfigyeléseit. Tömören fogalmaz, számára csak az igazság érdekes. Párbeszédei, kérdései empátiikusak, lényegre törőek, sokfelé ágazóak, a gyógyításban segítők. „Ha valamilyen szálka vagy tüske maradt a sebben, akkor forró szurkot vagy gyertyafaggyút csepegtettek rá, amittől megpuhult. Akkor csak megnyomtuk és kijött a szálka. Ezután ezerjófű vagy fehér liliom forró vízben megfonnyasztott levelét borították rá, esetleg ketévágott paradicsomot kötöttek rá.”

Nagy odafigyeléssel, az értékmentés megszállottjaként gyűjtötte, írta, gondozta e kéziratot a szerző. Kárpátalja falvainak leghívebb tük-

rét láthatjuk, ahol nemcsak a népi gyógyászat és a hit világa érvényesül, hanem az irodalom, a tudomány, az oktatás, a termelés kultúrája, a történelem, a politika. Úgy is mondhatjuk, hogy mindaz, amit az ott élő magyarság létrehozott, vagy a történelem során „kiszenedett” magából. Ez a legértékesebb kincs a könyvben (lásd: *A császlóci gyógyító szent ember, A nehéz idők*).

Láthatjuk az emberek megváltoztatásának agresszív kísérletét, megaláztatását, szabadságának elvesztését. Azzal próbálkoznak, ami még senkinek sem sikerült „lelket változtatni”. Az emberekben működött az erős hit. Abban a pillanatban, amikor az ember hisz valamiben vagy valakiben, akkor bizonyos energiák szabadulnak fel. A néphitben, a népi mitológiában az a legszebb, hogy az emberekből ezt nem lehet kiirtani. Elfajítani egy ideig igen, de megsemmisíteni nem lehet! A kultúra, a hitvilág a közösség hosszú távú emlékezete. „Kárpátalja csehszlovák korszakában az 1919 és 1938 között történt erőszakos beolvasztási törekvéseknek, a pravoszláv térhódításának a következményeként, a II. világháborút követően a megszálló szovjet hatóságok az ortodox egyházszervezetbe kényszerítették a kárpátaljai görögkatolikusokat. A papok jelentős része nem tagadta meg a hitét. Romzsa Tódor püspök (1911–1947) kezdettől fogva hajlíthatatlanul ellenállt a kommunista diktatúra egyre keményebb nyomásának. Hűséggel és kitartóan védelmezte egyházmegyéje érdekeit. A szovjet belügyi szerv, a NKVD ezért elhatározta a főpásztor fizikai likvidálását...”

Ehhez a művelethez a szovjet hatóságoknak „éles faragószerszámok” kellett, kegyetlen lelki-fizikai csonkítások, gyilkosságok. Az ember olyan lény, aki mindent kibír (a fizikai megsemmisítésén kívül), ha tudja, a végén még van remény, van hit, hogy még „holnap is felkel a Nap”. Még újabb reménytelen évtizedek várnak rá, ha ezt kibírja.

Hittek abban, „ha ad az Isten bajt, ad ahhoz erőt is...”, ahogyan a gyűjtőmunka során, a terepmunkán lejegyezték.

Fontos, olvasmányos és sokoldalú gyűjtemény Kótyuk Erzsébet könyve. De vajon a mintegy 260 oldalon kezelni lehet azt a sok tévhitet és ismerethiányt, amit a több mint négy évtizedes „néprajz-cenzúra”, elhallgatás, tabu téma okozott vidékünkön? Nyilvánvaló, hogy nem lehet. Nem is volt ilyen ambíciója a néprajzkutató szerzőnek. Arra törekedett, hogy a kor vidéki és regionális történéseit egyszerre láttassa a megszólalók (interjúalanyok), a kortársak és a saját, illetve a forrás-szerzők szemével. A könyv gazdag forrásanyaggal rendelkezik, amelyben nemcsak hajdani kritikusok, néprajzosok, tudósok írásai, de szépírók ide vonatkozó tanulmányai, alkotásai is megtalálhatók.

Kótyuk Erzsébet új könyve a magyar irodalom és tudomány egyetemes függvényében értékelhető. Tapasztaltuk, hogy az értékelvű fogadtatáshoz egyébként is időtávlát kell. Sokkal fontosabb azonban, hogy rendszerváltozás után megnyílt az út többféle szemlélet, ízlés és hagyományértelmezés előtt. A „hivatalos tudomány” ideje lejárt. S ez így van jól!

Olvassák e szimpatikusan szerény, tudós asszony könyvét! Tapasztalhatjuk, hogy az emberek teherbírása nem mindig mérhető és nem előre látható. Vannak emberek, akikről azt hisszük, hogy testben-léleken gyöngék, mégis hosszú időközön át végtelenül sok megpróbáltatást elviselnek. Aztán eljön a nap, amikor úgymond már minden rendben van, és valaki megkérdezi: „Hát ezt hogyan élted túl?”. A kérdés talán kissé mehökkentő, de a válasz biztos megérkezik, mert akkorra már megismerte önmagát, megtapasztalta a belülről energiát adó segítőjét.

Kíváncsiak vagyunk, de csak az igazság és az ember érdekes.

UTÓSZÓ HELYETT

1920. június 4-én Trianonban Magyarország akkori felelős kormánya nevében dr. Bernárd Ágoston miniszter aláírta a békeegyezményt. Ennek következtében likvidálták a Nemzetiségi Minisztériumot és ugyanakkor eltörölték a Károlyi-kormány által tett intézkedéseket, így többek között a 10. törvénycikkelyt is, mely a Ruszka Krajnával volt kapcsolatos. Egy napon és egy aláírással megszűnt egy közel hét-száz esztendőös együttélés és sorsközösség a rutén nemzetiséggel. A nép felelősvezetőinek túlnyomó többsége, akik reálisan szemlélték az ügyeket, megrendülve nézték a sorsfordulatot, melyet Trianon hozott létre... Magyarország, mely évszázadok óta a kereszténység és a humanizmus bajnoka volt, halálosan megcsonkítottan vérzett. Minden nemzetiségét, területeikkel együtt, elveszítette!

A béketárgyalásra a magyar delegációt 1920. január 5-én Apponyi Albert vezette Párizsba. Apponyi január 15-én vette át a békefelteteleket és engedélyt kapott, hogy másnap egyórás megjegyzéseket tehesen. Apponyi, mint a magyar nemzet ügyvédje az utolsó szó jogán egy öt negyedórás beszédben oly mély hatást tett a konferencia tagjaira, hogy Clemenceau heves ellenzése dacára, vita indult meg felette... Apponyi nem vállalta a békeszerződés aláírását és ezt a profetikus kijelentést tette: „Az észak-keleti Kárpátok alatt húzódó, rutének (gens fidelissima) lakta terület lemetszése úgy a magyar nemzetre, mint a rutén nemzetiségre a megsemmisítés olyan stratégiai támasz-

pontja, mely végzetes lehet egész Európára.” Apponyi jó prófétának bizonyult! Mert ezt követően alig 25 év elteltével a gens fidelissima a valóságban megszűnt létezni. Elsüllyedt a nagy szláv testvér feneketlen Moloch-gyomrában, ahol teljesen reménytelenül vesztette el több évszázados külön nemzetiségét és egyben saját gyönyörű földjét. Ezzel 1944. november 17-től kezdve beteljesülni látszott a végzet, mely ezen felül az egész szovjet- és kommunistaellenes Európát is halálos veszélybe sodorta, mert a gátlástalanul terjeszkedő orosz szovjet kommunizmus egyszerűen tálcán kapott egy Zákárpátszékájá oblaszty nevű területet, mely egy szláv ék és hídfőállítás Európa felé! Causa finita!

(Marina Gyula: Ruténsors, Kárpátalja végzete. Toronto, 1977)

TARTALOM

Budapest Ostroma. A végsőig kitartani

Beszélgetés a már hosszú ideje Londonban élő vitéz Gorka Pál építésszel, tróval, a magyar ellenállási mozgalom egyik kiemelkedő alakjával 5

Csak a remény

Interjú Menczer Gusztávval, a SZORAKÉSZ elnökével..... 19

Abban reménykedem, hogy ide még egyszer nem jöhet be senki: sem német, sem orosz, sem pedig más...

Interjú Tóth Bálint költővel..... 36

A remény költője

Beszélgetés Tollas Tiborral..... 44

Hazaszeretet, ember- és világismeret

Beszélgetés Várallyay Gyulával, a MEFESZ elnökével, majd az Amerikai Magyar Koalíció Kuratóriumának tagjával..... 56

Ártatlanul elhurcolva

Szüleink és nagyszüleink a Gulág poklában

65 évvel ezelőtt éhhalállal kivégzett vértanú nagyapám, Ortutay Jenő országgyűlési képviselő, főesperes, Beregszász polgármestere emlékére 63

Morzsák

Dr. Ortutay Elemér emlékirataiból..... 69

Egy fiatal lány Kárpátaljáról

Beszélgetés Magyarai Évával..... 75

A „Vorkutai Nagycsapat”	
<i>Egy szerelem története.....</i>	81
Tartozni valahová	
<i>Interjúra készülve vitéz Pákh Imrével.....</i>	101
A múlt titkainak nyitja a jelen	
<i>Beszélgetésem Kutlán András festőművésszel, iparművésszel, kultúra-, és művelődésszervezővel, egy lokálpatrióta polihisztorral.....</i>	121
Magduska	
<i>Találkozás Jendrékné Lengyel Magdával, a Kárpátalján született tanárnővel.....</i>	139
Ez volt a kor témája...	
<i>Gortvay Erzsébet emlékére.....</i>	147
A fa gyökereivel a földbe kapaszkodik, koronájával az égbe nyúlik	
<i>Az utolsó interjú Schober Ottóval.....</i>	166
Egy ember, aki „tüzet” tudott gyújtani a szegénységtől és szenvésektől fásult környezetében	
<i>Utolsó beszélgetés Sepa Jolikával.....</i>	172
A ruszinok szószólója	
<i>Interjú dr. Ljavinecz Mariannával, a Fővárosi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat elnök asszonyával, a Ruszinok Világtanácsa megválasztott magyarországi képviselőjével</i>	181
Összhang	
<i>Beszélgetés dr. Ljavinecz István pszichiáterrel, a Ruszin Világtanács elnökével.....</i>	193

Minden közösség megpróbálja védeni saját hagyományait és azonosságát

*Beszélgetés Benza Györggyel,
a Kárpátaljai Szövetség elnökével..... 201*

„... a multat be kell vallani”

Vári Fábrián László Vásártér című könyvéről..... 206

„Ha ad az Isten bajt, ad ahhoz erőt is...”

Gondolatok Kótyuk Erzsébet új könyvének olvasása közben.... 213

Utószó helyett.....217